HERBÁŘ.

Seznam všech léčivých bylin

v Čechách a na Moravě buď volně v přírodě rostoucích neb i v zahradách pěstovaných, jichž se v domácnosti jako léku upotřebovalo a některých až posud upotřebuje,

s udáním,

proti kterým nemocím a jakým spůsobem se jich užívá, jak u lidí, tak i u dobytka,

který čas pro lékárny se sbírají,

jakož i k čemu v hospodářství a průmyslu užitečny jsou,

a seznam rostlin jedovatých, kterých jest se chrániti.

Sepsal

MDr. VLADISLAV ŠÍR.

Se 167. vyobrazeními rostlin.

V PRAZE 1889.

NAKLADATEL M. KNAPP, KNIHKUPEC V KARLÍNĚ

Předmluva.

Nikdo na světě nemá snad tolik pomáhačů jako lékař. Každý, kdo nemocného navštíví, ví mu co raditi. Často jest to soucit, který člověka povzbuzuje, aby svému příteli poradil a pomohl, zvláště když jej to nic nestojí, leda několik slov. Často však se nacházejí lidé, kteří z podobné porady hledí míti zisk, kteří neoprávněným léčením se zabývají a celou moudrost ze staletých herbářů čerpají.

Starý herbář není od nich za žádnou cenu k dostání, neb v něm leží poklad náramný, který přechází v rodině z jednoho dědice na druhého. Každý z potomků v herbáři čtoucí nabývá slávy a vážnosti ve své dědině a chová knihu pod zámkem uzavřenou, aby nikdo jiný učenosti z ní nenabyl. Málo komu ji ukáže, jedině se chlubí, že rozumí všemu a že to má z herbáře, jakého jinde na světě již ani není.

Staré knihy nejsou k zavržení, jest v nich mnoho dobrého, však pro náš věk velmi mnoho již nepotřebného. Starých herbářů ani není tak mnoho, za to však tradicí rozšířilo se domácí léčení takovou měrou, že snad není domu — zvláště na venkově — kde by nějaké koření k užívání nebylo uschováno. Jsou vesnice, že tam nebývá lékař k nemocnému nikdy povolán; léčí tam lidé, kteří buď přímo dle herbáře, neb dle návodu, od jiných předchůdců jim sděleného, nějakých znalostí rostlin nabyli a svým stářím u občanů důvěry si získali.

Ovšem bývá takové léčení velmi často nemocnému ku škodě, proto že se obyčejně léčí, aniž by se vědělo, co vlastně

nemocnému schází, a kde příčina nemoce, která by se měla odstraniti, vězí. Záleží totiž hlavně a nejdříve na tom, poznati a zjistiti nemoc, což ovšem může jedině lékař, který v nemocnici dlouholetým a bedlivým pozorováním se tomu naučil a pak i další praxí zkušenosti nabyl.

Knížek, pod jménem „Domácí lékař", „Domácí přítel" atd. vyšlo již tiskem dost, zvláště v Německu, a v mnohých rodinách se dle nich léčí. Často však se stává, že přece lékař bývá povolán, zvláště za tou příčinou, jen aby se vyjádřil, co nemocnému vlastně je. Když pak nemoc se ví, poděkuje se lékaři za další návštěvy, otevře se knížka, vynajde se od lékaře označená nemoc a léčí se dále, avšak opět nejistě a na mnoze chybně, proto že nemoc nemá vždy stejný, pravidelný průběh a často spojena bývá s jinými ještě vedlejšími příznaky neb nemocemi.

To však nezabrání domácímu léčení i kdyby se všechny slabé stránky jeho dopodrobna vylíčily; lid od něho neupustí.

Známo je vůbec, že nemocný, i kterého lékař ošetřuje, dostává mimo to potaji rozličné domácí prostředky, a že se konečně řekne, ty že pomohly, když nemocný se pozdravil.

Zvyk ten je tak zakořeněn, že se nedá vypuditi. Někde se dá i omluviti, zvláště při chudší třídě, která nemá peněz ani na lékaře ani do lékárny, a hledí si pomoci neb alespoň ulehčiti prostředky domácími; jinde opět na odlehlých místech, kde se hledí nemocnému poskytnouti prozatím něčeho, nežli lékař, někdy i dosti vzdálený, přijde.

Vzhledem k těmto a podobným okolnostem, jakož i k poučení má posloužiti knížka tato. Pojednává o bylinách našich, volně v přírodě rostoucích nebo i v zahradách pěstovaných, jichž se v domácnosti jako léku upotřebovalo a některých až posud upotřebuje s udáním, proti kterým nemocem a jakým spůsobem se jich užívá. Udává dále rostliny, které ještě nyní v lékárnách se chovají a v který čas se sbírají a pak rostliny jedovaté, kterých jest se chrániti. Konečně uvádí mezi nimi jednotlivé, proti některým nemocem dobytka odporučené, mnohé pak rozličným spůsobem v hospodářství a průmyslu užitečné.

Jest to proti starým silným herbářům malá knížečka, avšak ještě dosti objemná a obšírná. Z kalendáře vzadu připojeného sezná každý, jak málo bylin v lékárnách se upo-

třebuje. Většina z nich jest tam na skladě jedině pro lidi, kteří je pro domácí léčení sami nenasbírali a po krejcarech kupují. Zbývá jich pouze několik, které od lékařů bývají předpisovány.

Z toho lze nejlépe poznati, jak klesla cena všech těch za dávných časů vychválených bylin, které zaznamenány jsou ve starých herbářích, na kterých až posud lid se vší důvěrou a láskou lpí, dle nich se řídí a léčí.

Že přišly přemnohé byliny v lékařství v zapomenutí, stalo se tím, že pokrokem vědy vynašly se léky mnohem lepší a mocnější, kterými lékař rychleji, jednodušeji a jistěji může účinkovati. Dále bylo shledáno, že mnohé dříve vychvalované byliny, ani těch účinků nemají, jakých se jim připisovalo a mnohé byly uznány v rukou neznalých za škodlivé i životu lidskému nebezpečné.

V knížce této jest popis a pojmenování jednotlivých rostlin, vyňato z Analitické květeny české od Dra. Ladislava Čelakovského (1879). Článek „O rostlinách vůbec“, částečně dle Botaniky školní od prof. F. V. Rosického (1884). Prostonárodní jména bylin, jakož i některá upotřebení jich jsou z Rostlináře Dra. Jana Svatopluka Presla (1823) a z jeho Všeobecného rostlinopisu (1846). Pojednání léčební jest pak sestaveno z rozličných starších i nejnovějších spisů lékařských i lékárnických.

Konečně jsou zde i některé výňatky ze starých rostlinářů, zvláště Dra. Pet. Andr. Matthioliho herbáře, který roku 1586 od Dra. Jach. Cameraria opravený a rozmnožený ve Frankobrodu n. M. vytištěn byl na 495 celoarchových listech.

Obsahuje přemnoho zvláštních, báječných léků, o kterých by se nyní ani psáti nemohlo a nesmělo. Ty doby báchor, pověr a čár pominuly, věda znamenitě pokročila a lid stal se vzdělanějším.

Matthioli ve svém herbáři uvádí přes 90 prostředků proti moru, z nichž pro případ jsou zde pouze 3 udány. U nás mor ani tak nestraší, v zemích však, kde časem se objevuje, až po dnes nemají proti němu léku, neznají jiného prostředku, leda dědinu, kde vypukl, opustiti a všechna stavení zapáliti.

Matthioli má přes 98 léků proti hlístům (červům, roupům, škrkavkám), nyní zastane to citvar neb z něho vyráběný Santonin.

Po dobu sta let léčena byla zimnice rozličnými bylinami, z nichž v této knížce pouze malá část udána jest, při tom mnozí lidé dlouho se trápili, chřadnuli i zemřeli.

Nyní, avšak teprvé od 50 let, znám je prostředek jistý. Každý, kdo spozoruje, že navštíven je zimnicí, ať dvou-, tří- neb čtvrtodenní, koupí si v lékárně „Chinin", prášek z kůry Chinového stromu vyráběný, a zbaví se zimnice hned, zvláště když Chininu více najednou (70—140 ctgrm.) asi dvě hodiny před záchvatem užije.

Každému, kdo herbář tento a třebas jen seznam jeho byl prohlédl, nápadné bude množství odporučených prostředků léčivých při některých nemocech, jako na př. proti vodnatelnosti, žloutenici a j.

Vodnatelnost jmenuje lid, když nohy a život napuchnou, naběhnou neb zvodnatí, což se obyčejně stává ku konci déle trvajících nemocí jater, ledvin, srdce a j., na které se vlastně léky působiti má, aby zmizela vodnatelnost, ku které základ daly.

K tomu však se nehledí, léčí se jednoduše vodnatelnost, jakého původu koliv, obyčejně prostředky, na moč ženoucími, v domnění, že močem voda z těla se vypudí.

Na ten spůsob má se to i se žloutenicí, která se ovšem pozná, když bělina očí nebo i kůže na těle sežloutne. Povstati může žloutenice rozličným spůsobem, na př. zácpou žlučovodů, kamenky žlučnými, hlísty, vedlejšími naběhlými žlázami, rakovitými a jinými nádory, zahrdlením žlučovodů, nemocemi jater, střev, zvláště dvanáctníku, sleziny atd. Příčiny žloutenice však lid ani nezná, také po nich nepátrá a léčí prostě žloutenici nejvíce prostředky počišťujícími neb na stolici účinkujícími. — Tak a podobně se léčí od laiků neb nezasvěcenců i ostatní nemoce, velmi často ku zkáze nemocného. Zvláště choulostivé a nebezpečné jest léčení očí. „Má zanícené neb bolavé oči," na tom je dosti, o bližší poznání nemoce se nejedná, herbář se vezme k ruce a dle libosti se některý prostředek vyhledá, nepomůže-li hned, vezme se jiný. Naříká-li nemocný, že dobře nevidí, řekne se, že

má zákal, temnotu, nebo je-li na rohovce nějaká skvrna vidět, že má bělmo, mrak atd.

Konečně když je nejhůř a nemocný nic nevidí, jde se na poradu k lékaři, který často již nemůže pomoci. Kdo onemocní na oči, učiní vždy dobře, když zanechá všeho sebeléčení a obrátí se záhy na zkušeného lékaře.

Někdo se zajisté pozastaví nad tím, že v tomto herbáři proti psotníku pouze dva prostředky udány jsou. I ty jsou zbytečné. Psotník, totiž křeč u dítěte, není pro sebe žádná zvláštní nemoc, nýbrž úkaz druhotný neb vedlejší. Vždy dlužno pátrati po příčině neb původní nemoci a tu pak, je-li možno, hledět odstraniti. Na venkově, kde lékař k nemocnému volán nebývá a kde se příčina křečí nezná, oznamuje každý druhý od představeného psaný úmrtní lístek, že dítě zemřelo na psotník.

Ostatně najde každý v knížce této dosti značný výběr prostředků, kterých bude v domácnosti moci užíti, při nemocích méně povážlivých, zvláště když je byl dostatečně zjistil.

O rostlinách vůbec.

Krásná, příjemná, zajímavá i užitečná jest nauka o rostlinách, vyžaduje však zvláštního, důkladného studování, a není tak snadno přiučiti se jistému poznání a určování jednotlivých rostlin.

V tomto spisu není ani možno vědeckou soustavu rostlin rozebírati, uvádí se však přece popis jednotlivých rostlin dle nejnovějšího názvosloví, které od starého se velmi liší. Jakým jiným spůsobem by se měly rostliny také zde nebo jinde popisovati?

Vyklíčilá rostlina. 1. kořen, 2. větve kořenné, 3. stonek čili pníček, 4. děloby, 5. pupen, 6. listy.

Lidé, kteří se zanášejí sbíráním rostlin pro lékárny a domácím léčením, znají dotýčné rostliny od pouhého ukázání dosti dobře, aniž by je popsati dovedli, i prospěje jim, když se přiučí alespoň těm nejhlavnějším novým a patřičným názvům a když při tom blíže si povšimnou rostlin, aby je určitě rozeznati uměli od jiných podobných, často i škodlivých a zdraví nebezpečných.

Časně na jaře sbírají se na bylinkovou polévku mladé listy oponce, sedmikrásy, fialky, řebříčku a jiných ještě rostlin, při čemž i dosti cizích se přitrhá. Stává se dosti často, že i místo petržele, přece tak dobře známé, natrhá se do polévky velmi podobného listu, bolehlavu blámatého, kterýž omyl již mnoho neštěstí způsobil. — Tím větší pozornosti vyžaduje sbírání takových rostlin, které nemocnému za lék sloužiti mají.

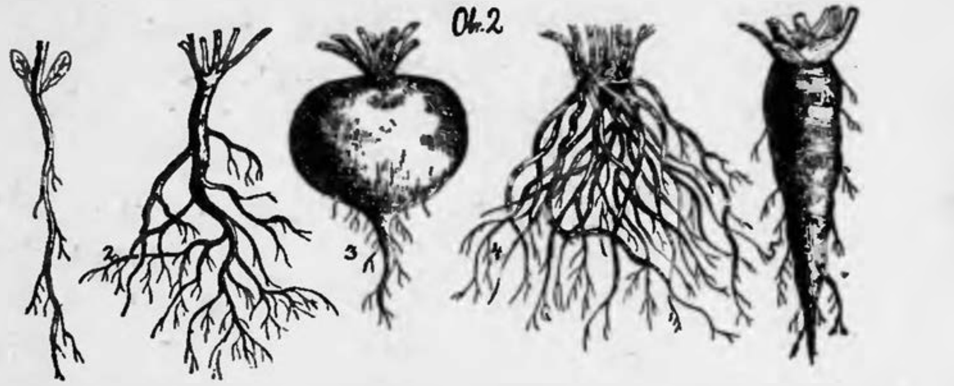
Jest záhodno, aby každý, kdo za jakým koliv účelem, třebas jen povrchně s rostlinami se zabývá, znal alespoň nejhlavnější jejich

částky a znal je také pojmenovati, i postačí, když si přivlastní to, co zde ve vší krátkosti o rostlinách vůbec je podáno.

Hlavní částky rostliny jsou: *kořen, stonek, list, květ* a *plod.*

Kořen.

Kořen jest ona část rostliny, která do země vniká, rostlinu upevňuje a potravu přijímá.

Druhy kořenů. 1. Jednoduchý kořen (penízku), 2. větevnatý (slezu lesního), 3. řepovitý (řepy), 4. mrcasatý neb svazčitý (ječmene), 5. vřetenovitý (mrkve).

Kořen mívá tvar rozličný, jest na př. *jednoduchý* (penízek rolní), *vřetenovitý* (mrkev), *koulovitý* (řepa), *větevnatý* (slez), *svazčitý* (ječmen), *hlízovitý* (vstavač obecný).

U rostlin jedno- neb dvouletých bývá kořen *dužnatý*, u mnoholetých *dřevnatý*.

Stonek.

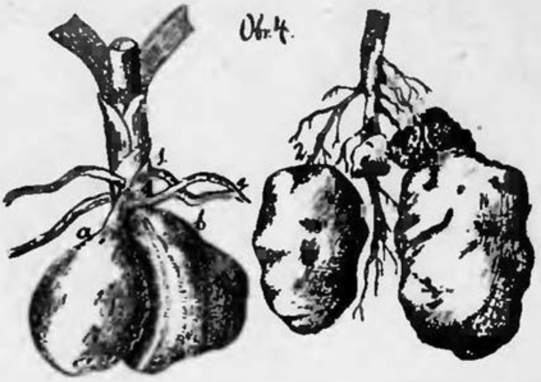
Stonek jest listy opatřená část rostliny, buď nad zemi nebo i pod zemi, v kterém případu pak se jmenuje *oddenek*, jenž v obecném životě bývá omylem za pravý kořen považován.

1. Cibule, 2. oddenek (puškvorce).

Část stonku od jednoho listu ke druhému jmenuje se *člen;* jsou-li listy dále od sebe, jsou články delší a tudíž se zove pak *stonek dlouhočlenný*, naopak jsou-li listy hustě nad sebou, *krátkočlenný*.

Oddenek bývá nejčastěji pokryt drobnými listy šupinatými (u šišvorce) a slove *oddenek pravý*. Je-li oddenek nebo i kořen místy naduřelý, činí buď *hlízy* (bambule, bulvy), jako na př. u bramboru, buď *cibule*, na kterých bývají i mladé, k rozmnožování určené cibulky, tak zvané *pacibulky* (česnek).

1. Dvojité hlízy (vstavače), *a)* hlíza jednoroční, *b)* dvojletá; 2. hlízy (bramboru).

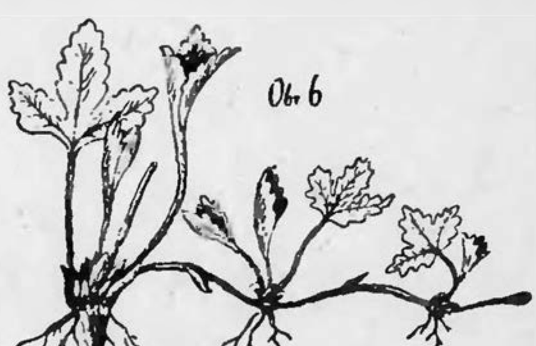
Stonek nadzemní jest zřídka kdy jednoduchý, obyčejně jest rozvětven. Někdy jest *přímý* a sluje též *peň*, někdy jest *převislý*, na zemi *položený*, *plazivý* a pak často kořínky vypouštějící (jahoda), jindy opět *otáčivý (popinavý, povláčivý)*, totiž po jiných předmětech, zdích, stromech atd. se pnoucí, neb okolo nich se otáčející (chmel, břečťan, svlačec, kokotice).

Stonek nadzemní trvá u některých rostlin pouze jeden rok a sluje pak *lodyha*. Lodyha dutá, kolínky přepažená nazývá se *stéblo* (trávy, obilí). — Peň neb lodyha bezlistá, leda šupinatá, nahoře listeny a květy nesoucí, zove se *stvol*.

Stonek je buď *šťavnatý* neb *dřevnatý*, více let trvající, který se pak jme-

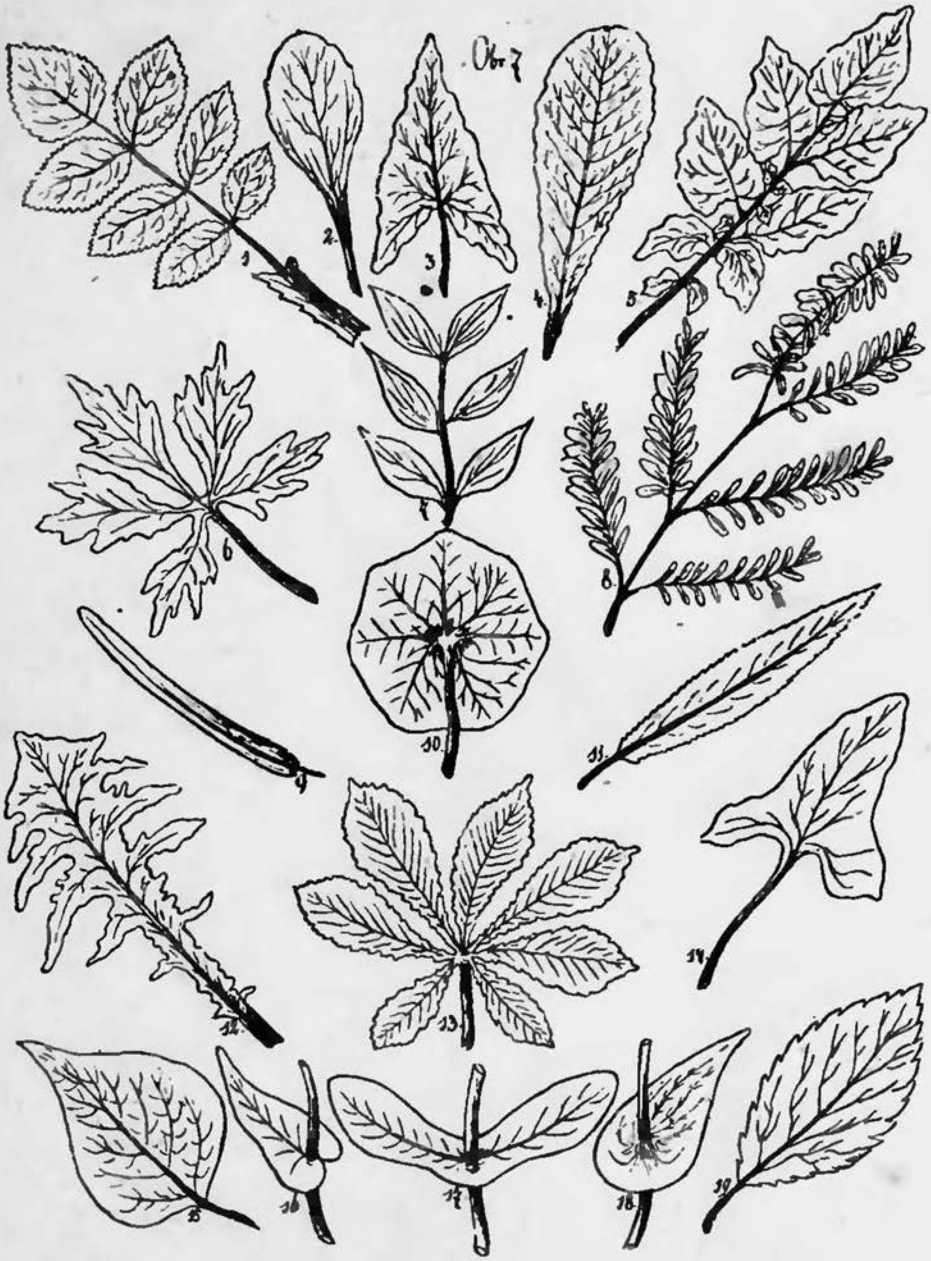
1.Větévka v trn přeměněná (trnky), 2. lodyha levotočivá (svlačce).

Stonek plazivý, (jahody) kořínky vypouštějící.

nuje *kmen*. — Rostliny se stonkem šťavnatým slují *byliny*, a jsou dle trvání *jednoleté, dvou-* i *mnoholeté*, když z jejich oddenku po více let listnaté lodyhy vyrůstají.

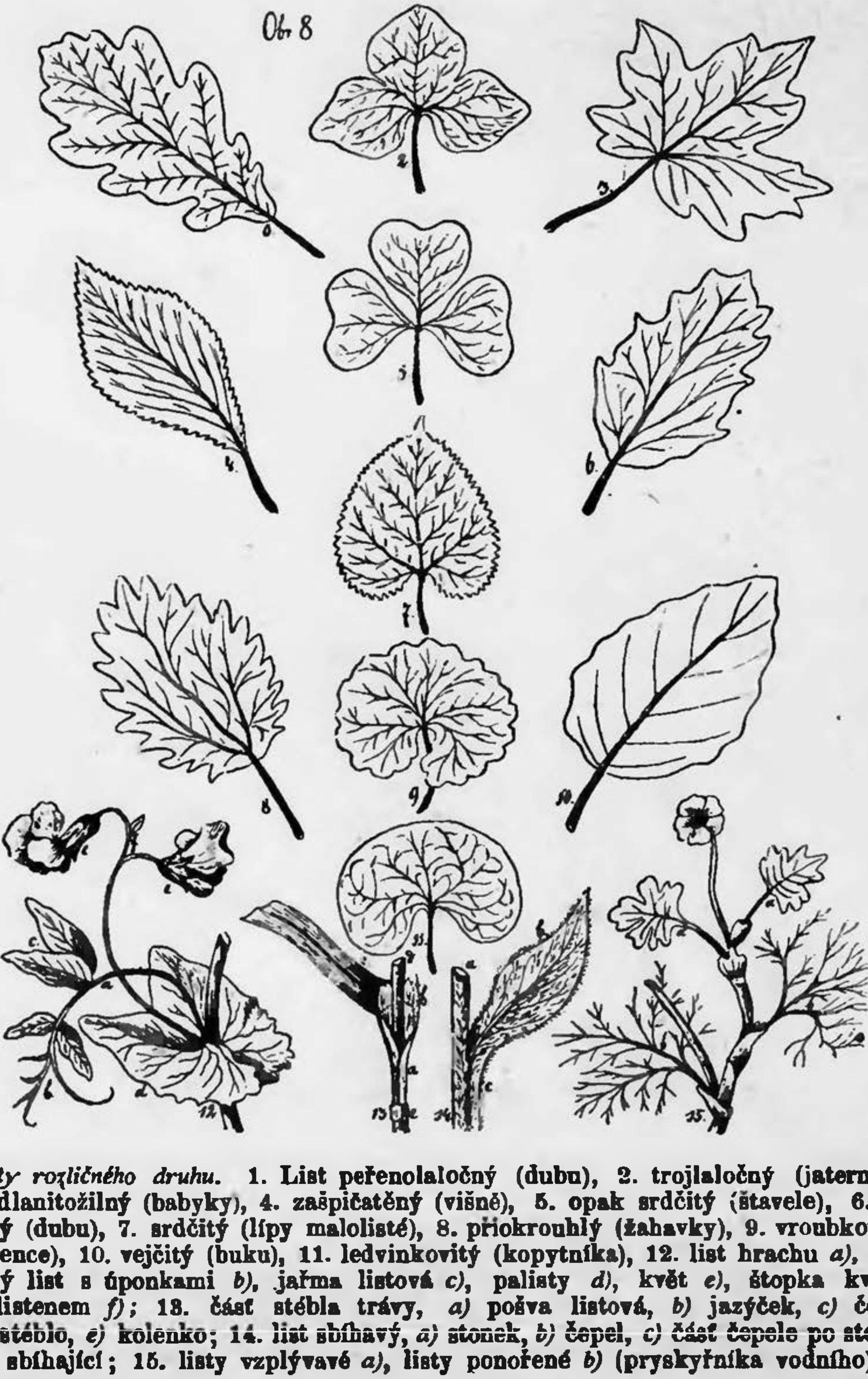
Strom sluje rostlina s dřevnatým, zřetelně vyvinutým hlavním kmenem. *Keř* je rostlina hned od země rozvětvená, *polokeř* taková, jejíž mladší větvičky každým rokem hynou (šalvěj lékařská, lavandule).

Listy rozličného druhu. 1. List lichozpeřený (růže plané), 2. kopisťovitý (sedmikrásy), 3. střelovitý (svlačce rolního), 4. klínovitý (petrklíče), 5. nestejně čili přetrhávaně zpeřený (bramboru), 6. dlanitodílný (pryskyřníka prudkého), 7. sudozpeřený (lechy jarní), 8. dvakrát sudozpeřený (akacie), 9. čárkovitý (tisu), 10. terčovitý (řeřichy kapucínské), 11. kopinatý (vrby bílé), 12. kracovitě peřenodílný (pampelišky), 13. sedmičetný dlanitý (kaštanu divokého neb koňského), 14. pikovitý (šťovíku), 15. celokrajný (šeříku), 16. objímavý (penízku), 17. srostlé listy (kozího listu), 18. prorostlý (prorostlíku), 19. podlouhlý.

L i s t.

List neb *lupen* sestává z pošvy, řapíku a čepele. *Pošva* objímá stonek buď částečně neb kolkolem. *Řapík* jest tenká, stopkovitá část listu a *čepel* část jeho konečná, rozšířená a největší.

Listy rozličného druhu. 1. List peřenolaločný (dubu), 2. trojlaločný (jaterníka), 3. dlanitožilný (babyky), 4. zašpičatěný (višně), 5. opak srdčitý (šťavele), 6. zubatý (dubu), 7. srdčitý (lípy malolisté), 8. přiokrouhlý (žahavky), 9. vroubkovaný (opence), 10. vejčitý (buku), 11. ledvinkovitý (kopytníka), 12. list hrachu *a)*, zpeřený list s úponkami *b)*, jařma listová *c)*, palisty *d)*, květ *e)*, štopka květná s listenem *f)*; 13. část stébla trávy, *a)* pošva listová, *b)* jazýček, *c)* čepel, *d)* stéblo, *e)* kolénko; 14. list sbíhavý, *a)* stonek, *b)* čepel, *c)* část čepele po stonku sbíhající; 15. listy vzplývavé *a)*, listy ponořené *b)* (pryskyřníka vodního).

Tyto tři částky nejsou vždy vyvinuté, tak na př. nemá list jabloně pošvy a list trav řapíku. (Viz obr. 7. a 8. str. 10. a 11.) Schází-li řapík, jsou listy *přisedlé* neb na lodyze bez stopky sedící; objímají-li rozšířeným čepelem lodyhu, zovou se *objímavé,* srůstají-li objímavým okrajem: *prorostlé* a splývají-li dva vstřičné listy svými spodinami: *srostlé* (kozí list obecný).

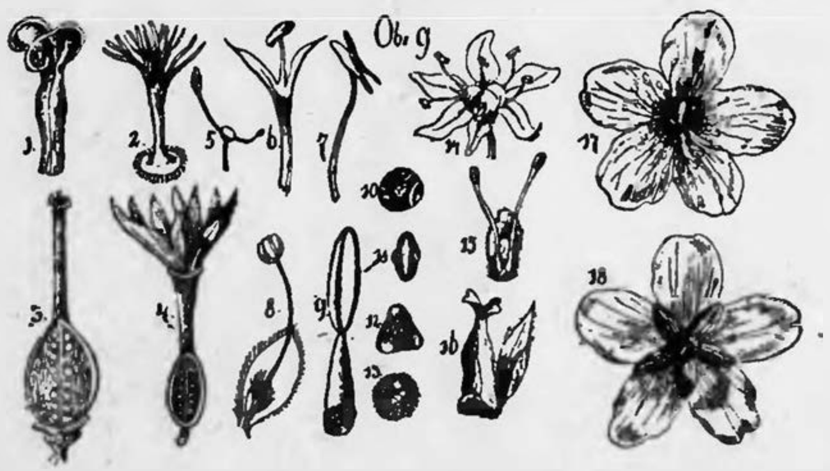
Sbíhavý list sluje, jehož kraje na zpodu ještě po samé lodyze křídlovitě se táhnou (divizna, kostival, bodlák).

Co se týče celkové podoby listů, zvláště čepele, jest mnoho rozdílů. Popisování jednotlivých bylo by na tomto místě obšírné a také každému, kdo rostlinopis nestudoval, nepochopitelné. Avšak obrázky jednotlivých listů s nejpotřebnějšími poznámkami postačí k poznání alespoň těch nejhlavnějších a nejpotřebnějších odznaků. Snáž se pochopí ostatní pojmenování, jako: *list pýřitý,* totiž pýřím neb krátkými, měkkými chloupky porostlý, list *roztroušeně* nebo *drsně chlupatý, huňatý, vlnatý, plstnatý,* nebo naopak *lysý,* to jest bez chlupů.

K v ě t.

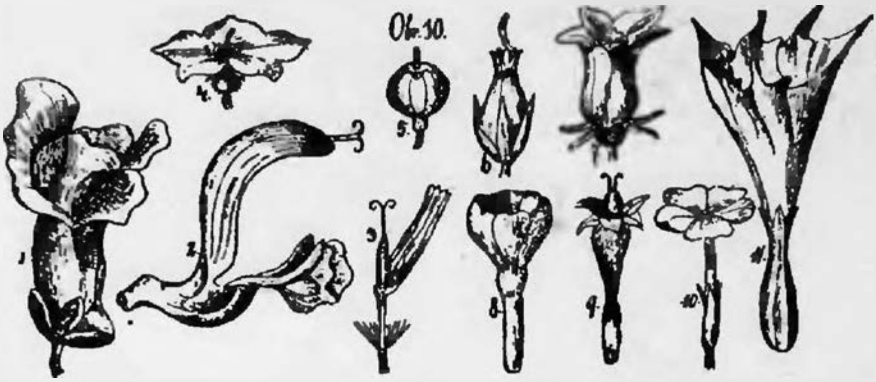
Hlavní částky květu jsou: pestík, tyčinky a obaly květné.

Pestík je ve středu květu, podoby nejčastěji kuželovité. Naduřelá jeho část spodní, zárodky semenné obsahující, jmenuje se *semenník,* nitkovitá část *čnělka* a její lepkavý vrchol *blizna.*

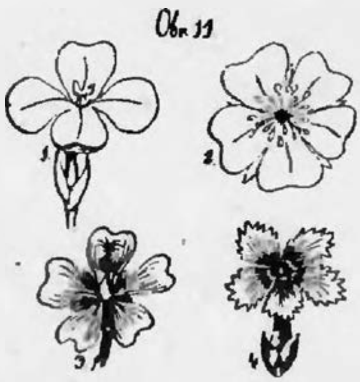
1. Pestík s přisedlou bliznou (tulipánu), 2. pestík s čnělkou nahoře mnohodílnou (topolovky), 3. pestík s čnělkou a bliznou (snědka), 4. semenník zpodní (kosatce), 5. tyčinka (šalvěje), 6. tyčinka (česneku kulatohlavého), 7. tyčinka (pšenice), 8. tyčinka ze dvou srostlá a proto se 2 prašníky (vrby nachové), 9. tyčinka s přímým prašníkem (tulipánu), 10.—13. pylová zrnka rozličných rostlin, zvětšená, 14. květ s jednoduchým okvětím (snědka okoličnatého), 15. a 16. nahé, dvojaké květy (vrby křehké), první s tyčinkami, druhý s pestíkem, 17. a 18. dokonalý květ, první s hořejška vyobrazen s tyčinkami a pestíkem, druhý z dolejška s kalichem.

Tyčinky skládají se obyčejně z tenké, vláknovité *nitky* a z vakovitého *prašníku*. V tyčinkách kolem pestíku umístěných, vyvíjejí se *buňky oplozovací* neboli *pyl*.

Nepravidelné srostloplátečné koruny. 1. Koruna tlamatá (hledíka většího), 2. dvojpyská (šalvěje luční), 3. jazykovitá (lociky ozimé). *Pravidelné srostloplátečné koruny*. 4. Koruna kolovitá (mochyně), 5. kulovitá (borůvky), 6. baňkovitá (eriky), 7. zvonkovitá (zvonku), 8. nálevkovitá (petrklíče), 9. trubkovitá (řebříčka), 10. řepicovitá (plamenky), 11. řasnatě nálevkovitá (durmanu).

Obaly květné bývají obyčejně vyvinuty pod tyčinkami a skládají se buď z jednoho nebo ze dvou kruhů listových. Jsou-li dva kruhy obalů květných, bývá svrchní obyčejně jemnější i pestře zbarven a jmenuje se *koruna*; jednotlivé částky její slují *plátky korunní*. Spodní kruh bývá nejčastěji tužší a zelený, nazývá se *kalich* a jednotlivé části jeho *lupeny kališní*.

Pravidelné prostoplátečné koruny. 1. Křížatá (fialy žluté), 2. růžovitá (mochny jarní), 3. slezovitá (slezu lesního), 4. karafiátová (hvozdíku).

Nepravidelné prostoplátečné koruny. 1. Květ macešky, 2. koruna motýlovitá žanovce.

V některých případech (lilie) jsou kalich a koruna stejné povahy, nebo jest pouze jediný kruh vyvinut a pak se jmenují obaly prostě i *okvětí*, které se nazývá *kalichovité*, podobá-li se kalichu neb *korunovité*, je-li více koruně podobné.

Květy, které mají kalich i korunu, slují *dokonalé*, jinak jsou *nedokonalé*. Jak kalich tak i koruna bývají složené buď z lístků nespojených (mák) a jmenují se pak *kalich prostolupenný* a *koruna prostoplátečná*, nebo sestávají z lístků srostlých (zvonek) a slují pak *kalich srostlolupenný* a *koruna srostloplátečná*.

Další pojmenování objasní přiložené obrázky.

Květenství.

Někdy bývají stopky květonosné pouze jediným květem zakončené, někdy však jsou dle určitých pravidel rozvětvené, v celek sestavené a činí tak zvané *květenství*, které je pak buď *hroznovité* neb *vrcholíkovité*.

Hrozen jest květenství, kde stojí květy na vyvinutých stopečkách a listeny pod květnými stopkami někdy nebývají vyvinuty. Nejstarší květy stojí nejníže (rybíz, dřištál).

Hrozen, jehož nejspodnější větevky jsou nejdelší a čím dál k vrcholku postupně kratší, že všecky květy as v jedné rovině stojí, sluje *chocholík*. (Viz obr. 13. str. 15.)

Klas má květy k stopce přisedlé, nebo jsou květy na velmi kratičkých stopečkách, více méně od sebe oddálených a listenem podepřených. — Klas se vřetenem chabým, ohebným sluje *jehněda* neb *kočička* (dub, bříza, vrba), se vřetenem dužnatým, naduřelým *palice* (kukuřice), se vřetenem a šupinami dřevnatými *šiška*.

Okolík je květenství, kde květy stojí na vyvinutých stopečkách, které pohromadě ze vřetena velmi krátkého vynikají (petrklíč). Listeny tvoří na vřetenĕ tak zvaný *obal*.

Strboul nebo *hlávka* jest květenství, jehož květy bez stopek na skrácené, zato však často rozšířené ose sedí (jetel). Kalichovitý obal, z listenů neb šupin, slove zde *zákrov*. — Strboul u některých bylin na př. heřmánku, pampelišky, rmenu, vratiče a j. jmenuje se *úbor*.

Vrcholík jest květenství, jehož větve stále do vyšších stupňů se rozvětvují, při čemž každá větvička květ předcházející (mateřské) větevky přerůstá. — Vrcholík jest buď *jednoramenný* (*lichoklas, lichohrozen*), jestliže z každé stopky květní vždy jen zas jedna stopka vyniká, z této opět atd., neb *dvouramenný* čili *vidličnatý*, když z každé větevky pod konečným květem dvě vstříčné větevky vynikají, neb *víceramenný*, jak na př. u černého bezu.

P l o d.

Zúrodněním zárodků semenných podléhá semenník mnohým proměnám a přechází v *plod*, který *semena* v sobě chová.

Obr. 13.

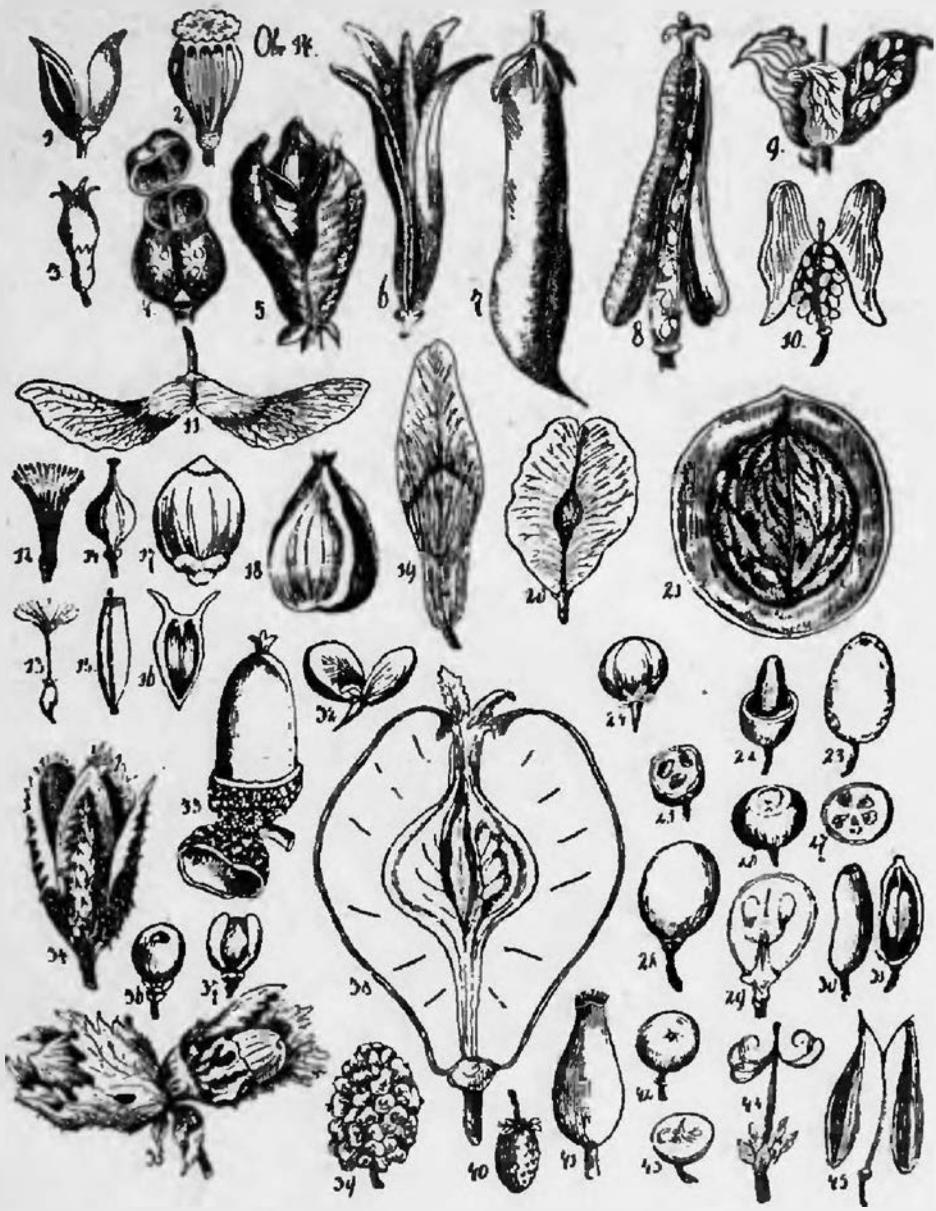

1. Jehnědy (lísky), 2. jednoduchý klas (jitrocele), 3. chocholík (mahalebu), 4. složený klas (jílku), 5. palice (kukuřice), 6. hrozen visutý (čilimníka). 7. složitý okolík (třebule), 8. přímý hrozen (kokošky), 9. vrcholík okolíkovitý (bezu černého), 10. strboul (jetele lučního), 11. lata (psinečka), 12. úbor (heřmánku), 13. jednoduchý okolík (petrklíče).

Plody se rozdělují vědecky rozmanitě, zde možno pouze některé a sice nejhlavnější druhy uvésti, zvláště k porozumění dále uvedeným názvům při jednotlivých rostlinách.

Nažka jest plod suchý, namnoze jednosemenný, nepukavý, to jest až do klíčení obalený jemnou slupkou, ze semenníka povstalou,

oplodí zvanou (trávy, obilí). Je-li oplodí tvrdé, dřevnaté, nazývá se plod oříšek (líska, ořech).

Plody. 1. Tobolka (šeříka), 2. tobolka (máku), 3. tobolka (knotovky), 4. tobolka (blínu), 5. tobolka (ocúnu), 6. tobolka (pupalky), 7. lusk (hrachu), 8. šešulka (fialy žluté), 9. měchýřky (oměje), 10. šešulinka (kokošky), 11. křídlatá dvojnažka (javoru polního), 12. nažka (zlatovlasce), 13. nažka (radyku), 14. nažka (lípy), 15. nažka (obilky žita), 16 nažka (dvojzubky), 17. oříšek (lísky), 18. bukvice (nažka buku), 19. nažka (jasanu), 20. křídlatá nažka (jilmu), 21. peckovice (vlašského ořechu), 22. a 23. peckovice (dřínu), 24. a 25. bobule (chřestu), 26. a 27. bobule (borůvky), 28. a 29. bobule (vinné révy), 30. a 31 bobule (dřišťalu), 32. klíček (semena fazolového), 33. žalud s číškou, 34. rozpuklá číška s nažkou (bukvice), 35. plody lísky s číškovitými obaly, 36. a 37. semeno tisu v bobulovité číšce, 38. malvice hrušky, 39. moruše, 40. jahoda, 41. šípek plané růže, 42. a 43. malvice jeřábu, 44. plod rozpadavý (kakostu rozeklaného), 45. dvojnažka (třebule lesní).

Měchýřek jest plod jednopouzdrý, který jediným podélným švem se otevírá a na okrajích semena nese (blatouch); otevírá-li se po délce na 2 švech, zove se *lusk* (hrách); sestává-li ze dvou pouzder, s přehrádkou blánovitou uprostřed, zove se *šešulka* (řepka).

Tobolka jest plod více méně suchý, chlopněmi (violka), zuby (hvozdík), víčkem (blín), neb otvory, šterbinami pukající a semena volně propouštějící (mák, makovice).

Až posud uvedené plody jmenují se *suché*, oproti následujícím *dužnatým*, jichž oplodí je šťavnaté nebo dužnaté a ku kterým hlavně náležejí *bobule* obsahující jedno nebo i více semen (mochyně, víno, borůvka).

Peckovice jest plod více méně dužnatý, uvnitř s peckou jedno- až vícepouzdrou (švestka, třešně, dřínka).

1.

Anjelika.

Angelica. Engelwurz.

Anjelika větší, (anjelika lékařská, janolika. Angelica archangelica. Archangelica officinalis. Engelwurz. Angelike.) Lodyha

Obr. 1. Anjelika větší.

oblá, rýhovaná. Listy jednou neb 2—3krát trojeno-zpeřené; lístky veliké, vezpod nasivělé, vejčité, nestejně hrubě hrotnato-pilovité, konečný často třilaločný, postranní dvoulaločné; pošvy břichaté.

Lístky obalíčků mnohé, nitkovité. Plátky zazelenale bílé. Bylina dvouletá, 1—2½ m. Květe v červnu a červenci. Bylinné rokle horní, u obydlí horských zdivočelá.

Kořen zapáchá, chutná ostře a hořce, obsahuje mnoho silice a pryskyřice, proto byl v lékařství, zvláště zvěrolékařství vážen, k témuž cíli potřebovali též nať a semeno. Anjelika jest lék mírně rozčilující, povzbuzující a spolu posilňující, který podněcuje zažívání, účinkuje na sliznici plic a střev, při nemocech náhlých i provleklých, zejména při zánětu plic, při tyfu, chronických nemocech dychadel, hryzení neb ujímání, počasném rheumatismu a j.

V lékárnách se posud chová kořen, prášek z něho a extrakt. — Kořene se vaří půl hodiny 10 grm. na 200 grm. vody, od čeho se užívá za 2 hod. 2 lžice. — Prášku se užívá 70 až 100 ctgr. 2—3krát za den. — Výtahu neb extraktu 2 až 5 grm. denně s vodou mátovou neb jinou. — Pro lékárnu sbírá se dvouletý kořen v březnu.

Mladé rostliny na severu jedí. Z kořenu možno táhnouti silný lihový nápoj.

Obr. 2. Aron skvrnatý.

2.

Aron.

Arum. Aronstab.

Aron skvrnatý, (aron blámatý, aron, aronová brada, tvář sv. Jana, nadrahule, nadragula, zminec. Arum maculatum. Gefleckter Aronstab, Zehrwurz). Listy z oddenku hlízovitého, řapikaté, střelovito-vejčité, často tmavě skvrnaté. Toulec dlouze zakončitý, žlutavozelený, červeně skvrnatý. Palice nachová s dlouhostopečným kyjem. Bobule šarlatové. Bylina mnoholetá 15—45 cm. Květe v květnu. Roste ve vlhkých horních lesích, zvlášť bukových. Oddenek jakož i celá rostlina má chuť palčivou, která však vařením i sušením zmizí. Oddenek sice až posud se pro lékárnu v březnu a říjnu sbírá, avšak zřídka kdy upotřeben bývá. Dříve se odporučoval proti počasným zánětům prsním, dušnosti, dýchavičnosti, též proti hlístům, hostci počasnému, souchotinám a jiným nemocem.

3.

Bazalika.

Ocymum. Basilie.

Bazalika obecná (bazalka. Ocymum basilicum. Basilie). Bylina tato jednoletá pochází z Asie a pěstuje se všude v našich zahradách i v hrncích mezi okny pro líbeznou vůni a co koření kuchyňské, v rozličných odrudách. Květe v červenci a srpnu.

Někde svářejí bazaliku s volovým jazykem (pilátem) k pití proti mdlobám, srdečním vadám a zádumčivosti. Odvar semene nebo listů žene na moč a dopomáhá k čmýře. — Bazalika v octě močená dává se voněti při mdlobách. Voda bazaliková s octem a růžovým olejem smíšená a na čelo položena, umírňuje bolesti hlavy. Prášek ze semene se šňupe proti zácpě nosu, tak též účinkuje šťáva z listí do nosu vtáhnutá. Bazalika smíšená s ječnou moukou, růžovým olejem a octem, přikládá se na zanícené a bolavé oči. Šťáva z bazaliky do očí kapána zahání temnotu oční a slzotok. Voda obyčejná nebo i růžová na semeno vlitá nabývá sliznatosti a potřebuje se k natírání proti zapálení blan slizných v ústech, lůnu a proti podlomkům bradavek prsních. Prášek z vypáleného semene sype se na bradavice, kdekoliv na těle vzniklé; dříve však se musí bradavice nožíčkem po vrchu seříznouti neb alespoň oškrábati. —

4.

Bažanka.

Mercurialis. Bingelkraut.

Bažanka polní (planá bazalice. Mercurialis annua. Bingelkraut). Kořen jednoletý, vřetenovitý. Lodyha větevnatá. Listy vejčito-podlouhlé, až podlouhlo-kopinaté, vroubkovano-pilovité. Květy samčí úžlabní po 1—3 skoro přisedlé. Blizny uvnitř po obou krajích s jednou řadou chloupků. Bylina jednoletá 15—30 cm. Květe v červnu až do října. Roste na rolích, záhonech, rumištích.

Nať je sliznatá a nahořklá, zapáchá a chutná nepříjemně; potřebovala se jindá v lékařstvi proti zácpě, zástavě čmýry, vodnatelnosti a příjici. Nyní přišla docela v zapomenutí i také lid si ji nevšímá, protože je odporná k užívání. —

5.

Bedrník.

Pimpinella. Bibernell.

a) Bedrník anýz. (Pimpinella anisum. Aniess.) Lodyha oblá, rýhovaná, přitiskle pýřitá. Listy dolejší okrouhle ledvinkovité, hluboce stříhano-pilovité, prostřední 3četné peřenosečné, lístků klínovitých, namnoze 3klaných. Plátky bílé. Mnoholetá bylina 15—50 cm. Květe v červenci a srpnu. Z Orientu, u nás pořídku pěstovaný.

Semena v kuchyních všude známá, odporučují se též proti větrům, naduření břicha, žaludeční křeči jakož i nemocem žaludku vůbec, proti kašli, počasnému kataru plic a dušnosti na prsou. V lékárně lze dostati semeno, prášek z něho, olej a lih anýzový. K nálevu se béře 2—5 grm. prášku na 200 grm. vody. — Prášku se užívá 1—$1^{1}/_{2}$ grm. s cukrem; oleje 2—3 kapky na cukr; vody

Obr. 3. Bedrník anýz.

20—40 grm. Lih se přidává k jiným nálevům a odvarům, nebo slouží též k natírání těla, zvláště prsou a břicha.

Pro lékárnu sbírá se semeno v září a říjnu.

b) Bedrník obecný. (Lomikamen, bedrník menší, třebník. Pimpinella saxifraga. Pimpinell neb Biebernell). Lodyha oblá, jemně rýhovaná, namnoze hustě pýřitá. Listy jednou zpeřené; lístky přízemních listů namnoze přisedlé, přiokrouhlé, stříhaně vroubkovano-pilovité až peřenodílné; lodyžních listů peřenoklané neb 2—3klané, úštů čárkovitých neb kopinatých; nejhořejší pošvy s čepelí zakrnělou neb bezčepelné. Plod kulato-vejčitý, terč náplodní o polovic plodu užší. Plátky bílé, zřídka narůžovělé. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Květe v červenci až do září. Roste na suchých lukách, vřesovinách lesních, mezích, kopcích.

Kořen v odvaru po 50 ctgr., neb 1—2 grm. dvakrát až třikrát za den užívá se proti chraptivosti, dušnosti, kašli, nemocem dychadel všeho druhu; jako kloktadla při nemocech ústních a krčních. V lékárně lze dostati též tinkturu, od které se užívá 20—30 kapek na cukr. — Nyní potřebuje se více ve zvěrolékařství. Kořen dává též silici, která z bílého odrodku jest žlutá, z černého modrá.

6.

Bez.

Sambucus. Hollunder.

a) Bez černý (bez, bez domácí, bzina, bezoví, chebz. Sambucus nigra. Schwarzer Hollunder, Holder, Flieder). Dřeň větví bílá. Listy zpeřené; lístky vejčité, dlouze zakončité, nestejně pilovité. Palisty zakrnělé žlázkovité neb čárkovité. Lata chocholičnatá, plochá, po odkvětu nicí. Štopky lysé. Květy žlutavobílé. Ušty korunní v poupěti střechovité. Nitky tyčinek tenké, hladké. Plody černé. Strom neb keř do 6 m. Květe v červnu neb červenci. Roste v lesích, v křovištích, plotech, podle skal a zdí.

Užitečná je kůra, listy, květy a bobule (bezinky). Kůra a sice prostřední její vrstva zelená a listy chválily se ve vodnatelnosti, avšak pozorovati sluší, aby se jich užívalo mírně, neb jinak značný průjem a vrhnutí působí. Nejvíc se upotřebuje suchých květů. Podávají se proti nastuzení, hostci, kašli, bolení hrdla, zánětu chřtánu, průdušnice a plic, záduchu, vyraženinám, osýpkám na př. spále, spalničkám, neštovicím a j. Zvláště v první době aby vyrážka se usnadnila a zaražena nebyla. Vůbec se přivádí tělo jimi do potu. — Listy, zvláště nerozvité, přikládají se na nohy vodou oteklé. — Květy suché do pytlíčku s květem heřmánkovým a kafrem se zašívají a na otoky jak horké tak i studené, na př. hostečné, pakostničné, růži, otoky žláz atd. se přikládají. Svařeniny květu se užívá k napařování, ke kloktání při zánětech hrtanu a mandlí, kašiček pak na obklady. — Květu se zavaří 10—20 grm. na 400 grm. vody.

Z květu dělá se ocet bezový, když se 100 grm. suchého květu s 1200 grm. (3 libry) vody smíchá a v lahvi uschová. Slouží zvláště k natírání, napařování a kloktání. — Květ se nemá na slunci sušit, nýbrž ve stínu. Z bobul neb bezinek se připravují povidla bezová, když se 6 liber z bezinek vytlačené šťávy s 1 librou cukru za stálého míchání zavaří. Povidla mají barvu do fialova černou, chuť navinulou, bezem zapáchající; užívá se jich 20—40 grm. v rozličných míšeninách. V lékárnách lze dostati květ, povidla (roob) a syrup bezový. Syrupu se dává tolik jako povidel, zvláště do mixtur, zpařenin a vařenin. Pro lékárnu sbírá se květ v červnu, bezinky v srpnu, září a říjnu.

b) Bez chebd neb *chebdí* (hebdí, chbez, chbeza, chobzda, zemský bez. Sambucus ebulus. Attich.) Lodyha ročně hynoucí jest přímá,

větevnatá. Listy zpeřené, s 5—9 podlouhlo-kopinatými, pilovitými lístky. Palisty nejvíce lupenovité, pilovité, hoření úzké, čárkovité. Lata vrcholičnatá, plochá, ze 3—4 hlavních větví. Koruny bílé, vně červenavé, prášníky nachové. Úšty korunní v poupěti chlopnité. Nitky tyčinek tlusté, na vnitřní straně vroubkované. Bylina mnoholetá; lodyha $^1/_2$—$1^1/_2$ m. vysoká, dole co prst tlustá, křehká, drsná. Květe v červenci a srpnu. Roste na okraji lesů, v pasekách na stráních, zvlášť hornatějších.

Užíval se kořen, kůra vnitřní, listy, bobule a semena. Kořenu dávalo se 15 grm. ve vodě vařených, nebo šťávy z něho vytlačené, zvláště ve vodnatelnosti. Kořen má býti nejmocnější, účinkují však ostatní částky rostliny podobně, počišťují totiž a ženou na moč. Listy nazvíce k venčím užitkům se poskytovaly, s vínem k obkládání otoků a ohnětenin; též na kaši svařené proti otokům vodnatým, se obkládaly. — Květu moc na pot ženoucí se vychvalovala. — Z bobul, tak zvaných chebdinek, které též černé jako bezinky jsou, avšak o něco menší, vyvářejí se též povidla na způsob jako u předešlého bezu černého. Účinek mají tentýž. — Semen rozmačkaných 1. grm. s vínem, polévkou, syrubem a j. smíšených podávalo se též při vodnatelnosti. Též olej vařením s vodou vydobytý po lžici neb s polévkou vzatý mocně počišťuje a proti vodnatelnosti se užíval i také na tělo k umírnění bolesti se natíral. — Pro lékárnu sbírají se bobule v září a říjnu.

Květný vrcholík bezu černého do těsta zabalený a na másle smažený mnohým lidem jest pochoutkou, *kosmatice* zvanou. Jiní zase květy přisazují pro chuť k rozličným z vajec připraveným pokrmům. Někde připravují z květu kořenný ocet, a polozralé bobule do octa a slané vody nakládají místo kapar. Jinde dávají květy i bobule do vína, aby příjemnou chuť nebo barvu dostalo. Švestková povidla příjemně chutnají a tmavší barvu nabývají, zavaří-li se s bezinkami. Někde barví šťávou z bobul kořalku, neb z květu a bobul i víno, kořalku a ocet připravují. V některých zemích barví šťávou zralých bobul vlnu a hedvábí tmavo-fialově; vlnu vismutem připravenou modravě-šedě; listím pak kůži na sedla žlutě. Též i ostatní částky toho stromu mohou se k barvení upotřebiti, zvláště zelená a žlutá kůra, ležící pod šedivou, slouží k barvení na hnědo a na modro. Dříví z kmenu starého jest tvrdé, pevné, žlutavé a dělají se z něho rozličná menší náčiní, rukovětě, cívky, dýmky, pravítka a j., též slouží truhlářům k dílu výkladnému. — Uhlí z bezového dříví vychvaluje se k cídění mosazu, mědi a ocele. Z větví střeně (duše, jádra) zbavených dělají chlapci stříkačky, bouchačky a skřínky na ptáky; ze střeně zhotovují se kuličky ke stroji elektrickému.

Bez snadno se rozmnožuje hřízenicemi, odnožemi i semenem, roste v každé půdě, nesnadno vyhynuje a neporušen zůstává, jelikož dobytek pro hořkost listí se jej nedotýká.

Někde se domnívají, že listí zachraňuje ovce před prašivinou, zpařenina z nich že zapuzuje mšice a housenky, dále že možno pilousy ze sýpek zahnati, jestli květy a větve tam rozpoloženy byly.

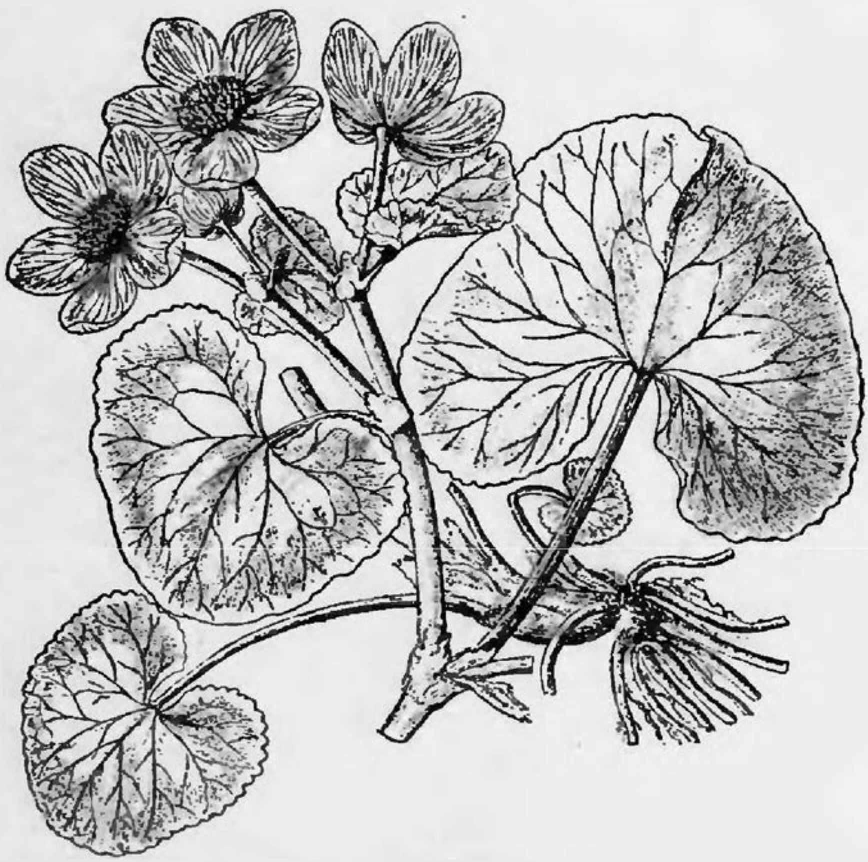
Nať zemského bezu neb chebdí zapuzuje prý myši, v holubnících všely a v obydlí štěnice. Bobule chebdí poskytují barvu fialovou; s octem vinným a kamencem nabývá příze a kůže barvy modré, plátno barvy blankytné. Bobule suché poskytují vlně vizmutem močené hnědo-žlutou barvu.]

7.

Blatouch.

Caltha. Dotterblume.

Blatouch bahní (koňské kopyto, boleočko, žluták, blatouch, máslenka, žlutá tolita, měsíček. Caltha palustris. Dotterblume.) Listy vroubkované neb zubaté, dolejší srdčito-okrouhlé, hoření lo-

Obr. 4. Blatouch bahní.

dyžní ledvinkovité. Květ žloutkový. Mnoholetá bylina 15—30 cm. Květe v dubnu, květnu i v červnu. Roste všude na bařinách, mokrých lukách, na místech vlhkých podle louží a bahen.

Jindy byl kořen a nať v lékařství užíván, nyní jest úplně vyhostěn. Všecky částky byliny účinkují co lék počišťující a rozpouštějící, léčí žloutenici, usnadňují čmýru a porod.

Květy v mléce neb pivě svařené zahání neštovice drobné neb jalové. Celá rostlina a ocet z květu připravený mají býti protimorné.

— Zelená poupata nasbíraná, 12 hodin ve vodě slané močená a v dobrý vinný ocet naložená, mají podobu a chuť kaparů, a místo nich se k jídlu prodávají. Nať zapáchá a hořce chutná, mnozí tvrdí, že toliko ovce a kozy ji žerou, jiní opět dokládají, že i koně a hovězí dobytek ji rád, zvláště s jinou pící je-li smíšena; někteří hospodářové ji dávají kravám v domění, že nabudou žlutého másla. — Květy silně voní a poskytují včelám mnoho medu. — Šťáva z květu vytlačená a s kamencem vařená dává žlutou barvu, z níž možno zhotoviti žlutý inkoust. — V severní Evropě melou sušené kořeny na chléb.

8.

Brambořík.

Cyclamen. Schweinsbrod.

Brambořík obecný, (Sviňský ořech neb chlebík, tvarožina. Cyclamen europaeum. Schweinsbrod, Erdscheibe). Oddenek dole v kulatou hlízu napuchlý. Listy přízemní dlouhořapičné, okrouhlosrdčité, vlnovitě drobně vroubkované. Stopky jednokvěté, jak řapíky žlaznatě drsné, s květem převislým za plodu šroubovitě svinuté. Úšty kališní kratší než široká, v ústí bezzubá, nachově růžová, vonná koruna. Bylina mnoholetá 5—10 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste v horních lesích, křovištích, zvlášť na vápenité půdě.

Obr. 5. Brambořík obecný.

Kořen čerstvý jest sliznatý hořký a trpký, spůsobuje průjem a vrhnutí; sušením však pozbývá prudkosti, upražen může se jísti a jest lahodný. Za starých dob byl v lékařství váženým prostředkem. Prášek z upraženého kořene dával se užívati s medem pro stolici, s vínem k docílení zadržené čmýry, jakož i proti otrávení, žloutenici, zácpě jater a sleziny a s nimi spojené vodnatelnosti. Stejný účinek se připisoval šťávě z čerstvé rostliny.

Zevně se odporučoval brambořík proti všemožným nemocem, neduhům a úrazům; když nebylo čerstvé šťávy, posloužil odvar a prášek z kořene, neb olej z něho připravený, totiž olej dřevěný, ve kterém kořen povařen byl. Byl to kořen tak mocný, že nadpomáhal ženám k snadnému a šťastnému porodu, když ho na nohy si přivázaly. — Nyní sotva již někdo jej vyhledává.

9.

Břečťan.

Hedera. Efeu.

Břečťan obecný, (břečťan, blušť, ličok. Hedera helix. Efeu.) Kmen kořínky přímětnými popínavý. Listy kožovité, srdčité, úhlato-3—5laločné, na větvích květoucích kosníkově vejčité neb kopinaté, zakončité. Okolíky hroznitě sestavené, stopky květní plstnaté. Plátky nazelenalé, bobule černé, květe v září a říjnu. Keř v lesích po zemi, stromech, skalách a zdích se pnoucí.

Listy jsou chuti hořké, trpké, protivné. Ondy se potřebovalo listů a bobul. Prášek ze suchých listů dával se 2—3krát z rána po 9 dní dětem na mze nemocným. — Čerstvé listy rozmačkané dávají se až posud na vředy, spáleniny, růži a bolavé oči. Též s vínem vařené přikládají se na vředy a rány; v octu pak močené na kuří oka, aby se zahnala. — Šťáva čili pryskyřice břečťanová odporučovala se proti zaražené čmýře a přidávala se též k rozličným flastrům. Plodů neb peckovic užívali staří pro stolici a vrhnutí i pro vypuzení potu.

Odvar listů prý usnadňuje porod ovcí, k čemuž se listy v pivě až na polovičku zavaří a pak dobytku vlejí.

Dříví břečťanové jest šedé, lehké, děrnaté, ačkoliv vlákna jsou dost tvrdá a pevná, zřídka však se nachází kmenu na 4—5 palců silných; náš lesní po zemi se plazící břečťan nebyl nikdy v květu viděn; dobytek se listů nedotýká, leda koně a ovce z hladu jej žerou. Bobul možno k čižbě použíti. Mladé šlahouny a listy odporučují se k vydělávání kůže. Dříví a listy udělují suknu připravenému barvu ryzovatou; fialová šťáva bobul barví z šediva olivově.

V zahradnictví jest břečťan velmi oblíben, potahují se ním besídky, zdě, skály, stromy a j. a jest zvláště vděčným, že zůstává jak v letě tak i v zimě zeleným; proto bývá i ve světnicích velmi často pěstován. — Břečťan rozmnožuje se odnožemi, hřízenicemi a semenem, které však buď hned vyseto, jakmile z jara uzrálo, sice celý rok v zemi poleží, nežli vyklíčí.

10.

Bříza.

Betula. Birke.

Bříza obecná, (bříza, březa, deruzda. Betula alba. Die Birke.) Listy dosti dlouze řapikaté, vejčité neb kosníkovité, nestejně neb 2krát pilovité, se silnými prostranními žebry a mnohem méně zřetel-

nou síťkou žilek, vezpod i pryskyřičnými žlázkami. Jehnědy válcovité. Nažky šupinami nestejně 3klanými zcela zakryté, s okřídlím 1—2kráte širším. Vůbec známý strom až přes 20 m.; někdy keř vysoký. Květe v březnu, dubnu a květnu. Roste v lesích.

Z kůry připravuje se olej čili dehet březový, který jakož i kůra sama potřebovala se druhdy v lékařství proti zimnicím a hostci. Míza jarního času z navrtaného kmenu tekoucí (šťáva neb voda březová, březovice, březovník, čemeha), odporučovala se též dříve proti kamenu ledvinnému i močnímu a proti žloutenici. — Míza březová, smíšena s vodou z bezového květu chválena byla proti vodnatelnosti.

Zevně slouží k umývání proti pihám, žlutinám a jiným skvrnám kožním, též za kloktadlo proti kurdějím neb rozjedlinám v ústech, dále k obkladům k vyčištění a zahojení ran. Míza se obyčejně na začátku května sbírá a v lahvi k další potřebě uschovává. — Někde užívají místo mízy odvaru z březových listí. Někde spalují na pánvi čerstvé březové pruty, při čemž na pánvi zůstává šťáva, kterou se natírá okraj víček zanícených očí; klucek v šťávě této smočený a na pupek přiložený vypuzuje prý škrkavky a jiné hlisty.

Dříví březové potřebují koláři na žebřiny, voje, rozvory, sanice, kleče a jinak na polní nářadí; dříví které má mozery neb lykadry, slouží truhlářům a soustružníkům k rozličným krásným pracem. Ze slabších větví zhotovují se obruče a z klestu košťata. Co palivo jest dříví březové jen o 15% špatnější než dříví bukové. Uhlí z něho hodí se dobře k roztápění kovů, k letování, kalení atd.; z něho se též připravuje černá křída. Kůra březová obsahuje mnoho dehtu, který možno z ní destilováním po suchu dobyti. V Rusku užívají kůry k vydělávání juchty, kterou i natírají dehtem z kůry vydobytým. Míza z navrtaných kmenů na jaře prýštící dává s kořalkou, cukrem a droždím okysána dobrý nápoj. Z listů s kamencem vařených možno docíliti dobrou a pěknou žlutou barvu. Z kůry zhotovují se tabatěrky. — Kopet dává nejlepší barvu černou knih- a měďotiskařům jakož i malířům.

Bříza miluje lehkou, hrubým pískem promíšenou hlinitou půdu. Setí má před vysazováním přednost. Semeno se sbírá obyčejně v září a seje se buď v podzimku neb časně z jara za tajícího sněhu, mírném dešti a tichého povětří. Půda musí býti trávy a bejlí prostá; rozseté semeno se zemí nepokrývá, stačí zasetá místa otepí trnů převláčeti.

11.

Brukev.

Brassica. Kohl.

a) Brukev obecná (zelice. Brassica oleracea. Kohl.) Listy všecky sivé a lisé, dolejší lýrovité, hoření zpodkem súženým neb okrouhlým přisedlé. Kalich a tyčinky přímé. Semena hladká. Květy sirkově žluté. Bylina dvou- i jednoletá $^1/_3$—1 m. Květe v květnu a červnu. — odrodky brukve obecné jsou:

b) Brukev, kerlubny, řepné zelí. Bras. gongylodes. Kohlrabi.
c) Karfiol, zelí květné. Bras. botrytis. Blumenkohl.
d) Zelí hlavaté, hlavatice. Bras. capitata. Kraut, Kohl.
e) Kapusta, Bras. sabauda. Gemüsekohl, Akkerkohl.
f) Jarmuz, kadeřávek, zelí kadeřavé. Bras. acephala. Braunkohl.

Všechny tyto vůbec známé rostliny u nás se sázejí a požívají co vařivo. Ve starém věku sloužily jako lék proti všem možným nemocem a Mathioli ve svém herbáři píše, že každý hospodář, brukve pěstující mohl říci, že má celou lékárnu ve své zahradě. V knize té je také udáno velmi mnoho rozličných, mezi tím i směšných receptů, na př.: Moč od mladého člověka, který několik dní brukev byl jedl, hojí píštěle, rakoviny, vlky (opruzeniny), lišeje, smahy (znaménka) a všechnu nečistotu na kůži; děti mají se močem takovým omývati, aby zůstaly od mnohých nemocí uchráněny. — Šťáva ze surové brukve se solí smíšená a pitá obměkčuje stolici; — šťáva s vínem smíšená a vlažná do ucha dána, navracuje sluch — šťáva s medem vařená a do očních koutků vetřena, vyjasňuje zrak; — šťáva do nosu vpravená, počišťuje hlavu atd. Podobným způsobem se tam odporučují košťál, listy, semeno a jiné části brukve, buď zvlášť nebo dohromady; buď surové neb vařené, pro sebe nebo s rozličnými přísadami proti všemožným nemocem. Něco z toho léčení až posud u našeho venkovského lidu se udrželo. Nejčastěji se přikládají čerstvé listy brukvové na hnisající rány a mokvavé vředy (boláky, bolavé nohy), ku kterému cíli však se užívá i listů červené řípy, salátu, vína a jiných rostlin, pod kterými rány a vředy často se i zahojí, zvláště když chladící list se častěji obnovuje neb čerstvým nahrazuje. Léčivá moc neleží však v listech; rány a vředy pod nimi se hojí spíše tím, že jim je věnována větší pozornost a čistota. Zahojily by se jinak mnohem dříve, když by se často vymývaly a vždy čistým, novým neb vypraným šatem obvazovaly. Chudý, pracující člověk, který nemá na obvazky zbytečného prádla přikládá letního času na vředy rád listy; odhodí je za nějakou chvíli, když oteplejí, hnisem pokryty jsou a když svědění neb pálení pociťuje; natrhá si snadno čerstvých a sváže nimi hnisu zbavený vřed na novo, a libuje si při tom, že čerstvý list jej chladí, horkost odjímá a svědění neb pálení umírňuje. Horší to je v zimě, když listů není, tu zůstává vřed stále jedním špinavým, hnisem prosáklým zapáchajícím hadrem ovázán, pod kterým se zahojiti nemůže, naopak stále se rozežírá a rozšiřuje.

Kuchyňské odpadky všech druhů brukve dávají se s prospěchem dobytku k píci.

12.

Brusnice.

Vaccinium. Heidelbeere.

Brusnice, borůvka, (černá jahoda, borůvka, čičoretka, čičeretka, černice. Vaccinium myrtillus. Heidelbeere, Blaubeere.) Větve ostrohranné. Listy stejnobarevně zelené, eliptičné, drobně vroubkovano-

pilovité. Květy jednotlivé, úžlabní. Kraj kališní nedělený. Koruna kulato-baňkovitá, bledozelená, načervenalá. Keř 15—60 cm. Květe v květnu. Roste v lesích, vřesovištích, rašelinách.

Černé jahody, totiž bobule, borůvky, jedí se surové nebo i sušené a s cukrem vařené k zastavení běhavky, průjmu a úplavici červené. Jahody se sbírají v červenci a srpnu pro lékárnu, kde se z nich proti nemocem dříve udaným připravuje též extrakt, od kterého se 1—10 grm. za den užívá. — Listy poskytují dosti příjemné thé, trochu svráskující. Z bobul se zavářejí povidla na vdolky, koláče, též se z nich dá táhnouti silná kořalka. Celý keř slouží k vydělávání kůže.

13.

Brutnák.

Borrago. Boretsch.

Brutnák obecný, (burák. Borrago officinalis. Boretsch.) Štětinato-srstnatý. Listy vejčité až podlouhlé, řápíkaté, nejhořejší poloobjímavé. Květy nemnohé, nící, v řídkém lichohroznu, modré, zřídka bílé. Bylina jednoletá 30—60 cm. Květe v červnu až do října. Roste v zahradách; na polích, rumištích řidčeji zdivočelý.

List čerstvý, šťavnatý, okurkami zapáchající a chutnající, jí se jako salát, dříve též v lékařství se potřeboval i květy se dávaly do jídel, aby krev čistily, lehkou a veselou mysl způsobily. — Květy s cukrem roztlučené užívaly se při horečkách a každém vysílení, i proti zimnici studené. Proti zimnici třetidenní vařil se ve víně brutnák i s kořenem takový, jehož lodyha pouze tři větvičky měla, proti zimnici čtvrtodenní pil se takový odvar z lodyhy více větevnaté. — Popel z usušené a spálené nati s medovou vodou sloužil za kloktadlo proti záškrtu a rozličným nemocem krku, úst, jazyku a dásní. — Šťáva z brutnáku vnitř i zevně chválena byla proti uštknutí od hada a jiných jedovatých živočichů. — Vodou brutnákovou vymývaly se zanícené oči.

Teplý vinný odvar natí, kořene a semene dohromady, nebo zvlášť, přikládal se na tělo k utišení bolestí v ledví a kyčli. — Kořen s ječnou moukou a dřevěným olejem vařený přikládal se na studenou sněť a růži (oheň svatý, pekelný.)

Květy brutnáku barví na modro. — Brutnák nepotřebnje žádného ošetřování, sám sebou se rozsívá.

14.

Bukvice.

Betonica. Betonie.

Bukvice lékařská, (bukvice červená, betonie. Betonica officinalis. Betonie, Zehrkraut). Lodyhy k přízemním listům postranní, dole listnaté, asi v polovici s 2 listy, nahoře nahé. Listy dolení srdčito-podlouhlé, hrubě vroubkované. Lichopřesleny hoření na mnoze do klasu zblížené. Koruny vně šedopýřité, nachové, zřídka bílé. Bylina

mnoholetá 30—60 cm. Květe v červnu až do září. Roste v lesích, hájích, na lesních lukách, vřesovištích.

Ještě v předešlém století byla nať bukvicová hledána a jako thé odporučována proti pakostnici, hlavy bolení, padoucnici, souchotinám a proti rozličným neduhům nervovým a sliznicovým; nyní přišla v lékařství docela k zapomenutí; zdá se, že i v domácím léčení málo se jí užívá.

Obr. 6. Bukvice lékařská.

15.

Cvikla.

Beta. Runkelrübe.

Cvikla, (cvika, burák, cukrovka, kvaka. Beta vulgaris. Runkelrübe, Mangold.) Listy vlnovitě vykrajované, dolejší vejčité, přisrdčité, hořejší vejčito-podlouhlé, nejhořejší kopinaté. Klubka v tuhých latovitě sestavených klasech. Bylina jedno- neb dvouletá $^1/_2$—1 m. Květe od července do září. Hojně pěstovaná.

Dle barvy kořene a natě rozeznává se cvikla bílá a žlutá, z nichž se dobývá cukr, pak červená (červená řepa), která vařená se nakládá do octa a jí se k masu. — Někde pijí šťávu cviklovou k vyléčení žloutenice a k většímu vypuzování moče. Vařená bílá kvaka se surovým česnekem užívá se k umoření hlistů, škrkavek. — Šťáva se kape do zevnějšího zvukovodu proti hučení a znění v uších; šťávou se též potírají dásně a zuby, když bolí. Čerstvé listy, celé neb roztlučené přikládají se na vředy rozjedlé neb rozžírací. Odvarem listů omývá se hlava proti lupům a hnidům, také se napařují oznobené nohy.

Cvikla jest výborná píce pro hovězí dobytek, k čemuž také se berou pokrutiny z cviklocukráren.

16.

Čekanka.

Cichorium. Wegwart.

a) Čekanka obecná, (čakanka. Cichorium intybus. Wegwart, Cichorie). Bylina trávozelená, více méně srstnatá. Listy dolení kracovité neb chobotnatě protisečné, podkvětní ze širšího poloobjímavého

dolejška kopinaté. Úbory dolení po 2—3 v úžlabí listenů. Věnec kališní mnohem kratší než nažka. Bylina mnoholetá 30—90 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste na mezích, průhonách, cestách.

Obr. 7. Čekanka obecná.

Kořen jest dužnatý, hořký, plný šťávy, která se z něho vytlačuje. Odporučuje se zvláště při naduřelosti a zácpě sleziny a jater, v žloutenici, těžkomyslnosti a j. V lékárně se nachází kořen, šťáva z něho a extrakt čekankový. K odvaru se užívá 10 až 20 grm. kořene na 200 grm. vody; extraktu 5—15 grm. na den. Šťávy z čerstvého kořene se pije z rána po 70—100 grm. Také syrup se připravuje a dává novorozencům po kávových lžičkách k počištění. — Pro lékárnu sbírá se kořen v dubnu, pak v září a říjnu, listy a nať v červnu i v červenci.

Z kořenů vyrábí se cikorie, která se vařívá s kávou.

b) Čekanka, štěrbák, (štěrbák, endivie. Cichorium endivia. Endiwie.) jest předešlé podobná, sází se v zahradách a jí se jako salát. Účinkuje dle Mathiola stejně jako čekanka obecná, avšak za naší doby vymizela nejen z lékárny ale skoro i z kuchyně.

17.

Čemeřice.

Helleborus. Niesswurz.

a) Čemeřice černá, (kýchavka, čemeřice, čemerka, sv. ducha koření, černé koření. Helleborus niger. Schwarze Niesswurz.) Lodyha jednoduchá, nahá, nahoře se 2—3 vejčitými listeny, 1—2květá. Listy přízemní posléz kožovité, znožené 7—9 sečné, úkrojků podlouhlých, k dolejšku klínovitých, z předu pilovitých; květ přímý, bílý neb růžově nadchnutý. Mnoholetá bylina 8—16 cm. Květe od prosince až do dubna. Roste na alpách, bývá však u nás, zvláště v horských zahradách pěstována.

Upotřebuje se kořene a nati. Čerstvý kořen zapáchá; chutná hořce, ostře a odporně. Suchý kořen je mírnější, pozbývá chuti a zápachu původního, vykopává se v podzimku před květením.

Za starých dob byl kořen co výtečný lék znám, odporučoval se v zádumčivosti, třeštivosti, proti psotníku a padoucnici, vodnatelnosti a zastaralým nemocem kožním; při mrtvici a podobných

náhlých případech, při hlístech a zadržené čmýře. Kořen dával se buď zvařený nebo i v extraktu, z něho vydobývaného. Co lék mocně vzhůru a dolů počišťující byl od drahných časů znám.

Posud se čemeřice černé upotřebuje co léku podrážďujícího a mocně počišťujícího, avšak v malých dávkách a pouze při osobách chladnokrevných, proti zácpě a zástavě ústrojí břišních, tvrdošijné zimnici střídavé, vodnatelnosti, zastavené zlaté žíle a blednici. V lékárnách se prodává kořen, extrakt a tinktura. Kořene se béře k odvaru neb svařenině 5—10 grm. na 200 grm. vody, od kterého se může za 2—3 hodiny 1 lžice užit. — Prášku z kořene utlučeného užívá se 10—70 ctgr., avšak zřídka kdy, proto že žaludek mocně dráždí; lepší je odvar, nebo nálev. Obyčejně však se předpisuje extrakt, jelikož mírněji účinkuje, 35 ctgr. až 1 grm. denně, buď rozpuštěný neb v pilulkách. Tinktury se podává 10 až 20 kapek dvakrát neb třikrát za den. Lid používá prášku co kýchadla, sype je na vředy k jich vyčištění a zhojení, přikládá jej s octem smíchaný na lišeje a rozličné vyražky kožní, na divoké maso, moří ním vši a zákožky svrabové ve spůsobu masti, z černého mýdla, síry, vepřového sádla a prášku z čemeřice zhotovené.

Obr. 8. Čemeřice černá.

Zde sluší připomenouti, že nerozumné a nemírné užívání toho léku spůsobuje násilné dávení, značné bolesti žaludku, mdloby a jiné, mnohem horší příznaky. Proto by neměl nikdo bez porady rozumného lékaře lék tento užívati. — Pro lékárnu sbírá se kořen v únoru a srpnu.

b) Čemeřice zelená. Helleborus viridis. Grüne Niesswurz. Lodyha doleji bezlistá, šupinatá, nahoře 2—3 dělenými listy, 2—4-květá. Listy přízemní znožené 5—7 sečné, úkrojků podlouhle kopinatých, ostře pilovitých. Květy nící, zelené. Bylina mnoholetá 25—45 cm. Květe v březnu a dubnu. Roste v našich horních lesích a bývá též v selských zahrádkách pěstována. Bylina tato má tytéž vlastnosti

jako čemeřice černá, upotřebuje se též v nemocech dříve udaných, účinkuje však mnohem mocněji a rychleji. V lékárnách prodává se též kořen, extrakt a tinktura.

Kořen čemeřice černé i zelené protahují někde jako žíně skrze kůži koňům, aby je prašivosti zbavili, hovězímu dobytku, aby jej z padání vyhojili, prasatům skrze uši proti růži neb nátce. Někde probodují dobytku ocas a vkládají do rány učiněné kořen tento, aby se rozličným nemocem zabránilo.

18.

Černohlávek.

Prunella. Brunelle.

Černohlávek obecný (hlavuška, svalník menší. Prunella vulgaris. Brunelle, Braunelle). Roztroušeně chlupatý neb skoro lysý a zelený. Listy nedělené, velmi zřídka dole peřenosečné. Dolení zuby kališní spoře a krátce brvité. Hoření pysk koruny bez kýlu, dolení dost plochý. Delší nitky se špičatým dosti rovným zubem. Koruny světle fialové, zřídka růžové neb čistě bílé. Bylina mnoholetá 10 až 40 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste na lukách, příkopech a lesích.

Obr. 9. Černohlávek obecný (dřípatý).

Černohlávek jest chuti nahořklé a natrpkalé, druhdy se potřeboval proti ouplavici a krvotoku. Nať s vínem neb vodou vařená nebo i šťáva z čerstvé nati odporučovala se proti všem vnitřním i vnějším bolestným úrazům, zvláště s krvácením spojeným. Mladé listy sloužily též k jídlu jako salát. Odvar natě chválen byl jako kloktadlo proti záškrtu, zánětům a vředům v ústech i krku. Stejný účinek má šťáva z čerstvé nati s vínem neb růžovým medem smíšená. Odvarem květoucí natě vy-

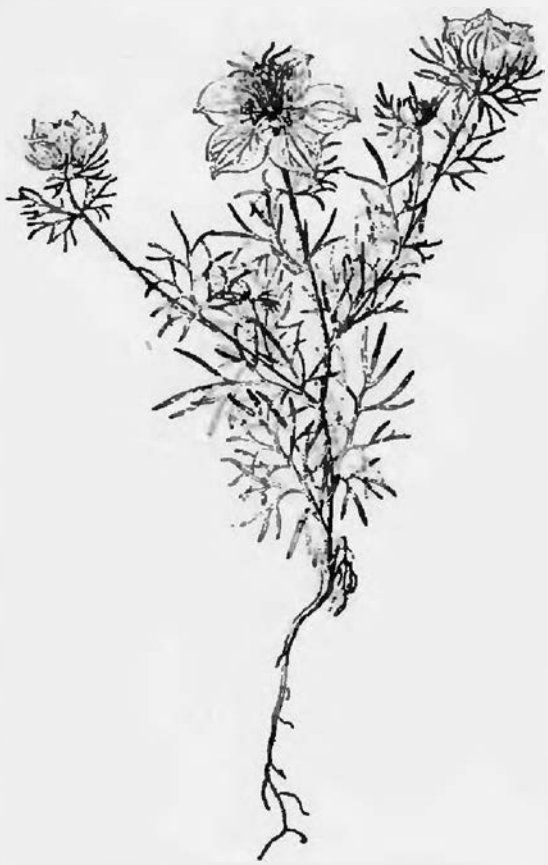
mývaly se rány. Šťáva s octem a růžovým olejem přikládala se na čelo proti bolestem hlavy.

19.

Černucha.

Nigella. Schwarzkümmel.

a) Černucha rolní (Nigella arvensis. Feld-Schwarzkümmel). Kališní lístky přišpičatěné, v stejně dlouhý nehet snížené, bílé, z předu modré, se zelenou skvrnou. Prašníky osinaté. Květy bezobalné. Měchýřky do polou srostlé. Semena bradavkatě tečkována. Bylina jednoletá 10—30 cm. Květe v červenci, v srpnu a září. Roste na rolích, písčitějších polích a stráních.

Obr. 10. Černucha rolní.

b) Černucha šedá. (Černý kmín. Nigella sativa. Garten-Nigelle, Garten-Schwarzkümmel). — Kališní lístky tupé, s krátkým nehtem, modrobělavé. Prašníky bezosinné. Květy bezobalné. Měchýřky až nahoru srostlé. Semena na příč svráskalá. Bylina jednoletá 10—30 cm. Květe v červnu a červenci. Jest na některých místech pěstována.

c) Černucha zahradní. (Kmín černý planý. Nigella damascena. Damascenische Nigelle.) Kališní lístky zakončité, s krátkým nehtem, světle modré. Prašníky bezosinné. Květy obalem s listů mnohodílných podepřené. Měchýřky až nahoru srostlé. Jednoroční bylina 15 až 30 cm. Květe v květnu, červnu a červenci. Bývá v zahradách pěstována, někde roste i zdivočelá.

Semena všech černuch mají chuť příjemnou a vůni citronovou, a proto ve východních zemích se dávají do chleba jako u nás pro chuť kmín nebo fenykl. Semena sluší dříve dobře omyti a pak zvolna sušiti, aby z nich škodlivá vlhkost prchla. Spařenina (asi $1^1/_2$ grm.) z nich s medem na lačný žaludek užívána, chválí se při nemocech hrtanu a plic, při nadmutí a hryzení břicha; do nosu se vtahuje při obtížném smrkání. — Čerstvý roztlučený kořen zastaví prý krvácení nosu.

20.

Čertkus.

Succisa. Teufelsabbiss.

Čertkus luční (čertkus obecný. Succisa pratensis. Teufelsabbiss. St. Peterswurz). Listy jak lodyha přitiskle srstnaté, dolení vejčitopodlouhlé, v řapík súžené, hoření podlouhlo-kopinaté. Úbory posléz kulaté. Kraj kališní 5štětinný. Koruny 4klanné, stejné, lilákově modré, zřídka bílé. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Květe v červenci až do září. Roste na vlhkých a rašelinných lukách.

Obr. 11. Čertkus luční.

Kořen je hořký a chová dosti tříslo-viny; jindá byl lékem váženým proti bělotoku, záškrtu, vodnatelnosti a zevně proti ranám. V tom ohledu užívá lid na některých místech posud odvaru kořene čertkusu. — Více se potřebuje ve zvěrolékařství.

21.

Česnek.

Allium. Lauch.

a) Česnek kuchyňský. (Česnek, česnek obecný; Allium sativum). Cibule s hojnými pacibulkami. Okolík cibulkatý, chudokvětý. Lístky okvětí špinavě bílého kopinaté, na kýlu hladké. Mnoholetá bylina $^1/_3$—1 m. Květe v červenci a srpnu. Sází se všude v zahradách pro kuchyň a roste i na polích zdivočelý.

Cibule česneku chová v sobě těkavý, ostrý, silně páchnoucí sirnatý etherický olej, který zvláště dráždí zažívadla, sliznici dychadel a ledviny a byl od starodávna co výborný lék proti hlistům, zvláště škrkavkám a roupům odporučen. Upečený česnek přikládá se na vředy, aby změkly, též dává se odvařený do klistéru proti škrkavkám a roupům. Polévka česneková jídá se před léčením tasemnice. Dříve se odporučoval při kašli zádušném; dával se dítěti 6—7letému ráno a večer 3 díl jedné pacibulky neb „stroužku", při čemž se i ze šťávy upravená mastička podél páteře natírala.

Kůže česnekem obložená zčervená a zanítí se jako při křenu. Šťáva z česneku na bavlnku vycezená, dává se do vnějšího zvukovodu při hluchotě, zvláště revmatického původu. První den dává se bavlnka s čerstvou šťávou 5—6krát, načež kůže zčervená, se zaníti a loupe; hluboko do zvukovodu nemá se bavlnka strkati, aby zánět

z kůže na bubínek nepřišel. Ve Švédsku natírá se mastička z česneku s prospěchem na život po několik dní, v případech, kde zimnice střídavá po chininu nechce ustoupiti. —

K česnekovitým rostlinám náležejí: *b) Pažitka* (šnitlík, ošlejch menší, luk drobný, luček. Allium schoenoprasum. Schnittlauch) a *c) Pór zahradní* (pór, pór zimní, ořechovec. Allium porrum. Lauch, Poor). —

Obě rostliny se v zahradách pro kuchyň pěstují a jsou každému známy. S kroupovým odvarem nebo i s medem podává se v domácnosti proti zašlemování v prsou. Šťáva s medem se užívá a natírá proti uštknutí hadem. Spařené listy přikládají se na oduřilou a bolestnou zlatou žílu. Roztlučené listí neb šťáva z nich s octem smíšená přikládá se na čelo při krvácení nosu. Šťáva s octem, mlékem neb růžovým olejem kape se do zevnějšího zvukovodu proti bolestem a šumění v uších. Roztlučené listí přikládají se na zhmožděniny a opuchliny, jakož i na obličej k zapuzení pih a jiných skvrn. Šťáva se dává na hnisající nečisté rány a na studenou snět (sphacelus).

Obr. 12. Česnek kuchyňský.

d) Cibule obecná (cibule, cibule hlavatá. Allium cepa. Zwiebel). Cibule od nejdávnějších časů již pěstovala se pro kuchyň k jídlu a potřebovala se jindá též v lékařství zvláště proti kurdějům, hlistům a jako lék na moč ženoucí. V domácnosti užívá se cibule až posud proti rozličným nemocem.

Šťáva cibulová neb voda, ve které rozkrájená cibule přes noc ležela, dává se dětem píti proti škrkavkám. Šťávu s vínem pijí ženštiny, aby dostaly čmýru. Šťáva z cibule a fenyklu radí se proti vodnatelnosti. — Upečená cibule přikládá se na hlízy, nežity, vředy, modré neštovice. Šťáva se kape do uší proti šumění, bolestem a přichluchlosti; šťáva s octem smíšena a do nosu vtahnutá staví krvácení nosu, ve slunci na tělo natřená zahání pihy a rozličné skvrny na kůži; šťáva s medem smíšená a do očí kapaná čistí zrak a zapuzuje temnotu, povlak oční. — Šťáva se potřebuje ještě k mnohým jiným nemocem, jakož i cibule celá, kterou báby vyhloubají, dryákem, fenyklem a j. vyplňují, do země zakopávají neb v popeli pekou, na to šťávu z ní k užívání procezují a jiné čáry s ní provádějí. — Jmenované česnekovité rostliny jsou vesměs v kuchyni k přípravě pokrmů užitečné. —

22.

Čibr.

Satureja. Saturei.

Čibr obecný (čabr, čubr, satorye, satoreje. Saturia hortensis. Saturei, Pfefferkraut). Lodyha větevnatá. Listy čárkovito-kopinaté, špičaté, celokrajné. Polopřesleny 3—5květé, úžlabní. Koruna liláková, v ústí nachově tečkovaná, sotva delší kopinatých zubů kališních. Bylina jednoletá 30—45 cm. Květe od června do října. Pěstuje se v zahradách.

Nať satorye neb čibru odporučovala se dříve jako thé žaludek posilňující a proti nemocem prsním. Nyní více se upotřebuje jako koření v kuchyni za přísadu k jídlům méně stravitelným, jaternicím, bobům atd. — Nať se sbírá v červenci a srpnu též pro lékárnu, kde se přidává k rozličným lékům vonným.

23.

Ďáblík.

Calla. Schlangenkraut.

Ďáblík bahenní, (ďáblík vodní. Calla palustris. Wasser-Schlangenkraut). Listy z oddenku článkovaného, plazivého, řapikaté, srdčitovejčité. Toulec vejčitý, vně zelený, vnitř bílý. Palice vejčitá. Bobule šarlatové. Bylina mnoholetá 15—25 cm. Květe v červnu a červenci. Roste v bařinách, mokrých olšinách.

Kořen z počátku nemá chuti, potom pálí z ponenáhlu víc a silněji; jindá se potřeboval zvláště proti uštknutí hadímu a ku pocení. Semeno na prášek roztlučené užívalo se s vínem k docílení čmýry. Kořen uvařený pak v popeli upečený a na prášek roztlučený radil se užívati s medem proti dýchavičnosti a kašli. Víno s kořenem svařené žene na moč. — Šťáva z bobul s heřmánkovým neb dřevěným olejem utišuje bolesti ušní. Prášek z kořene zasýpá se na rozličné, zvláště se rozšírající vředy; prášek s medem natírán hojí pištěly a zahání skvrny i smahy neb znamení od narození na těle. Šťáva z kořene kape se do očí při okalu. Čerstvé listy přikládají se na rány.

Loparové a Švédové dělají z kořenů v čas nouze mouku, kterou s obilnou míchají.

24.

Dejvorec.

Caucalis. Haftdolde.

Dejvorec mrkvovitý, (Caucalis daucoides. Haftdolde, wilde Petersilie.) Lodyha hranatá, nahoře brázdovaná, rozkladitovětevnatá. Listy 2—3krát zpeřené, úšty čárkovité neb úzce kopinaté. Lístky obalíčků 3—5kopinaté. Okolík namnoze 3paprsečný, okolíčky chudokvěté. Ostny žeber vedlejších jednořadé, doleji rozšířené a žlabovité,

od hlavních žeber širší brázdou oddělené. Bílek do vnitř závitkovitě stočený. Plátky bílé neb načervenalé. Bylina dvouletá 10—30 cm. Květe od května do konce července. Roste na rolích, úhorech, cestách, kamenitých stráních.

Dejvorec druhdy v lékařství se potřeboval, jedl se surový nebo i vařený pro čistění krve, proti čtvrtodenní zimnici, prašivině a příjici. Odvar natě s bílým vínem žene na moč, vypuzuje močový písek, kámen a čmýru, účinkuje proti zácpě jater a sleziny. Při žloutenici odporučoval se odvar tento ráno na lačný žaludek píti, na to koupel vzíti a se vypotiti. K užívání upotřebovala se nať, šťáva z ní vytlačená i semeno.

Obr. 13. Dejvorec mrkvovitý.

25.

Denivka.

Hemerocallis. Taglilie.

a) Denivka žlutá, (lilije zlatá. Hemerocallis flava. Gelbe Taglilie, Rothe Goldlilie). Listy čárkovité, (10 až 15 mm. šir.), k dolejšku súžené; podélná jich žebra jen velmi slabými a sporými příčkami spojená. Úšty žlutého, vonného okvětí ploché, špičaté, jich žebra podélná, jednoduchá, nespojená. Bylina mnoholetá 60—90 cm. Kvete v červnu. Bývá v zahradách pro ozdobu pěstována a roste na některých místech na př. na lesnaté stráni u sv. Antonína u Litomyšle zdivočelá.

b) Denivka plavá, (Hemerocalis fulva. Rothe Goldlilie). Listy široce čárkovité (2—2½ cm.), jich podélná žebra četnými a dosti silnými příčkami spojovaná. Úšty žlutoplavého nevonného okvětí 3 vnitřní tupé. po kraji vlnovité; žebra podélná zvlášť vnějších úšťů příčkami hojně spojovaná. Bylina mnoholetá 1—1½ m. Květe v červenci a srpnu. V našich zahradách velmi obyčejná, někde na př. na skalách u Karlových Varů i zdivočelá.

Obě denivky, od lidu obyčejně *lilije* zvané, byly za starých časů i v lékařství potřebované a sice tím spůsobem a též proti těm nemocím, které při liliji bílé uvedeny jsou. Zdá se, že i v domácím lékařství přišly úplně k zapomenutí a že jedině květ bílé lilie na některých místech co domácí, zvláště zevnější prostředek se udržel. Tatarové dobývají z listů denivky žluté způsob konopí na tkaniny.

26.

Dymnivka.

Corydalis. Lerchensporn.

a) Dymnivka dutá, (podražec okrouhlý. Corydalis cava, C. tuberosa, Hohlwurz, hohler Erdrauch). Hlíza dutá, dole odumřelá, na více místech svého povrchu s kořínky. Lodyhy k pupenu hlízovému, ze šupin a lupenů sestávajícímu poboční, dole bez šupinky. Listy 2krát 3sečné. Listeny hroznu celokrajné, pořídku nejdolejší 2 až 3-klanné. Kraje hořeního pysku koruny silně ohrnuté. Květy světlonachové neb bělavé. Mnoholetá bylina 10 až 30 cm. Květe v dubnu. Roste v hájích, plotech a houštích. Kořen čerstvý má chuť hořkou, pelyňkovou. U starých lékařů byl vážen jako kořen podražcový a dětem proti škrkavkám předpisován. Vně poskytoval se na prášek roztlučený k čistění vředů a provalenin, k uvarování mrti v kostech. Též přikládal se s topolovou mastí proti oteklým zlatým žílám a zastaralým oteklinám mandlí a hrdla.

Obr. 14. Dymnivka prstnalá.

Stejné účinky se připisovaly *b) Dimnivce prstnaté* (Corydalis digitata) a *c) Dymnivce bobovité* (Corydalis fabacea), které též v hájích a křoviskách rostou a předešlé podobny jsou.

27.

Divizna.

Verbascum. Wollkraut.

a) Divizna velkokvětá (divizna sapovitá. Verbascum phlomoides. Wollkraut, Königskerze). Lodyha a listy plstnaté. Listy prostřední a hoření více méně a často úplně sbíhající. Hrozny tlusté z vícekvětých svazečků složené. Koruna kolovitá, plochá, velká, citronově žlutá, zřídka bílá. Nitky 2 delších tyčinek $1^1/_2$—2krát delší než prášník po jedné straně hluboko sbíhající. Čnělka dlouhá s bliznou sbíhající. Bylina dvouletá $^1/_3$—$1^1/_2$ m. Květe v červenci, srpnu a září. Roste na kamenitých stráních, cestách a rumištích.

b) Divizna malokvětá (Verbascum thapsus) předešlé podobná, hlavně s drobnějšími květy, roste na těchže místech. — Slizké a zahořklé listy obou rostlin potřebovaly se již za staré doby za obklady obměkčující, a květ, též sliznatý, příjemný a sílicí jako thé, hlavně v nemocech plicních. Posud jsou v lékárně květy, jichž se k nálevu dává 10 grm. na 200 grm. procezeniny. — Listy lid spařuje ku kašičkám, zahřivkám, bolest utišujícím a obměkčujícím obkladům a ke klystéru. — Pro lékárnu sbírají se květy v červenci.

Obr. 15. Divizna velkokvětá.

28.

Dobromysl.

Origanum. Dosten.

a) Dobromysl obecná. (Dobrámysl domácí. Origanum vulgare. Dosten. Wohlgemuth.) Lodyha slabě hranatá, větevnatá, nahoře listnatá. Listy vejčité, špičaté, skoro celokrajné, spoře mrtnaté. Listeny vejčité, lysé. Klasy krátké, přikulaté. Kalich stejně 5zubý. Koruny kalně světlonachové neb bílé. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste na výslunných, keřnatých kopcích, krajích lesních.

Nať zápachu silného, příjemného, chuti kořenné a nahořklé, druhdy se potřebovala v lékařství proti zástavě v cévách prsních a břišních, proti kataru, dychavičnosti, zastavené čmýře a bělotoku. Užívalo se natě jako thé 5—10 grm. na 2—300 grm. vody. Rozkrájená nať posud se v lékárnách prodává, avšak pouze k odvlažování, na mokré a suché obklady a ke koupeli. — Pro lékárnu sbírá se nať v červenci.

Někde ji dávají místo chmele do piva a též ji pijí místo čaje čínského.

b) Dobromysl voněkras. (Origanum majorana. Meiarn. Majoran.) Každému pod jménem „marjánka“ známá, pěstuje se v zahradách.

Kvete v červenci a srpnu, koruny má načervenale bílé. Vůbec známé to koření kuchyňské. — Kvetoucí nať na mnohých místech v červenci sbírají, suší, na kousky rozkrájenou pak uschovají. Užívá se jako thé při nesnadném zažívání, nadýmání a při nemocech travidel vůbec. Zevně upotřebuje se ke koupelím, mokrým i suchým obkladům, kloktadlům a práškům kýchacím.

Obr. 16. Dobromysl obecná.

29.

Douška.

Thymus. Quendel.

a) Douška mateří, (mateří douška, žadovník. Thymus serpyllum. Quendel, Feldthymian). Listy malé, tuhé, přitlustlé, za sucha vezpod vynikle čárkované, čárkovité až podlouhlé neb eliptičné, v krátký řapík klínovitě súžené. Koruny pěkně růžové. Bylina mnoholetá. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste na písčinách, pahrbcích výslunných, vřešovištích.

Kvetoucí nať sbírá se v červnu a červenci pro lékárnu, kde se prodává k lázním a záhřivkám. Jako thé se málo kde na venkově pije proti slabému zažívání a křečovitým záchvatům.

Včelám poskytuje dobrou pastvu.

V zahradách pěstuje se *b) douška vlašská* neb *Tymián.* (Thymus vulgaris. Thymian), které se podobně používá.

V kuchyních je tymián na některých místech velmi oblíben.

30.

Drchnička.

Anagalis. Gauchheil.

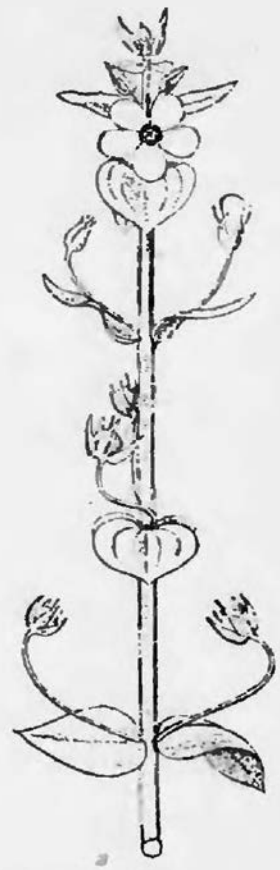
Drchnička rolní. (Kuří mor. Anagalis arvensis. Gauchheil). Lodyha od dolejška rozkladitě větevnatá, 4hranná. Listy vstříčné neb po 3 v přeclenu, přisedlé, vejčité neb podlouhlo-vejčité. Květy úžlabní dlouhostopečné, s plodem nazpět ohnuté. Úšty kališní kopinaté. Úšty korunní z předu zubaté a hustě žláznato-brvité, červené, pletní neb zřídka bílé, aneb tytéž skoro bezžlazné pouze zubaté a modré. Bylina jednoletá 8—16 cm. Kvete od června do září. Roste na polích, rolích, záhonech.

Drchnička druhdy se potřebovala v lékařství. Drchničku s červeným květem nazývali *kuřimor samec,* s modrým květem *kuřimor*

samice. Šťávou ze samce natírali řiť, aby tok zlatých žil se spustil, šťávou ze samice pak aby se zastavil; též natírali řiť šťávou ze samice, aby vyšlé neb vychlípené střevo do těla nazpět se vtáhlo, kdežto naopak šťáva ze samce střevo prý vytahovala. (Mathioli.)

Obr. 17. Douška mateří.

Obr. 18. Drchnička rolní.

Z toho lze viděti, na jakém stupni tenkráte lékařství bylo. — Víno s natí vařené pilo se proti kamenu, zácpě jater a vodnatelnosti, též při uštknutí hadem a pokousání psem, při čemž se i rány tím vínem nebo i šťávou z čerstvé natě vymývaly. — Zvařená drchnička přikládala se na hnisající a rozžírající se vředy, na horké otoky, na rány vůbec, aby se nezanítily; s jedlovou pryskyřicí prý i třístky, bodláky a jiné do těla vražené věci vytahovala. Šťáva do nosu vpravená zastavovala rýmu, s medem smíšená a do uší vetřená sloužila k sesílení a objasnění zraku.

31.

Dřín.

Cornus. Hornstrauch.

Dřín, (dřínkový strom, dřínka. Cornus mas neb masculla. Kornellkirsche, Horlitzenstrauch). Listy eliptičné neb vejčité, v tupounkou špičku povytáhlé. Květy žluté, v okoličkách skoro kulovatých, pode-

přených, obalem 4 šupin kožovitých asi stejně jako okolík dlouhých, před listím se vyvinující. Plod (dřínky) podlouhlý, červený, převislý, s peckou houbovitě děrnatou. Keř nebo strom $2^1/_2$—6 m. Květe v březnu a dubnu. Roste v listnatých hájích na keřnatých pahorkách, jinde sázený neb zdivočelý.

Před časy měl také dřín v lékařství dobrou pověst. Přičítali dřínkám moc stahující, svráskající a proto se dávaly při běhavce, úplavici a podobných nemocech. Mízou ze zeleného listu hojil se svrab, lišej a rány. Kůra dřínová chválena byla místo chiny proti zimnici studené. V lékařství ovšem již dávno ustoupiti musel dřín lékům mnohem lepším, avšak lid se ho posud drží. Šťavnaté a dosti příjemné dřínky se požívají surové nebo i s cukrem zavařené a naložené. Listy sušené pijí se také jako thé, které příjemně chutná.

V ohledu řemeslnickém jest dřín mnohem znamenitější. Dříví jeho bílé neb zažloutlo-bílé náleží mezi nejtvrdší a nejvytrvanlivější, a proto jak soustružníci, tak i truhláři ho vyhledávají. Též slouží k dělání pevných špicí do kol, palců na kola mlýnská, obručů i tyček k vínu a vesměs nástrojů trvanlivých. Nejpevnější cvočky řeží se z něho.

Kůry možno užiti k vydělávání kůže a barvení. Kůra kořenová barví sukno na rezavo, větvová na žluto a dříví na hnědo. Z dřínek kvašením možno víno a kořalku připraviti.

Dřín roste v každé půdě, není-li příliš vlhká; rozmnožuje se hřízenicemi, oblouky, odnožemi, též i semenem, kterým nejlepších se docílí keřů a stromů. Nejlépe jest celou dřínku nebo-li plod na podzim do země zasaditi.

32.

Dřišťál.

Berberis Sauerdorn.

Dřišťál obecný (dříšťál, vančar, vanžár. Berberis vulgaris. Sauerdorn, Berberitze, Weinschädling). Listy v svazečkách, opakvejčité, jemnoostnité pilovité; pod svazečkem trn namnoze 3klanný na místo listu. Hrozny hojnokvěté, převislé, květy žluté. Bobule podlouhlé, šarlatové. Tyč. dráždivé. Keř nebo strom 1—3 m. — Kvete v květnu. Roste v křovištích, plotech, na stráních, v mnohých sadech pěstovaný.

Kořen jest chuti trpké, svraskavé; lýko má chuť hořkou zatrpkou; mladá nať je jako šťovík kyselá; bobule (dřišťalky) jsou příjemně kyselé, trochu svraskavé.

Za dřívější doby užívalo se lýčí neb lýko tři hodiny v bílém víně močeno co lék posilňující a počisťující, neb s vínem buď bílým neb červeným svařené proti žloutenici. Prášek z lýka v octě močený proti žabrám, moučníku v ústech u dětí. Kůra proti nezáživnosti a slabosti žaludka i střev vůbec; hořké prvky mohou se vodou, lihem a vínem vytáhnouti.

Bobule neb dřišťalky pro svou kyselinu mírně chladí, žízeň hasí a hnití odpírají; protož užitečné jsou při všech nemocech s přílišným horkem a žízní spojených, též i v chorobách počasných od pokažení krve pocházejících na př. kurdějích atd. Nejlépe šťáva z nich k pití do vody, neb k jiným lékům se přiměšuje. Šťávou vyplakují se ústa při krvácení dásní a kurdějích. K tomu cíli mohou se i listy svařiti. Z dřišťalek se dělá syrup a sice svářením 1 libry čerstvě vytlačené šťávy s 2 librami bílého cukru; syrupu se dává

Obr. 19. Dřišťál obecný.

po 20—40 grm. do mixtur, svařenin neb spařenin, nebo i do vody k pití. Také se z dřišťalek zhotovovaly povidla a pokroutky. Pro lékárnu sbírají se dřišťalky v září a říjnu.

Kuchařky zavářejí uzralé, jadérek zbavené dřišťalky na spůsob třešní, anebo je suší na spůsob šípků, aby je v čas potřeby vařily se sušenými švestkami neb hruškami; také z nich huspeninu, zmrzlinu a šťávu připravují. — Jadérka pozorně usušená a v pytlíčku uzavřená zavěšují se do červeného vína, když červené barvy pozbylo; za několik dní prý víno opět zčervená. — Pražená rozemletá

a vařená jadérka mají chuť kávě podobnou, zvláště když se jim přidá stejný díl pražené mrkve, která zatrpklou příchuť odjímá. Lisováním dávají jádra dobrý olej. Z dříšťalek může se kořalka a ocet dělati. Soli, která při vyrábění ze šťávy zůstane, možno upotřebiti jako šťávy citronové nebo soli šťavelové k vycídění skvrn ze šatstva. Suchými pružnými hřebeny hroznů možno vycpati polštáře.

Značného užitku podává dříví a kořen, zvláště lýko dřišťálu, jež slouží k barvení lněného a bavlněného zboží na žluto a zeleno. Též safián a dříví se barví jimi na žluto. Také bobule dávají pěknou barvu; šťáva jejich smíšena s kamencem dává červenou barvu a výborný červený inkoust. Hedvábí, vlna, len, bavlna mohou se šťávou tou na růžovo barviti. Šťáva s jinými látkami smíšená poskytuje barvu červcovou a hnědou. — Někde natírají jircháři šťávou bobulovou kozí usně, aby dostaly pěkný lesk.

Dříví starších kmenů jest pěkně žluté a velmi tvrdé, dá se dobře leštiti; též kořen je dosti silný a pěkně merhovaný, pročež mohou obou upotřebiti jak truhláři tak i soustružníci; z rovných odnožů dělají se holi a trubky k dýmkám. Ploty dřišťalové časem tak zhoustnou, že není možno jimi proniknouti. — Všechen dobytek vyjma koně žere rád listy dřišťalu; květy mají mnoho medu a bývají od včel pilně navštěvovány.

Dřišťál snadno se rozmnožuje semenem, odnožemi a hřízenicemi; nežádá ani obzvláště dobré půdy ani nějakého hlídání; nejlépe se daří v zemi z písku a hlíny smíšené, ačkoliv také v kamenité dost bujný jest. Semeno seje se buď časně z jara, nebo ještě lépe v podzimku, ježto časně v jaře již klíčí a hned prvního leta v keříček pěkný vzrostá. Odnože pozorně od starých kmenů se oddělují, dobře prořeží a zasadí. Hřízenice v jaře z loňských snětviček se sbírají, úkosno na 4—6 palců vzdálí do země se zastrčí a zalejí, jestliže jest sucho.

Kořeny k užitkům barvířským vydobývají se následujícím spůsobem: Z jara neb v podzimku vykope se na jedné straně jáma, aby se mohly odtud kořeny odejmouti, buď osekati neb rýčem uřezati. Tím netoliko křovina se zachová, ale i omladí, a bujněji pak roste. Za dvě nebo tři leta na této straně osekané kořeny dost silně vyhnala, takže zase z druhé strany podobným způsobem odejmouti se mohou. Také způsob ten má užitek, že ploty z křovin těch udělané tuze mnoho půdy nezaujímají a vždycky v mezech svých zůstávají. Také v plotech nízce držaných má dřišťál své místo, protože přiřezávání dobře snáší, ovšem, že pak málo ovoce nese. Ptactvu poskytuje keř tento nejen hojné a dobré potravy, nýbrž i trnitými pruty svými vydatné ochrany.

Někteří hospodářové varují, aby se dřišťál nesázel blízko obilí, poněvač prý zvláště u žita hluchost a rezovatost způsobuje. Celkem však užitečný dřišťál zasluhuje, aby pěstován byl pro uvarování všeho, třebas jen na místech od obilí vzdálenějších, kterých zajisté dosti se vynajde.

33.

Drnavec.

Parietaria. Glaskraut.

Drnavec lékařský, (drnavec obecný, bouchavec, bouchaveček, střílice, zlobice, den a noc, sklenní bylina. Parietaria officinalis. Glaskraut, Tag u. Nacht, Sct. Peterskraut). Lodyha přímá, jednoduchá neb krátkovětevná. Listy vejčito-podlouhlé, k oběma koncům súžené, celokrajné, bradavkatě tečkované. Okvětí obojakých květů zdélí tyčinek, asi zdélí listenů obalních okolo úžlabního květenství. Květy drobné, zelenavé. Bylina mnoholetá 30—90 cm. Kvete od června do srpna. Roste na zdech, křovištích, rumištích.

Obr. 20. Drnavec lékařský.

Nať obsahuje sanytr čili ledek a síru, žene na moč. Nať zvařená nebo i voda z ní pálená odporučovala se dříve proti dlouhotrvajícímu kašli; šťáva z čerstvé natě proti zástavě moče a písku v moči; k tomu cíli se také ze šťávy a cukru připravoval syrup. — Čerstvá rozmačkaná nať se přikládala na růži, snět a horké vředy, šťáva s bělobou jako mast hojila rozžírající se vředy, lišeje, trudy neb uhry, šťáva s kozlím tukem mírnila bolesti dnavé; šťáva s medem rozháněla kloktáním zánět mandlí v krku; šťáva s růžovým olejem do zevnějšího zvukovodu dána, utišovala bolesti v uších.

Prášek z usušených a roztlučených listů sypal se na rány, aby bez zánětu rychle se zacelily.

34.

Dub.

Quercus. Eiche.

a) Dub zimní (drnák, zimák, zimnák. Quercus sessiflora. Traubeneiche). Listy dlouhořapičné, dospělé, vezpod pýřité až huňaté, v řapík klínovitě sbíhavé neb dole široce a mělce vykrojené. Plody na stopce kratičké úžlabní. Strom. Květe v květnu. Roste v lesích.

Sem patří též *b) dub šipák* (Quercus lanuginosa) a *c) dub letní* (křemelák, letnák. Quercus pedunculata), který roste v lesích, hlavně v nižších polohách.

Kůra ze všech kmenů uzavírá v sobě mnoho tříslоviny a kyseliny duběnkové, a proto slouží co lék svírající; že však je těžko

stravitelná, užívá se jí obyčejně jenom zevně, v odvaru po 40—70 grm. K obkladům, vystřikování a sice proti výklopu pošvy, dělohy a konečníku, bělotoku, nádorkům zlaté žíly, městkám, průtrži; nebo co kloktadla proti trvalé ochablosti čípku, zánětu mandlí a jiným nemocem ústním a hrdelním, nebo ke koupeli při všeobecné slabosti svalů a ochablosti kůže.

Podobně jako kůra účinkují, avšak mnohem silněji, též duběnky, výrostky to na listech kulovaté. — Žaludy usušené, oloupané, pak upražené a hned na prášek roztlučené, vaří a pijí se jako káva, zvláště co lék proti úbytu, křivici a krticím u dětí, dále i proti počasným běhavkám, bělotoku, bezsilným krvotokům dělohy a jiným, se všeobecnou slabostí těla spojeným nemocem.

Kůra a žaludy v lékárně jsou na skladě; kůra se sbírá v březnu a dubnu, žaludy v srpnu.

Dříví z dubů jest velmi pevné a trvanlivé, hodí se k zhotovení rozličného nářadí a ku stavení; méně k pálení a dělání uhlí. Kůra z větví a mladších kmenů jest nejlepší k dubení kůží. Žaludy jsou nejhlavnější pokrm vepřového dobytka. Duběnky, kulovaté to hladké výrostky na listech jsou v bavířství a k přípravě inkoustu velmi vážené. Duby dosahují stáří až 1000 let.

Obr. 21. Fenykl obecný.

35.

Fenykl.

Foeniculum. Fenchel.

Fenykl obecný (kopr vlašský, fenykl. Foeniculum capilaceum. Anethum Foeniculum. Fenchel). Lodyha jemně rýhovaná, jak listy lysá a sivě ojiněná. Listy 3- vícekráte peřenosečné, úkrojů čárkovito-šidlovitých, prodloužených; pošvy dlouhé, nahoře mázdřitě 2 ušetné, hoření s malou čepelí. Obal a obaličky žádné. Plátky žluté. Zápach aromatický. Bylina dvouletá $^1/_2$—$1^1/_2$ m. Kvete v červenci, srpnu a září. Pěstuje se, zřídka zdivočuje.

Semeno chválí se jako anisové proti větrům, nadmutí břicha a nemocem prsním, zvláště počasnému kašli, proti kyselině žaludeční, kojným i kojencům, běhavce malých dětí a j. — V lékárnách je k dostání semeno, prášek, voda a olej fenyklový. — K nálevu se béře 15—20 grm. prášku na 200 grm. vody. Prášku smíšeného

s osladičovým neb jiným se užívá kávová lžička 2—3krát denně; vody fenyklové 20—40 grm., oleje 1—2 kapky s cukrem.

Semeno jest v kuchyních velmi oblíbené.

36.

Hadí jazyk.

Ophioglossum. Naterzunge.

Hadí jazyk obecný. (Hadí jazýček. Ophioglossum vulgatum. Naterzunge.) Čepel neplodná, vejčitá neb podlouhlo-vejčitá, síťnatožilnatá, celokrajná, objímavá; řapík je s řapíkem plodní čepele do půl délky jeho srostlý. Bylina mnoholetá 5—30 cm. Květe v červnu a červenci. Roste na vlhkých slatinných lukách.

Za starých časů odporučoval se hadí jazyk v odvaru k pití, proti chrlení krve, úplavici červené a bělotoku. Zevně se přikládal na rány, aby se brzo zacelily, a s vepřovým sádlem smíšený na otekliny a proti mrtvé neb studené sněti. Červeným vínem s nati vařeným vymývaly se bolavé a zanícené oči.

37.

Hadí mord.

Scorzonera. Schwarzwurz.

a) Hadí mord španělský. (Scorzonera hispanica. Schwarzwurz. Schlangenmord.) Lodyha namnoze s dlouhými lúbornými větvemi, dole hojně, nahoře oddáleněji listnatá. Listy trochu tuhé, nazpět ohnuté, podlouhle elipčité až čárkovité, dlouze zakončité, celokrajné neb zubaté, rozšířeným zpodem přisedlé. Zákrov válcovitý, dole břichatý, 10listečný; vnitřní lístky podlouhlé, špičaté, trochu kožovité, 3 nejvnější mnohem kratší, vejčité. Květy žluté. Bylina mnoholetá 30—90 cm Květe v červnu a červenci. Roste na travnatých chlumech, stráních, na vápně a jílu.

Obr. 22. Hadí mord.

Někde se sází v zahradách pro jedlý kořen; jindá byl za výtečný prostředek proti uštknutí hadímu, dále proti každému otrávení a morovým nákazám. K tomu cíli se užívala zvláště šťáva z této rostliny. Kořen s cukrem zavařený odporučoval se proti zácpě jater a sleziny. Šťáva kapala se do očí k sesílení zraku.

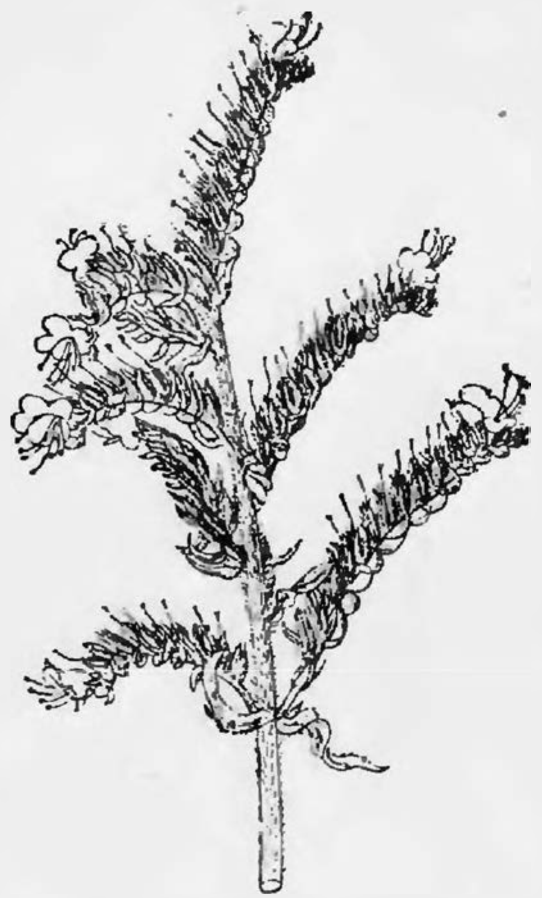
Na horních, lesních i bařinných lukách roste *b) Hadí mord nízký.* (Scorzonera humilis.) Kořen jeho jest zahořklý a potřeboval se za starých časův jako lék krev počisťující a obměkčující.

38.

Hadinec.

Echium. Natterkopf.

Hadinec obecný (volský jazyk, volový jazyk planý. Echium vulgare. Natterkopf, wilde Ochsenzunge). Štětinato-chlupatý. Listy kopinaté neb čárkovito-kopinaté. Lichohrozny četné, krátké, v jehlancovité úzké latě. Trubky koruny modré, zřídka růžové neb bílé, kratší kalicha. Tyčinky sehnuté, na kraj koruny přiložené. Bylina dvouletá 30—90 cm. Květe od června do září. Roste na mezích, cestách, zdech, kopcích.

Obr. 23. Hadinec obecný.

Kořen sliznatý, též nať a semeno potřebovali před časy v lékařství. Kořen, listy nebo i semena ve víně vařená zvláště se odporučovala proti uštknutí hadem, i mělo se za to, že člověk, který odvaru toho se napil, před hadem neměl se ani co báti. — Hadinec utišuje prý též bolesti v bedrách a ledvích. s vínem neb v polévce vařený odporučoval se k jídlu matkám a kojným, aby měly hojnost mléka.

Květ dává včelám dobrou pastvu. Dobytek se nati ani netkne.

39.

Halucha.

Oenanthe. Rebendolde.

Halucha, kmín vodní. (Vodní kmín. Oenanthe phellandrium. Wasserfenchel.) Mrcásky kořenové niťovité. Lodyha rozkladito-větevnatá. Listy rozkladitě 2—3krát zpeřené; lístky vejčité, hluboce peřenoklanné s úšty kopinatými. Okolíky více-paprsečné, krátce stopkaté, často zdánlivě postranní okolíčky rozložené, nepaprskující. Květy všecky obojaké, plodné, bílé. Plod vejčito-podlouhlý. Mnoholetá bylina $^1/_2$—$1^1/_2$ m. Květe v červenci a srpnu. Roste ve vodách stojatých, příkopech, rybnících.

Semena chuti hořké a zápachu odporného potřebují se proti zasliznatělosti plic. Odporučovala se velmi proti souchotinám, jakož i proti všem katarům dychadel s dobrým výsledkem ve spojení s ibišem neb islandským mechem.

Užívá se buď v prášku 70 ctgr.—$1^1/_2$ grm. 3—4 krát za den, nebo v nálevu 10—15 grm. na 200 grm. vody. — Semeno materialisté a lékárníci kupují, sbírá se v srpnu.

40.

Heřmánek.

Matricaria. Kamille.

a) Heřmánek pravý (heřmánek obecný, rmen, ormánek. Matricaria chamomilla. Kamille). Lodyha řídce listnatá. Stopky úborů prodloužené, sotva ztlustlé. Koruny v terči 5zubé, žluté, v paprsku jazykovité, bílé. Nažky na břišní straně 5žebré, bez podélných pruhů. Zápach aromatický. Jednoroční bylina 15—30 cm. Květe od května do konce srpna. Roste na rolích podle cest a na pustých místech.

Obr. 24. Halucha. (Kmín vodní.)

Květy heřmánkové jsou výborný lék proti rozličným křečím, u ženských zvláště od ústrojů pohlavních pocházejících, proti nadýmání břicha, hysterii, rozličným křečím z ochablosti zaživadel povstalým, i proti lehčí zimnici studené. Zevně se odporučuje k vymývání očí, ke kloktání, k vystřikování, ke klystéru, na obklady buď mokré, neb suché, v prášku i k zasypání na př. při katarhalických, rheumatických zánětech očí, opuchlinách, nečistých, hnisajících vředech a j.

V lékárnách se prodávají květy, prášek z nich, voda, extrakt, olej a tinktura. Květu se béře k nálevu 5—20 grm. na 200 grm. vody; extraktu 2—5 grm. za den buď v pilulkách neb smíšenině tekuté; oleje 1—3 kapky; tinktury 10—20 kapek tři až čtyrykrát denně.

Podobně účinkuje každému známý *b) Heřmánek římský,* vlastně *rmen římský* (rmen plný. Anthemis nobilis), který na polích suchých a na těchže místech jako předešlý roste, v červnu až do srpna květe, bujnějším vzrůstem a větším květem se vyznamenává. — Pro lékárnu sbírají se květy heřmánku v červnu a červenci.

Obr. 25. Hlaváček jarní.

41.

Hlaváček.

Adonis. Adonis.

Hlaváček jarní (falešné koření černé, černé koření domácí, falešný neb český ellebor. Adonis vernalis. Frühlings - Adonis). Lodyha listnatá, nejdoleji šupinatá. Nažky chlupaté, v strboulku kulato-vejčitém. Kališní lístky vyhlodaně zubaté; plátky 2krát jich delší, podlouhlé, rozložené, žluté, 10 až 20 do počtu. Bylina mnoholetá s oddenkem 10—30 cm. Květe v dubnu a květnu. Roste na travnatých vrškách, pastvinách, na pahrbcích a kopcích výslunných.

Kořen čerstvý má zápach silný, hnusný; chuť ostrou, hořkou, při tom jaksi zasládlou. V ztřeštěnosti prý znamenitě účinkuje. Nať se chválila v zastaralém bělotoku, svaří se 5 grm. na 200 grm. vody. Květy s voskem třené rozhání otoky vodnatelné a opuchliny.

V řemeslech sloužil k barvení na žluto.

42.

H l o h.

Mespilus. Weissdorn.

Hloh obecný. (Mespilus neb Crataegus oxyacantha. Weissdorn, Hagedorn.) Listy klínovito-opakvejčité neb okrouhlé, 3—5laločné, lysé, neb z mládí roztroušeně pýřité. Květy četné v přímém chocholíku neb chocholičnaté latě. Plody červené, elipsoidní neb přikulaté, na vrcholku s terčem mnohem užším, než průměr plodu, s krátkými vejčitými zakončitými ušty kališními. Keř 1—$4^1/_2$ m. Květe v květnu a červnu. Roste v křovištích, plotech, hájích.

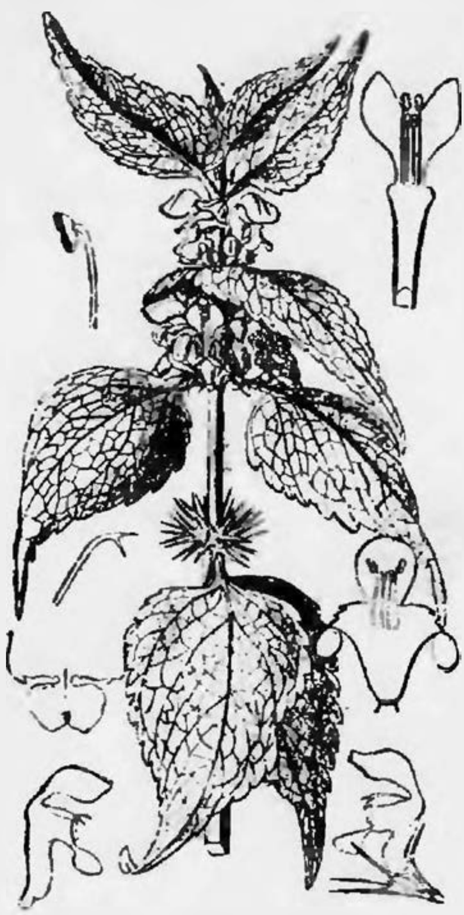
Plody (hlohyně, hložky, hlůžky) užívá někde lid proti úplavici červené, přílišnému toku čmýry a kamenů; roztlučený kořen přikládá se na kůži, do které třístky, trní a j. zabodnuty byly.

Hloh je výborný keř na ploty; dříví jeho je tvrdé a od soustružníka hledané. Jemu podobný a též tak užitečný je *hloh ostrolistý* (crataegus monogyna) v křovích po Evropě rozšířený; květe o 14 dní později. Pro ozdobu v zahradách sází se též u nás *hloh červcový* (Cr. coccinea) a *hloh leskutý* (Cr. Crus).

43.

Hluchavka.

Lamium. Taubnessel.

Obr. 26. Hluchavka bílá.

Hluchavka bílá (hluchá kopřiva, kopřiva mrtvá, psoser. Lamium album. Weisse Nessel, Taubnessel). — Listy hoření 3. hranně vejčité neb vejčito-podlouhlé, dloužeji zašpičatěné. Polopřesleny 5- až 8květé. Kroužek chlupů šikmo na zad vystupující. Kraj ústí mimo šidlovitý zoubek namnoze ještě se 2 kratičkými zoubečky. Hoření pysk odstále dlouze huňatý. Koruna špinavě žlutavo-bílá. Bylina mnoholetá. Květe od dubna do září. Roste v plotech, na návsi, zdích, cestách. — Nať zapáchá nepříjemně, chutná zahořkle. Květy dříve v lékařství se potřebovaly. Posud se má za to, že čistí krev a jako thé se pijí, zvláště proti bělotoku. — Na severu jedí mladou nať; u nás se na jaře trhají lístky na polévku bylinnou.

44.

Hořčice.

Sinapis. Senf.

a) Hořčice bílá (hořčice. Sinapis alba. Weisser Senf.) Listy lýrovitě peřenodílné, nejhořejší namnoze 3klanné. Šešule krátká, bílými štetinami srstnatá; zoban zdélí neb delší samé šešule, mečovitě smáčknutý, obak se 3. ke střední čáře bližšími žebry, po obou stranách jich čárkovaný. Květy světle žluté. Bylina jednoletá 30 až 60 cm. Pěstovaná a zdivočelá.

Na některých místech se též pěstuje pro semeno *b) Hořčice černá* (Sinapis nigra. Schwarzer Senf); jest silnější nežli předešlá.

Prášku ze semene hořčice bílé užívá se 1 lžička před snídaním neb obědem k lepšímu trávení. Také se může užívati v ná-

levu 10—15 grm. na 200 grm. vody, mléka, piva neb vína, proti vodnatelnosti a slizné dýchavičnosti.

Prášek ze semene hořčice černé více se potřebuje zevně, k hnětenkám neboli plackám místo křenu; k umývání 20—40 grm. na 200 gr. vody, proti kožním vyrážkám, oznobeninám a ochromeninám; též ke koupeli, při čemž se 200—300 grm. prášku do plátěného pytlíčku zaváže, vřelou vodou spaří a pak pytlíček do vany ponoří. — V lékárně lze dostati též lih a etherický olej hořčicový, od kterého se dává k mazání buď 6 kapek do 5. grm. jiného oleje, neb 2—4 kapky do 40 grm. lihu.

Semena pro lékárnu sbírají se v srpnu, září a říjnu.

Ze semena se připravuje hořčice (senf) k masu hovězímu a jiným masitým pokrmům; též se z něho vytlačuje dobrý olej k jídlu.

Obr. 27. Hořec šumavský.

45.

Hořec.

Gentiana. Enzian.

a) Hořec šumavský, (Hořec červený, český, uherský, hořepník uherský. Gentiana pannonica. Österreichischer Enzian.) Oddenek krátký s lodyhou konečnou, chudolistou. Listy dolení vejčité neb podlouhlo-eliptičné, skrojené v řapík na pošvě sedící, hoření vejčitokopinaté. Nejdolejší (lupinovité) listy v delší pošvy dole srostlé. — Květy v hořeních úžlabích po 2—5. nejhořejší 2 lichopřesleny s konečným květem v strboul splývají. Úšty kališní nazpět ohnuté. Koruna 5—7klanná, brunatě nachová, tmavěji tečkovaná, dole zeleno-žlutavá. Mnoholetá bylina 30—45 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste na horních lukách.

b) Hořec tolitový (hořec modrý, hořepník modrý, tolitový. Gentiana asclepiadea. Schwalbenwurzartiger Enzián). Oddenek s kulovým kořenem, s lodyhami konečnými. Listy vejčitokopinaté, dlouze zakončité, 5tižilné. Květy trochu jednostranné, všecky jednotlivé (pořídku prostřední po 2), překrátce stopkaté, vstřícné, bez listenů. Kalich dlouze válcovitý; trubka 3—5krát delší čárkovitých

úštů. Koruny sinomodré, v ústí tečkované, zřídka bílé. Bylina mnoholetá 30—90 cm. Květe v srpnu, září a říjnu. Roste na lesních lukách a pastvinách horních, v Čechách zvláště na kraji lesů v Krkonoších a horách Jizerských.

Známo je ještě jiných druhů hořce, na př.: *c) Hořec brvitý, křížatý, obecný* atd., které na podobných místech rostou. — Kořen pro lékárnu sbírá se v září a říjnu.

Ačkoliv všechny druhy hořce co do povahy a účinků se srovnávají, proto přece alespoň nynějšího času v lékárnách vážen jest kořen hořce šumavského a hořce žlutého (Gentiana lutea), který v jižnější Evropě roste, avšak dle některých také na Krkonoších na Sněžce a v Šumavě na Arbru a Rachlu býti má.

Nyní se užívá hořce jako léku čistě hořkého, zažívání podporujícího, při ocháblém trávení a při všech z toho povstalých neb s tím spojených nemocech. K tomu cíli je pohotově v lékárnách koře · rozkrájený, prášek z něho, extrakt a tinktura.

Kořenu se béře k nálevu neb odvaru 5 až 10 grm. na 200 grm. vody.

Prášku se méně užívá, protože je velmi odporný, obyčejně v pilulkách po 4—70 ctgr., častěji se předpisuje extrakt v téže dávce buď v pilulkách neb rozpustěn ve vodě mátové, skořicové a j. Tinktury se užívá 40—60 kapek dvakrát neb třikrát denně.

Ačkoliv chuť hořce jest dosti příjemná, proto přece některé osoby ji nesnesou, zvláště pozorně se má dávati lidem suchým, popudlivým a k zánětům nakloněným.

Za starých časů užíval se hořec proti mnohým nemocem, proti slabosti ústrojů zažívacích a z ní pošlých obtíží, žáze, kyselosti, zaslizení, nadýmání, krkání, vrhnutí, běhavce atd. Proti pakostnici, hostci počasnému, zimnici studené, žloutenici, bledničce, krticím, hlistům, proti zatvrzení jater a sleziny, vzteklině, zadumčivosti a j.

Také se počítal pro dobytek mezi léky nejhlavnější a nejúčinlivější, zvláště při nemocech travidel, v slabém zažívání, zření břicha, v žloutenici atd. Podává se kořen na prášek roztlučený nebo svařenina z něho: Koním a hovězímu dobytku 10—20 grm. najednou, ovcím 5—10 grm. — Ovcím také na píci se sype, nebo dle okolnosti ze soli a mouky s hořcem liz se připraví. —

Někde dávají pro hořkost kořen do kořalky a místo chmelu do piva. — Z květů modrých možno vydobyti barvu modrou.

46.

Hruštička.

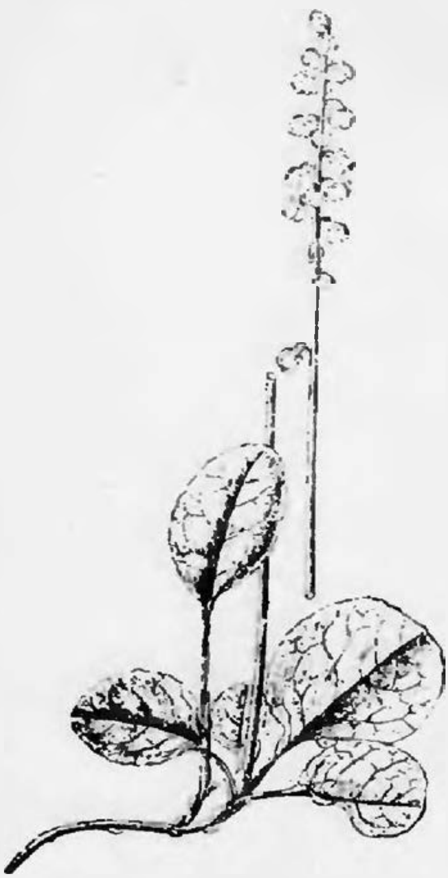
Pirola. Wintergrün.

a) Hruštička menší (hruštička. Pirola minor. Wintergrün.) Listy vejčitookrouhlé. Úšty kališní srdčito-vejčité, dole vespolek se kryjící, ke koruně přitiskle. Čnělka rovná, na semeníku kolmá, kratší než tento, nahoře do terče nerozšířená, nýbrž ukončena bliznou 2krát

širší, rozložitě 5laločnou. Koruna kulovitě sevřená, bílá neb narůžovělá. Bylina mnoholetá 10—20 cm. Květe v červnu a červenci. Roste v lesích.

V stinných lesích roste též jí podobná *b) Hruštička prostřední* (Pir. media) a *c) hruštička okrouhlolistá* (Pir. rotundifolia).

Zahořklé listy všech tří hruštiček jindá v lékařství se potřebovaly, zvláště k rychlému zahojení čerstvých ran; k tomu cíli se dával odvar nati s bílým vínem píti, mimo to přikládaly se zevně mastičky z hruštičkové nati a kořene roztlučeného. Jak k odvaru tak i k mastím přidávaly se ještě jiné podobné rány zacelující rostliny: chlupáček, myší ouško, žindava a t. d. — Někdy se přikládala pouze nať čerstvá rozmačkaná. Pálená voda hruštičková dávala se užívati proti porušení vnitřnímu. Prášek z usušené nati sypal se na mokvající vředy a píštěle.

Obr. 28. Hruštička menší.

47.

Hvozdík.

Dianthus. Nelke.

a) Hvozdík lesní (Karafiát lesní. Dianthns silvestris. Wilde Nelke). Oddenek volně trsnatý, rozlezlý, jednotlivé lodyhy a výhonky ženoucí. Lodyha nahoře vrcholičnatě vícekvětá. Listy čárkovito-kopinaté, trávozelené. Kališní zuby na kraji sotva suchomázdřitém vlnatě brvité, přišpičatěné, s tuhou špičkou. Plátky nachové. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste v lesích a na porostlých stráních.

V zahradách i ve světnicích pěstuje se pro ozdobu a vůni vůbec známý a oblíbený *b) Hvozdík zahradní* (Hvozdík plný, hvozdíček, hvozdička, karafilát, karafiát. Dianthus caryophyllus. Nelke).

Plátky květu před časy užívaly se v lékařství. Prášek z roztlučených květů s vínem, citronovou šťávou, cukrem a j. užíval se proti třesení srdce, mdlobám, závrati, křečím, mrtvici, kamenu ledvinnému, běsnosti, uštknutí hadem.

Zevně se radilo květy v oleji dřevěném na slunci máčeti a olejem pak natírati mokvající vředy, píštěle, rány od hadů a psů zběsilých učiněné; roztlučené květy čerstvé do ran sečných a jiných vkládati; odvarem ústa vyplakovati při bolestech zubů, neb spánky

ním natírati při bolení hlavy a t. d. Zkrátka byl to velmi oblíbený lék proti mnohým nemocem, přišel však úplně k zapomenutí, tak že karafiát nyní jedině pro krásu a vůni slouží.

48.

Chmel.

Humulus. Hopfen.

Chmel obecný (Chmel. Humulus lupulus. Hopfen). Lodyha otáčivá. Listy srdčité, dlanitě třilaločné neb dílem nedělené, hrubě pilovité, draslavé, vezpod se zlatožlutými žlázkami. Květy v latách. Mnoholetá bylina $1^1/_4$—6 m. Kvete v červenci a srpnu. Roste ve vlhkém křoví, pořičí; pěstuje se.

Laty, vůbec hlavičky, jež k vaření piva slouží, odporučují se též v lékařství proti slabému zažívání, žloutenici, nečinnosti ledvin, obtížnému močení a krticím. Béře se 5 až 30 grm. hlaviček na 200—400 grm. vody nebo vína k nálevu, 2—3 šálky jako thé denně vypíti. Zevně slouží k napařování, na vlhké a suché obklady k rozehnání studených nádorů, zhmožděnin atd. — Extraktu chmelového v lékárnách připraveného se dává 5—15 grm. v pilulkách, proti nemocem shora při nálevu uvedeným.

Laty sbírají se pro lékárnu v říjnu.

Chmel dává pivu chuti kořenné, hořké a chrání jej před brzkým zkysáním i nedá se v tom ohledu ničím jiným nahraditi. Pazoušky jedí se jako salát neb s jinou zeleninou k masu.

Obr. 29. Hvozdík lesní.

49.

Chrastavec.

Scabiosa. Skabiose.

Chrastavec polní (hlizník. Scabiosa arvensis. Skabiose, Grindkraut). Lodyha namnoze šedopýřitá a zvlášť doleji srstnatá, k ose oddenkové konečná. Listy trochu tuhé, lodyžní střední namnoze protisečné, s úšty kopinatými; řidčeji všecky celé, podlouhlokopinaté, hrubě zubaté. Kraj kališní 7—8paprskový, menší, mističkovitý. Koruny světle fialově lilákové, červenavé neb bílé, krajní paprskující, zřídka stejné s ostatními. Bylina mnoholetá 15—60 cm. Květe od června do září. Roste na polích, mezích, paloucích lesních.

Nať nahořklá jindá se potřebovala k čistění krve v chrástách čili vyraženinách, odtud nejspíše jméno chrastavec. Z chrastavce

připravovala se (destillirovaná) pálená voda a syrup. Voda po 4—5 lžicích se užívala proti kašli, klání neb píchání v boku a prsou, hlíze sběhlé neb sebrané (apostema), proti moru a hlistům neb červům. Místo pálené vody posloužil též odvar nati s vínem nebo vodou. — Zevně odporučovala se buď nať rozmačkaná, buď šťáva z ní nebo nať s květem na prášek utlučená ve způsobu mastičky, proti chrastům, strupům, lišeji, svrabu a rozličným kožním vyrážkám.

Obr. 30. Chrastavec polní.

50.

Chřest.

Asparagus. Spargel.

Chřest obecný (hromové koření, chřest, štípet, hromek. Asparagus officinalis. Spargel). Lodyha větevnatá. Listy šupinkovité, v jich paždí po svazečku štětinovitých, hladkých, lysých větviček. Květy po 1—2, převislé, zeleno-bílé. Bobule kulaté, červené. — Květe v červnu a červenci. Roste na lukách, mezích a vinicích. V zahradách se pěstuje.

Chřest (špargl) jest oblíbeným jídlem a pudí na moč. Dříve se potřebovaly v lékařství kořen, bobule i semena, jimž se připisovalo, že podněcují činnost ledvin a utišují pohyb srdce. Odporučovaly se proto při vyrážkách kožních, vodnatelnosti, ochrnutí měchýře a při nemocech srdečních.

51.

Chrpa.

Centaurea. Flockenblume.

Chrpa polní (modrák, charpa, chrpa, sinokvět, světlák, nevaza, chrpa rolní. Centaurea cyanus. Kornblume). Listy čárkovité neb čárkovito-kopinaté, hoření celokrajné, dolení na zpodu zubaté až peřeno-klané. Koruny krajní modré, vnitřní fialové, zřídka všecky bílé, růžové neb hnědofialové. Bylina jednoletá 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste v obilí, na úborech, rumištích. Květy

druhdy v lékařství se potřebovaly, nyní v lékárnách se kupují a jedině přidávají pro krásnou barvu ke kadidlu. Někde nálev z květu posud užívají proti žloutenici a nebo jím vymývají bolavé oči. —

52.

Jablečník.

Marrubium. Andorn.

Jablečník obecný (Buřina bílá. Marrubium vulgare. Andorn). Lodyha vlnato-běloplstnatá. Listy okrouhle vejčité, nestejně často zastříhovaně vroubkované, bublinito-svráskalé, vezpod šedoplstnaté. Přesleny husté, mnohokvěté, skoro kulaté. Zubů kališních 10, hořeji

Obr. 31. Chřest obecný.

Obr. 32. Jablečník obecný.

lysých, ostnitě zakončených, hákovitě ohnutých, 5 jich střídavě kratších. Koruny malé, bílé. Zápach jablkový. Bylina mnoholetá 30—45 cm. Květe v červenci, srpnu a září. Roste na návsích, krajích silnic, kamenitých suchopárech, kopcích.

Nať má chuť hořkou, kořennou a chválená byla dříve co lék posilňující a rozpouštějící. Užívala se při zácpě jater a sleziny, žloutenici, blednici, zašlemování prsou a obtížném kašli. K nálevu se vezme 10—20 grm. na 200 grm. vody nebo vína. Z natě při-

pravoval se extrakt, který po 5—10 grm. za den se užíval buď rozpuštěn nebo v pilulkách. — Nať se pro lékárnu sbírá v červnu a červenci. —

53.

Jahodník.

Fragaria. Erdbeere.

Jahodník obecný (jahoda, jahodník pospolitý. Fragaria vesca. Walderdbeere, Erdbeere). Postranní lístky 3četných listů skoro přisedlé. Stopky květní (alespoň postranní) s chlupy přitisklými neb přímo odstálými. Květy obojaké, tyčinky nanejvýš zvýší strboulku semeníků. Kališní úšty na plodu daleko odstálé neb sehuté. Plátky bílé. Jahody červené. Bylina mnoholetá 15 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v lesích, mýtinách.

Jahody jsou lahodné, zdravé, občerstvující a jedí se pouhé, buď s cukrem, vínem nebo mlékem. Kořen a list svaří se jako thé proti plynutí břicha; listem se kouří proti bolení zubů od nastuzení pošlém. — Pro lékárnu sbírají se zralé jahody v červnu a červenci. Připravuje se z nich voda, která se dává dětem při zadrženém a obtížném močení, pak k rozličným vodičkám, k umývání a okrášlení obličeje. Syrub malinový dává se do vody k pití pro ochlazení a uhasení žízně, jakož i k jiným nálevům a odvarům pro lepší chuť. Kořen v odvaru odporučuje se jako lék mírně svíravý, tonický, na moč pudící a zvláště proti žloutenici účinkující. — Poptávka v lékárnách je však malá, lékaři více ji nepředpisují a lid si nasbírá pro domácnost sám co potřebuje — Z jahod dělají někde syrup, víno, ocet a kořalku. —

54.

Jalovec.

Juniperus. Wachholder.

Jalovec obecný (Jalovec, jalovec menší, borovička. Juniperus communis. Wachholder). Listy po 3 v přeslenu na zpodu zřetelně článkované, čárkovito-kopinaté, tuhé, hrotité. Šiška ze 3 srostlých šupin, černá, ojíněná, 2hým rokem zrající. Keř. Kvete v dubnu a květnu. Roste v lesích, na suchých pahorkách, ladách a vřesovištích.

Šišky (plody, bobule) a připraveniny z nich účinkují zvláště na kůži, sliznice a na močidla a užívají se hlavně proti vodnatelnosti jakož i při počasném rheumatismu a pakostnici. Podobně avšak slaběji účinkuje odvar z dříví jalovcového. V lékárnách jsou: šišky celé a roztlučené, k nálevu 10—20 grm. na 200 gr. vody; — povidla jalovcová 15—40 grm. denně; — olej jalovcový 2—4 kapky víckrát za den; — lih jalovcový 20—60 kapek několikrát denně k užívání neb zevně k mazání; — mast jalovcová k mazání. — Kořen, ratolesti i šišky potřebují se k vykuřování obydlí. — Plody sbírají se pro lékárnu v září a říjnu. —

Dříví jalovcové je do červenava nahnědlé, vazké, celistvé a vonné; silnější kusy vybírají truhláři a soustružníci na menší práce, kalíšky, dýmky a j. — Bobule slouží v kuchyních jako koření do jídel; též se z nich připravuje kořalka, syrup a silice jalovcová. — V parcích sází se jalovec pro okrasu, jelikož se z něho pěkné jehlancovité stromky vypěstovati dají. — Bobule poskytují mnohým ptákům vydatnou potravu, zvláště času zimního. —

55.

Janovec.

Sarothamnus. Besenstrauch.

Janovec vítečník (janovec metlatý, jetelice. vítečník, janofit. Sarothamnus vulgaris. Spartium scoparium. Besenstrauch, Besenginster). Větve prutovité, hranaté. Listy třičetné, nejhořejší jednoduché, přitiskle hedbávité. Květy ponejvíc jednotlivé v úžlabích hořejších menších lístků. Čnělka hlemýžďovitě vyvinutá. Lusk podlouhlý, plochý, černohnědý, na švech huňatý, Koruny malé, zlatožluté. Keř $^1/_2$—2 m. Kvete v květnu a červnu. Roste na suchých písčitých borech, vřesovištích, mezích, u cest. — Nálev květů od 1—3 grm. dvakrát neb třikrát za den užíván účinkuje na stolici a na moč, ve větší dávce však spůsobí průjem a vrhnutí. Užíval se dříve proti vodnatelnosti, vyrážkám kožním, lišeji, hnilým vředům, zvláště však proti močení bílkoviny. —

Janovec slouží k dělání košťat neb chvošťat, co palivo, stelivo; též připravují z prutů vlákno na provazy, sítě; květy k barvení na žluto. Pěkné, tuhé dřevo z kmenu hodí se k dílu vykládanému. Popel janovcový dává mnoho drasla. Janovec poskytuje ovcím dobrou píci. Rozhy dávají někde místo chmele do piva. —

56.

J a s a n.

Fraxinus. Esche.

a) Jasan ztepilý (jasan, jasen, jesen. Fraxinus excelsior. Esche, Gemeine Esche). Listy lichozpeřené, 4—6jařmé; lístky skoro přisedlé, podlouhlo-kopinaté, drobně pilovité. Laty květní postranní z paždí lonských listů, před listím kvetoucí. Květy nahé, bez kalicha i koruny. Plody čárkovito-podlouhlé, k dolejšku klínovité. Strom 9—30 m. Kvete v dubnu a květnu. Roste roztroušeně v lesích, hájích a libosadech.

Dříve než kůra chynová vynalezena byla, potřeboval se prášek z kůry jasanu ztepilého k léčení zimnic s dobrým prospěchem. Svařenina kůry jakož i šťáva z listů vymačkaná měly se dříve za nejjistější lék proti uštknutí hadů. Sůl z popele kory spálené byla velmi vážena co lék zotvírající a na pot ženoucí. Listy mají moc počisťující, k čemuž 3—5 grm. ve svařenině se dávají. —

b) Jasan manový (zimnář, manový strom. Fraxinus ornus. Blühende Esche). Listy lichozpeřené, 3—4jařmé; lístky podlouhlokopinaté, řapíčkaté. Lata květní složitá, konečná, s listy současná. Květy se 4dílným kalichem, 4 bělavými úzkými plátky. Strom 6—9 m. Kvete v květnu a červnu. U Krumlova sázený, roste pořídku na kopcích, chlumech, skalách.

Upotřebuje se kůry a listů v domácnosti jako u předešlého. — Z obou těchto stromů prýští sama od sebe nebo z ran v kůru učiněných šťáva v lékárnách pod jménem „Mana" známá. Naše jasany poskytují málo many, proto že nemají tak horkého podnebí jako na př. v Sicilii, odkud nejlepší mana do obchodu přichází. Mana se dává co lék mírně počisťující, zvláště dětem a drážlivým nemocným při zánětech střev, při katarrhech dýchadel a při porušeném políkání. Dětem se dává 10—30 grm., dospělým 40—70 grm. Mana se vařiti nesmí, proto že moci pozbývá; rozpouští se pouze v horké vodě, kávě, thé. Aby bolení břicha nezpůsobila, dlužno přidati trochu syrupu malinového, kůry pomorančové a j. Osobám, které špatně zažívají, nesmí se dávati, jelikož snadno nadýmání, hryzení i křeče způsobí. V lékárnách se prodává dětem pro stolici též syrup a výtah: „Mannit" zvaný, který bez bolesti působí. Od syrupu se dává 1—2 lžičky, od Mannitu 2—10 grm. —

Kůrou jasana ztepilého může se barviti. Kůra se skalicí zelenou za čas ve vodě položená, černou poskytuje břečku. Kůra pro sebe uděluje vodě barvu blankytně a zelenavě měnivou; vřelou vodou břečka tato se zakalí a zhnědne. Nejlépe se hodí vlažná voda, kterouž břečka jest modravá, a příze nabude pěkné modrosti, pakli dříve žlutě se nabarvila, ku kterému cíli se vaří plavuň sploštělá (Lycopodium complanatum) vodou, ve které příze 14 dní se močí, až bledě sežloutne. Mezi tím časem vaří se ve vodě též kůra jasanová; když pak břečka dva dni stála, vaří se v ní sežloutlá příze, načež nejpěknější barvu modrou obdrží. Též sukno lze takto na modro barviti. Kůra také k vydělávání koží užitečna jest. — Dříví čerstvé rozštípané udílí vlně vizmutem močené pravou a stálou barvu vikuňovou.

Dříví jasanové jest dosti tvrdé, tuhé, stálé, ohebné, velmi pružné, málo šťávy v sobě ponechající a v suchém místě dlouho trvající. Pro tyto vlastnosti zvláště ho potřebují koláři, an snadno se dá ohnouti. Též soustružníci krouží z něho rozličné náčiní. Též obruče z něho se dělají. — Na místech kamenitých, skalnatých, dostává kmen uzly a hrbole, uvnitř rozmanitě žíhané a barvené, z nich pak truhláři zhotovují rozličné ozdobné nářadí. — Čerstvě poražený jasan lépe hoří nežli jiné dříví, vydává mnoho tepla a poskytuje dobré uhlí.

Ačkoliv jasan ztepilý znamenité výšky nabývá, nic méně k stavení, k trámům, břevnům a sloupům málo kdy se bere; poněvadž pozbyvši veškeré šťávy zčerviví.

Mana se hlavně potřebuje, aby vlněným látkám lesk a tuhost poskytla. —

57.

Jasmín.

Jasminum. Jasmin.

Jasmín obecný (Šešmík, čemín. Jasminum officinale. — Jasmin. Vielrüben). Keř 2—$2^1/_2$ m. vysoký, původně z Asie jižní, nyní v celé Evropě rozšířený, v našich zahradách každému známý a pro líbeznou vůni bílých květů zvláště oblíbený. Kvete od června až do podzimu. Již před 300 lety vydobýval se z květů olej, který sloužil za prostředek proti všem nemocem, zvláště z nastuzení povstalým, v kterých případech se na tělo natíral. Avšak při nemocech dělohy, při hrýzení v břiše a bolestech ve střevách, z chladnokrevnosti a zašlemování povstalých, mimo to olej se i pil neb v klystéru podával. (Dle herbáře Matthioli). Šťávou z čerstvých nebo i odvarem ze suchých květů omýval se obličej, aby pihy a jiné skvrny z něho zmizely. — Za naši doby vyrábí se z květů jasmínových posud olej, avšak slouží pouze jako voňavka, neb za přísadu k pomádám, vodičkám, rosolkám a j. pro vůni. —

Z větví neb výstřelků dělají se dlouhé trubky k dýmkám.

58.

Jaterník.

Hepatica. Leberblümchen.

Jaterník trojlaločný (Jatrník, podléska, podlíška, podleška. Hepatica triloba. Leberblümchen, Leberkraut). Oddenek s šupinami, lupeny srdčitými, 3laločnými a s přízemními úžlabními stopkatými květy. Plátky modré, řídko růžové neb bílé. Mnoholetá bylina 7—15 cm. Kvete v březnu a dubnu. Roste v lesích, hájích, křovinách, plotech stínných vlhounkých.

Čerstvá bylina nemá žádný zápach a chuť trochu svraskující. Listy v stínu sušené, vodou vřelou zpařené a co thé medem oslazené pité, žaludek mírně posilují a zvolna svraskují. Pročež odporučovány jsou ve všech nemocech, kde se jedná posilniti sesláblé útroby, zvláště játra, ledviny a měchýř, a ukrotiti močení a dávení krvavé. Chválen byl též v bělotoku zastaralém ze slabosti pocházejícím.

Odvar též se potřeboval co kloktadlo a na obklady při průtrži. K zpařenině dává se jedna hrst suchých listů na 140 grm. vody. Hrst čerstvé natě může se svařiti též v 270 grm. polévky. — Nať pro lékárnu se sbírá v dubnu. —

V zahradách pěstuje se jaterník plnokvětý.

59.

Ječmen.

Hordeum. Gerste.

Ječmen obecný (ječmen, jačmen, ječmen čtyřřadý, čtveořadý, štverák, jarec. Hordeum vulgare. Gerste). Květy všecky přisedlé,

obojaké, dlouze osinaté, v klase 4—6řadém. Bylina jednoletá. — Kvete v červnu. Seje se.

Odvar z roztlučených zrn ječmenových podává se co chladící a posilňující nápoj při nemocech zánětných a horečkách a sice 70 grm. na 800 gr. vody. — Odvar sladu podává se při zástvě neb záhati ústrojů břišních, krticích, kurdějích, počasných vyrážkách kožních, hektických (úbytných) zimnicích a zevně ke koupeli, ku které se přidává odvaru 3·3—5·6 kg. —

Ječmene je více druhů na př. *ječmen veliký dvouřadý, rýžový, dvouřadý nahý, čtyřřádkový, čtyřřádkový nahý, šestiřádkový* neb *zimní, himalajský, jeruzalemský* a j. U nás se pěstuje nejvíce ječmen velký dvouřádkový. — Ječná mouka se užívá buď pouhá, nebo smíšená k pečivu; ze zrní ječmena dělají se kroupy, krupky, perličky, krupice, slad k vaření piva a tluč pro dobytek. Sláma je zdravou pící pro dobytek a v krajinách, kde málo luk jest, nahražuje seno. —

60.

Jedle.

Abies. Tanne.

a) Modřín (modřev, sosna, děřec. Abies larix. Lärche, Lärchenbaum). Listy hebké, po 15—20 ve svazcích, na zimu opadávající. Šišky vejčité, šupiny tupé. Strom. Kvete v květnu. Roste v lesích, u nás všude obecný.

Z pryskyřice se dobývá i v lékařství potřebuje terpentin a olej, proti ochablým slizotokům plemenidel a močidel, vodnatelnosti, rheumatismu, pakostnici, žloutenici, žlučovým kamenům a tasemnici.

Lid kupuje obě připraveniny velmi často v lékárnách, avšak více k zevnějšímu upotřebení, což také dobře jest neb užívání vnitřní vyžaduje velké pozornosti a prozřetedlnosti, protože oba léky velmi prudce a dráždivě na vnitřní útroby účinkují. — Terpentinový flastr jest u lidu velice oblíben; proti všemožným povrchním i vnitřním bolestem je vychválen a přilepí se na kůži tam, kde bolest na těle se pociťuje; někdy bývají celá záda nebo i prsa obložena flastrem, který i po dlouhém čase dosti pracně po kusech bývá od kůže odloupán. —

Někde přikládají roztlučené listy neb jehličí na rány zanícené a na prášek roztlučenou kůrou modřínovou zasypávají opruzenou kůži, vlka, vředy a t. d.

Olej terpetinový slouží zevně k natírání a k obvazu při smrdutých vředech; někde ho přihluchlí kapou neb bavlnkou do ucha dávají, aby sluch opět nabyli. — Též přidává ke klystérům, na př. k zastavení krvotoku, zlatých žil a průjmu neb dlouhotrvající běhavce, při souchotinách. Olejem se natírají oznobené, opuchlé a vodnaté nohy.

Sem náležejí ještě následující stromy, které nepotřebují zvláštního popisu, jelikož každému dostatečně známy jsou a sice:

b) Smrk (smrček, smrč, smrčka, smrek, smerek. Abies picea. Die Fichte).

c) Jedle (Abies alba, Die Tanne).

d) Borovice (borovice lesní, sosna, bor, chvoj, chvůj. Pinus silvestris. Die Kiefer).

Pryskyřice všech tří jmenovaných lesních stromů je důležita. Z jedle dobývá se čistější *terpentin* a bílá pryskyřice slouží též co *kadidlo.* Nejvýdatnější je v tom ohledu borovice, od které pochází obyčejně terpentin (šuškar; terebinthina), jenž slouží v lékařství k zhotovení flastru neb náplasti. Od ní pochází rozličnou přípravou též *kalafuna, smola bednářská a ševcovská, kolomaz* a jiné připraveniny, kterých lid používá zevně i co léku v rozličných případech, zvláště proti lišeji, oparu a jiným kožním vyrážkám, jakož i k rychlému zahojení ran.

Pel z borovicových pupenů (brosk, poupě) potřebuje se k zasýpání opruzenin místo prášku plavuňového; někdy je ho tak mnoho, že původ dal k pověře o sirném dešti.

Co se týče upotřebení domácího, pryskyřice, listů a kůry tří jmenovaných stromů, podobné jest onomu, při modřínu udanému. V lékařství užívá se vnitř obyčejně terpetinu modřínového, kdežto terpentin od ostatních stromů více se upotřebuje k připravování náplastí, přílepků, flastrů a mastí.

V novějším čase oblíbeny jsou koupele jehličnaté, ku kterým se jehličí jmenovaných sosen spařuje a přičiňuje, dílem k uzdravení nemocných, zvláště souchotinami a nervovými chorobami stížených, nebo i k sesílení těch, jež těžké nemoce byli přestáli.

Jmenované druhy jedle poskytují, mimo to co již povědíno, v ohledu hospodářském a řemeslnickém ještě dalšího užitku. Dříví modřínové jest velmi trvanlivé, potřebuje se k stavění příbytků, korábů, k dělání rozličného nářadí domácího a co paliva, jehož uhlí tak dobré jest jako z dříví borového. Kůra se potřebuje k vydělávání kůže. —

Dříví smrku jest co palivo špatnější borového a hoře silně praská, za to však hodí se na klády, prkna, latě a dužiny pro rozličné řemeslníky. Též kůra (tříslo) slouží k vydělávání kůže. Šišky jsou dobrým palivem. —

Dříví jedle jest bílé, lehké a pružné, potřebuje se hlavně při stavbách domů a s prospěchem i při stavbách vodních, neb vzdoruje dlouhý čas hnilobě, je-li stále pod vodou. Kde se silných kmenů dubových nedostává, dělají se z něho i mlýnské hřídele. Mnoho dříví jedlového spotřebuje se též na prkna a fošny, jelikož pak i snadno štípati se dá, též na šindele, dužiny, luby a j. Co palivo rovná se skoro k dříví bukovému, jestli je totiž vyzrálé; uhlí z něho jest lepší nežli smrkové a sosnové. —

Dříví borové jest neméně užitečné. Borovice roste do 126—160 roku, načež se hodí ke stavění příbytků a korábů, řezání prken rozdílného užitku, k topení, k pálení uhlí; mladší kmeny dávají

tyčky a žerdi, též dračky a louč. — Co se týče pryskyřice, jest borovice, jak z předu uvedeno, nejvydatnější a pro rozličná řemesla nejpotřebnější. —

Chvoje všech těchto stromů používá se ku stlaní a pokrývání milířů; též k okrašlování sálů a t. d. — Pupeny a semenem živí se mnoho živočichů zvláště ptáků. —

61.

Jehlice.

Ononis. Hauhechel.

Jehlice trnitá (jehlice obecná, babí hněv. Ononis spinosa. Hauhechel, Weiberkrieg). Lodyha na stopách listových huňatá, jinak jen žláznato-chlupatá neb přílysá, přímá neb vystoupavá, největevnatější, s četnými trnitými větevkami. Kalich žláznato-chlupatý, s řídkými chlupy dlouhými, dolení zub jeho namnoze ohbí člunku nedosahující. Křídla o $^1/_2$ kratší pavézy. Lusk šikmo vejčitý, zdélí neb delší nemnoho zvětšeného kalicha. Listy 3četné, hoření jednoduché. Květy namnoze jednotlivé úžlabní, v řídké listnaté hrozny sestavené. Koruny růžové. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete od začátku června do konce září. Roste na paloucích, průhonech a cestách.

Kořen sliznatý a hořký pudí mocně na moč, pročež se užívá při zástavě moče, kataru a kamenu měchýře, pak při zácpě žláz okružních a z ní povstalém úbytu neb ınzy u dětí. Dříve se podával prášek z kořene po 2—5 grm. dvakrát až třikrát za den, nyní se užívá odvar z 20—40 grm. na 400 grm. vody, jako thé za 3 hodiny půl šálku. —. Dříve se také připravoval syrup tím spůsobem, že se stejné částky kořene jehlicového a feniklového s vodou a cukrem svářely. — Kořen pro lékárnu sbírá se v březnu a dubnu. —

Kořen se jindá koňům dával proti kamenu v měchýři. — Dobytek mladou nať rád žere. —

62.

Jeřáb.

Sorbus. Eberesche.

Jeřáb obecný (jeřabina. Sorbus aucuparia, Eberesche, Vogelbeerbaum). Pupeny chlupaté. Kališní cípy krátce 3hranné. Čnělky 3 neb 4, krátké. Plody kulaté, červené, zřídka žluté. Plátky bílé. Strom 3—6 m. Květe v květnu a červnu. Roste na horních lesích, stráních.

Bobule neb jeřabiny jsou na podzim zralé, velmi trpké; šťávu z nich užívá lid, jakož i odvaru ze sušených jeřabin proti běhavce, úplavici, slizotoku a kurdějím. Též z nich se připravuje kořalka a ocet. —

Jeřáb ovocem svým poskytuje ptactvu výtečný pokrm; listy slouží k vydělávání kůže a tvrdé dříví k věcem soustružnickým a řezbářským. —

63.

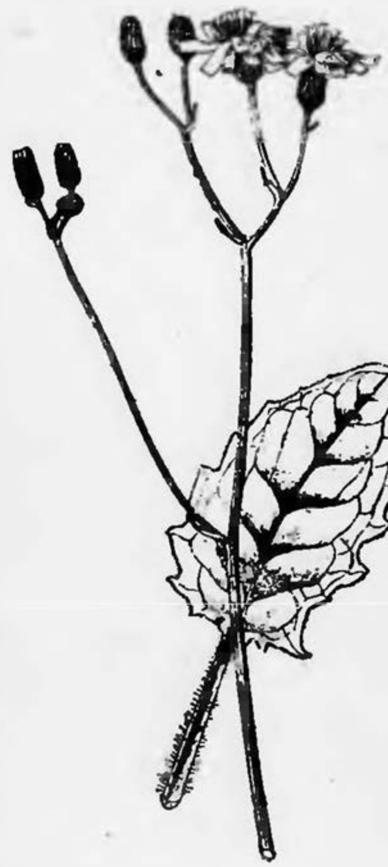
Jestřábník.

Hieracium. Habichtskraut.

a) Jestřábník okoličnatý (Hieracium umbellatum. Doldiges Habichtskraut). Lodyha nahoře se stopkami úborů skoro okolíkovitě sblíženými. Listy podlouhlé, kopinaté neb čárkovité, celokrajné až zubaté, zpodem sníženým neb kratičkým řapíkem přisedlé. Lístky zákrovní zelené, za sucha černavé, skoro lysé, vnější užší, špičatější, koncem nazpět ohnuté. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na suchých lukách, kopcích, v lesích, křovištích.

Kvetoucí nať se pije v mnohých krajinách jako thé proti souchotinám a jiným nemocem prsním neb plicním. — Jinde byl jestřábník tento, jakož i jiné druhy, na př. jestřábník zední a chlupáček v lékařství upotřebován. Šťáva z natě se pila proti tlačení a svírání žaludku, i palčivému močení; k utišení bolestí přikládala se též roztlučená nať na žaludek a břich. Šťáva se měla též za nejlepší lék proti nemocem očním.

b) Chlupáček (jestřábník chlupáček, chlupáček větší. Hieracium pilosella. Grosses Habichtskraut, Mausor, Mäuseohr). Stvol bezlistý, jen častěji nad prostředkem s 1—2 malými listenci, skoro vždy 1úborný. Listy vezpod chloupky hvězdovými šedo- neb běloplstnaté. Listy opak vejčité až kopinaté, na líci travozelené se štětinami silnými, přitisklými. Zákrov vejčitě válcovitý, velký. Květy bledo-sírkově žluté. Bylina mnoholetá 2—30 cm. Kvete v květnu až do podzimu. Roste na pastvinách, cestách, mezích, stráních, vřesovištích.

Obr. 33. Jestřábník zední.

Nať i kořen druhdy se potřebovaly proti zimnici. Odvar nati s vodou neb vínem proti žloutenici, zácpě jater a vodnatelnosti. Někde připravují z chlupáčka syrup proti kašli a souchotinám. Šťáva se radila na rány, bolavé prsy, v ústech držána neb do ucha dána proti bolestem zubů; s medem smíšená proti okalu neb zakalenému zraku. —

Jest známo ještě několik druhů jestřábníka na př. *c) jestřábník zední* (Hier. murorum), *d) myší ouško* (Hier. auricula) a j., kterých lid stejným spůsobem upotřebuje, jako dvou předešlých. —

64.

J i l m.

U l m u s. U l m e.

Jilm polní (Jilem, jilm, jilma. Ulmus campestris. Ulme, Rüstern). Větve z mládí roztroušeně pýřité, pak lysé. Listy dospělé tuhé, příkožovité, vejčité, dole nestejné, krátce přišpičatěné, dvakrát vroubkovano-pilovité, na líci dosti hladké, vezpod lysé neb skoro lysé. Tyč. namnoze 3—4. Rourka čnělková kratší než pouzdro semenní v přední třetině plodu položené. Strom. Kvete v březnu a dubnu. Roste v listnatých lesích na rovinách a nižších horách, v houštinách.

Kůra vnitřní užívala se jako lék sliznatý, hořký a svíravý proti počasným nemocem kožním, zejména proti jahlinám, lišejím a zastaralým vředům na nohou i také proti slizotokům. Obyčejně se potřebuje zevně jako voda k mytí, na obklady a k vystřikování. Sváří se 40—70 grm. kůry s 800 grm. vody až na polovičku. — Uvnitř se málo kdy užívá, i musela by se delší dobu bráti, když by měla nějaký účinek míti. — Kůra sbírá se pro lékárnu v březnu.

Jilm dává výborné dříví na rozličná díla, k pálení je lepší nežli dubové. Kůra mladá slouží k vydělávání kůže a k barvení vlny na žluto; lýko k vázání a pletení. — Listy čerstvé a suché výborná jsou píce pro dobytek hovězí a ovce. —

65.

Jitrocél.

P l a n t a g o. W e g e t r i t t.

a) Jitrocél kopinatý (jitrocél špičatý nebo menší, ranocél, skorocél špičatý. Plantago lanceolata. Wegerich, Wegetritt). Stvol hranatý, silně rýhovaný. Přední 2 zuby kališní srostlé v ušet 2klaný. Listy kopinaté, celokrajné neb oddáleně zoubkované, 3—7 žilné. Pouzdra tobolky 1semenná. Semena na vnitřní straně žlabovitá. Kraj koruny nahnědlý, nitky bělavé, prašníky žluté. Bylina mnoholetá 8—46 cm. Kvete v dubnu až do září. Roste na lukách, průhonech, cestách a polích.

Za starých časů sbírala se kvetoucí nať i s kořenem a šťáva z nich odporučovala se proti souchotinám, chrlení krve, krvotokům, zlaté žíle, zimnici střídavé, úplavici, kapavce a bělotoku. Zevně proti vředům, píštělím, zhmožděninám, opařeninám, spáleninám, ranám a zánětům očním. U lidu je dosud jitrocél velmi oblíben a upotřebován.

Na těchže místech jako jitrocél kopinatý roste též *b) jitrocél prostřední* a *c) větší* (Plantago media a major), které vůbec každému známé a jako lék stejného účinku jsou. — Sliznatá semena jsou dobrým ptačím zobem. —

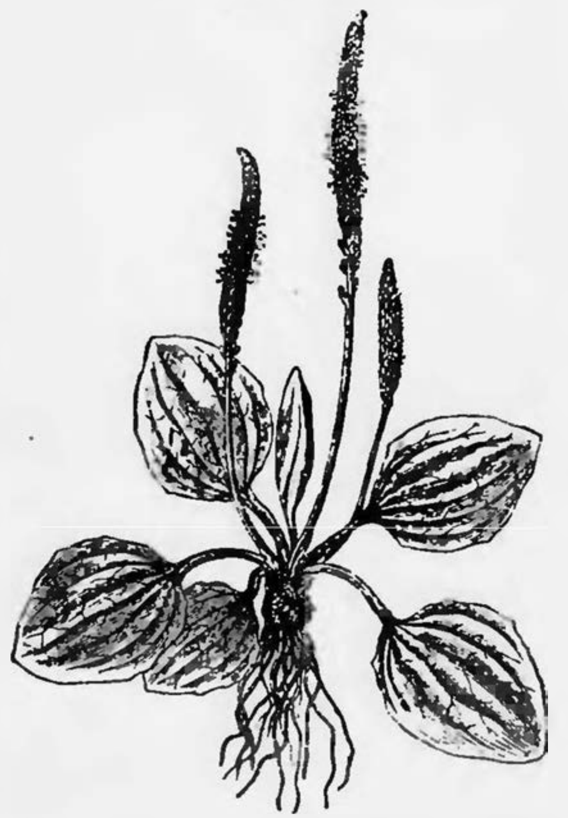
66.

Jmélí.

Viscum. Mistel.

Jmélí obecné (jmélí bílé, jmél, mejlí, mélí, mejlí, omejlí, jemela. Viscum album. Weisse Mistel). Větevky žlutavozelené s 1 párem vstříčných listů na konci. Listy vejčité nebo klínovitě podlouhlé, kožovité a vytrvalé. Květy 2domé, po 3—5 v klubkách, žlutavé; bobule bílé. Keř $^1/_3$—1 m. Kvete v březnu a dubnu. V lesích zvláště jehličnatých roste na stromech cizopásně, také i na jabloních, hruškách, lípach a j. Dříví kůry zbavené má vlastnosti tytéž jako ochmet evropský. Rakouská lékárna předpisuje dříví ochmetu, jiné spisy zase mluví o jmélí obecném. Zdá se, že účinky budou stejné; za starých časů také se užívalo jmélí obecného při všech nemocech v stejné míře jako ochmetu na dubech rostoucího. Sbírá se v únoru.

Z bobul a kůry toho keře připravuje se lep k chytání ptáků, též i much ve světnici. Celý keř jmélový roztluče se jednoduše ve stoupě na kaši, která studenou vodou se tak dlouho promývá, až všechny tříštky, vlákna a slupky se odstraní a čistý lep zbyde. V malém může se kůra s větví seškrábati, v moždíři roztlouci a pak vodou promývati. — Podobně připraví se lep z ochmetu evropského. — Lep se připravuje v březnu. —

Obr. 34. Jitrocél obecný.

67.

Kakost.

Geranium. Storchschnabel.

a) Kakost smrdutý. (Čapí nůsek. Geranium Robertianum. Storchschnabel. Ruprechtskraut). Listy 3—5 četné; lístky řapikaté, pe-

řenoklané a zubaté. Semeníky síťnato-svraskalé. Kalich za květu přímý. Plátky dlouhonehetné, nedělené, 2krát delší kalicha. Semena hladká. Bylina často krvavě naběhlá, smrdutá. Koruna růžová neb bílá. Bylina jedno- neb dvouletá 30—60 cm. Roste na vlhkých, stinných místech, na skalách a zdích.

Obr. 35. Kakost luční.

Odvar nati i kořene užíval se druhdy proti běhavkám, úplavicím a krvácení. Roztlučené listí přikládaly se na růži neb oheň svatý, na vředy rozličného druhu.

Na lukách, v křovištích, u potoků roste každému známý *b) Kakost luční.* (Čapí nůsek. Geranium pratense) s květem fialově modrým, bledolilákovým neb bílým. Jest to největší druh z našich kakostů a také nejpěknější. Nať trpká potřebovala se dříve na rány a vředy.

Též krásný je *c) Kakost krvavý* (Geranium sanquineum) s velkým krvavě nachovým květem; který na suchopářích, výslunných stráních a lesních lukách roste. Nať jeho silně zapáchá; druhdy se odporučovala proti krvotokům a na rány. — Kakost smrdutý zahání prý štěnice; nať kakostu krvavého slouží k vydělávání kůže. Kakost luční a krvavý sází se v zahradách pro ozdobu.

68.

Kamejka.

Lithospermum. Steinsame.

Kamejka lékařská. (Vrabí símě, kamýka. Lithorpermum officinale. Steinsamen, Meerlinsen). Lodyha nahoře velmi větevnatá, hustě listnatá. Listy kopinaté. Řásky v ústí korunním vybíhají nahoře v malé hrboulky. Postranní žebra listů vezpod vyniklá, na líci vtisklá. Tvrdky hladké, lesklé a bílé. Koruny malé, nazelenalé, bělo-žlutavé. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na výslunných, keřnatých stráních a v hájích.

Semena jindá v lékařství upotřebovali proti kamenu močnímu, nemocem měchýře vůbec a pakostnici. —

69.

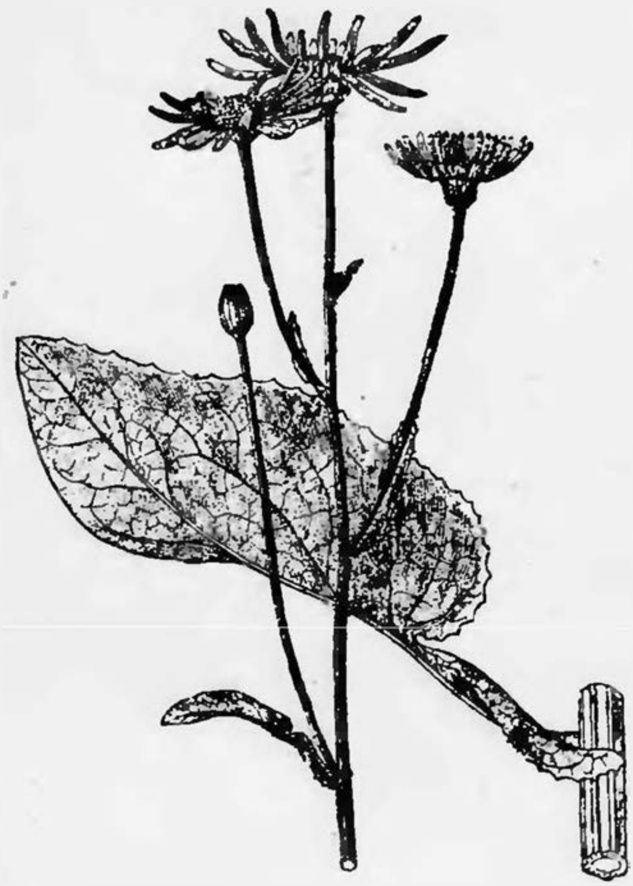
Kamzičník.

Doronicum. Gamswurzel.

Kamzičník rakouský (Doronicum austriacum. Gamswurzel). Oddének bez výběžků a listů přízemních. Lodyha nahoře spoře pýřitá a žláznato chlupatá. Listy vykrojovaně zoubkaté, dolení mělce srdčité s řapíkem 2účetným, hořejší objímavé, nejhořejší malé, liste-

Obr. 36. Kamejka lékařská.

Obr. 37. Kamzičník rakouský.

novité, kopinaté. Lístky zákrovní čárkovito-kopinaté, sotva delší terče. Květy zažloutlé. Bylina mnoholetá $^2/_3$—1 m. Kvete v červnu a červenci. Roste na lesnatých horních stráních.

Kamzičník voní a chutná kořením. Odvar kořene pije se proti větrům a nadýmání břicha, mdlobám, třesení srdce, hlistům neb červům ve střevách, proti zácpě neb tuhé stolici a obtížnému močení, i proti uštknutí hadem, při čemž se i prášek z kořene na ránu zasejpá.

70.

Kapraď.

Aspidium. Farrenkraut.

Kapraď samec (Aspidium filix mas. Wurmfarn). Listy temně zelené, úkrojů podlouhlých, tupých, zpředu vroubkovaných neb zubatých, celých až protisečných, všecky prodlouženě kopinaté. Řapíky a vřeteno listní většími šupinami a nitkovitými brvitými plévami hustě posázené. Ostěra dosti tlustá, celokrajná. Bylina mnoholetá ½—1 m. Kvete v červenci, srpnu a září. Roste ve vlhkých stinných lesích.

Obr. 38. Kapraď samec.

Kořen již za starých časů byl co výborný lék proti tasemnici znám a také až po dnes se ho s nejlepším prospěchem užívá. V lékárnách se prodává kořen, prášek z něho a extrakt.

Má-li kořen účinkovati, nesmí býti starý, totiž dlouho uschovaný, má se déle vařiti; 30 grm. kořene svaří se pomalu s 270 grm. vody až na 100 grm. užije se za den. — Lépe účinkuje prášek, vezme se na př. z rána na lačný žaludek 15 grm. prášku po kávových lžičkách. — Nejlíp účinkuje extrakt na příklad v pilulkách, 1½ grm. extraktu a 1½ grm. prášku na 20 pilulek, od kterých se užije ráno a večer vždy 10 najednou. — Jestliže nemocný při užívání cítí ošklivosť od žaludku, dá se mu píti černá káva neb dobré bílé víno. Před užíváním dá se nemocnému pro stolici buď ricinový olej v česnekové polévce; nebo jiné projímadlo; to se též podá po užívání, když za 2 hodiny stolice nepřišla. — Jestliže nemocný lék vyvrhl, musí se opakovati. — Na venkově často užívají čerstvé z kořene oloupané kury, avšak neradí se nikomu, aby o své ujmě tasemnici vypuzoval, neb přicházejí při tom někdy krom násilného vrhnutí i mdloby, křečovité záchvaty a jiné povážlivé příznaky, proto také každý svědomitý lékař u nemocného tak dlouho se zdrží, dokud byl léku nevzal a patřičně nezažil. — Pro lékárnu sbírá se kořen v září a říjnu. — Nať se potřebuje ke stlání.

71.

Kaštan.

Aesculus. Kastanienbaum.

Kaštan koňský (Kaštan divoký neb hořký, maďal. Jirovec. Aesculas hippocastanum. Rosskastanie, wilder Kastanienbaum). Listy namnoze 7četné, prstnaté, lístků klínovito-opakvejčitých, vroubkovano-pilovitých. Lata kytkovitá. Plátky rozložené, namnoze 4, bílé se žlutými a červenými tečkami. Tyčinek nejvíce 7, sehnutých. Tobolka ostenatá. Strom 18—25 m. Kvete v květnu a červnu. Pochází z Asie a jest u nás v sadech, kolem cest a jinde sázen. Kůra hořké a svráškové chuti odporučovala se dříve proti zimnici studené neb střídavé s dobrým výsledkem, také v slabosti svalů místné i všeobecné; v novějším čase proti počasným slizotokům a krvotokům trpným, zvláště z dělohy a žil řitných.

Kůra se sbírá na jaře z větví prostřední tlouštky, dříví všechno z ní se oloupe a pak v kusech ve sklenici uzavřené se uschová. Kůry k odvaru se dává 40 grm. na 400 grm. vody, aby až na polovic se zavařila, odvar nějakým syrupem neb cukrem oslazen užívá se po lžicích, na př. za 2 hodiny 2 lžice. Prášku z kůry utlučeného beře se po 70 ctgr. — 1 grm. — Extrakt neb výtah shotoví se svářením kůry ve studničné vodě až na tuhosť povidel. Výtahu 2—5 grm. rozředěného se 100—200 grm. vody a oslazeného může se užívati za 2—3 hodiny 2 lžice, na př. při počasném slizotoku a trpném krvotoku. Výtah může se podávati po 30—60 ctgr. za 2—3 hodiny i v pilulkách.

Kůru a prášek z ní možno po dnes v lékárnách dostati. — Pro lékárnu sbírá se kůra v březnu a kaštany v srpnu.

Ohledně dobytka dávají se plody neb kaštany koňům proti hříběcí a dušnosti. Ovcím se dávají čerstvé nebo i suché rozkrájené kaštany k píci, aby před souchotinami, potracení, rýmou, prašivinou a jinými nemocemi uchráněné zůstaly neb z nich se vyléčily. — Čerstvé listy kaštanové jsou prý výborný prostředek k uvarování rozličných nemocí, které senem za vlhka sklízeným nebo zkaženým povstávají. —

Dříví kaštanu koňského jest měkké a křehké, bývá zvláště na práce řezbářské a soustružnické hledané; co palivo jest o 20% špatnější nežli bukové a platí asi jako dříví březové, dává však mnohem lepší uhlí.

Plody neb kaštany poskytují vysoké a černé zvěři dobrý pokrm i pro dobytek domácí jsou píci výbornou a velmi zdravou. Hovězí dobytek, kozy, ovce a koně lakotně jich žerou, zvláště jsou-li na pící zatrplou uvyklí. Dobytek píci z tučných luk požívající jim znenáhla uvykne, když se kaštany roztlukou a se řezankou navlhčenou smíchají. Krávy surovým a vařeným kaštanům uvyklé dávají mnoho

chutného, mastného a žlutavého mléka, jakoby čerstvou trávu žraly. Krávy, ovce, skopci mohou se rychle vykrmiti kaštany s ječným šrotem smíchanými; též koně kaštanům snadno uvyknou a jsou pro ně, jak bylo dříve řečeno, spolu i dobrým lékem.

Z kaštanů (plodů) vyrábí se dobrý škrob a též kořalka. Mouky z nich možno pak jako otrub mandlových užívati k mytí rukou, ku praní plátna, tkanin vlněných a hedvábí. — Z tobolek rozličnými přísadami na př. kamencem, skalicí, octanem olověným a t. d. možno rozličnou barvu na sukno a hedvábí zhotoviti, zvláště šedožlutou a žlutohnědou.

Z kaštanů lze vydobyti dobré salajky čili drasla.

Odvar zelených tobolek neb slupek zahání prý štěnice a jiný hmyz. Listy se stromu spadlé a na hromadu shrabané dávají dobrý hnůj. Včely z květů mnoho medu sbírají. —

Kaštan koňský u nás dobře se daří, rychle roste, za 30 let znamenitou výšku nabývá a teprve za sto let hyne. Půdu miluje zahradní, lučnou, nikoliv však mokrou, spíše hlinitou s pískem smíšenou. Do lesů se nehodí, poněvač svými kořeny a široko se rozkládajícími větvemi jiné stromy a křoviny udušuje. Lépe hodí se k posázení pastvišť a lad. — Rozmnožování není obtížné a děje se nejlépe semenem, které buď časně z jara, lépe však na podzim do země se zakládá. Má-li se semeno k jarnímu sázení dochovati, musí býti počlivě uschováno; déle než do příštího jara nedá se klíčivosť semena udržeti. —

72.

Kerblík.

Cerefolium. Kerbel.

Kerblík setý (Kerblík obecný, třebule zahradní. Cerefolium sativum. Kerbel). Lodyha jemně ryhovaná, větevnatá. Listy 2—3krát zpeřené; lístky peřenoklané s ušty podlouhlo-vejčitými, hrotitými. Lístky obalíčka 2—3, čárkovito-kopinaté. Plody lysé, lesklé, neb štětinato-mrtnaté. Plátky bílé. Bylina jednoletá 30—60 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v křovištích, plotech, na kamenitých stráních, toliko zdomácnělá. Pěstuje se na některých místech pro kuchyň jako petržel.

Nať uvařená žene na moč. Šťáva kerblíková se odporučovala proti žloutenici, ledvinnému kamenu; smíšená s medem proti kašli, s odvarem krup a s cukrem proti píchání neb kláni v bocích, s polévkou z hovězího masa neb ze slepice proti hryzení břicha. — Zevně se kerblík na prášek utlučený a s medem smíšený přikládal na vředy rakovité; na sádle neb másle usmažený pokládal se na břich proti hryzení; ve vodě uvařený a s octem smáčený sloužil k umývání hlavy, k umoření hnidů, vší a roztočů. —

73.

Kyprej.

Lythrum. Weiderich.

Kyprej obecný (Vrbice, vrbina, krvavnice, kyprej. Lythrum salicaria. Weiderich). Pýřitý neb krátce srstnatý. Lodyha namnoze jednoduchá, ostře a úzce křídlatě 4hranná. Listy skoro vstříčné neb po 3, přisedlé, ze srdčitého zpodu podlouhlo-kopinaté neb kopinaté. Klas hustokvětý. Stopky květní vícekrát kratší kalicha. Vnitřní 3hrané zuby kališní o polovic kratší vnejších šídlovitých. Plátky nachové. Bylina mnoholetá $^{1}/_{3}$— 1 m. Kvete od července do září. Roste na příkopech, březích, bařinách, vlhkých lukách. Nať svírající a slizovitá za dřívějších časů se potřebovala v lékařství proti počasným běhavkám, úplavicím, chrlení krve a bělotoku, buď v prášku 2—5 grm. dvakrát neb třikrát denně nebo v odvaru 20—40 grm. na 200—300 grm. vody. Nyní přišla zcela v zapomenutí.

Obr. 39. Kyprej obecný.

74.

Kyvor.

Ceterach. Milzkraut.

Kyvor lékařský (Kyvor obecný, ceterák. Ceterach neb Asplenium officinarum. Milzkraut, Ceterach). Listy vezpod hustě plévnato-šupinaté, peřenoklané; úkrojky sblížené, vejčité neb vejčito-podlouhlé, tupé, celokrajné. Bylina mnoholetá 8—16 cm. Kvete od června do října. Roste na skalách, skalních skulinách.

Kyvor má chuť slizkou, zatrpklou a odporučoval se proti zacpání sleziny, vodnatelnosti; proto že na moč žene. Dle Mathiola měl se píti odvar listů s octem po 40 dní, vždy ráno proti zatvrdlé a nabubřelé slezině, mimo to měly se roztlučené listy s vínem přikládati na levou stranu těla, kde slezina leží. Listy s vínem vařené užívaly se proti žloutenici, kamenu, zadumčivosti, čtvrtodenní zimnici, kapavce a příjici. —

75.

Kmín.

Carum. Kümmel.

Kmín luční. (Kmín. Carum carvi. Kümmel). Listy 2krát peřenosečné; lístky peřenodílné s úšty čárkovitými, špičatými; nejdolejší úkrojky druhého stupně na hlavním řepíku přes kříž postavené, pošvy po kraji široce bělomázdřité. Okolík 3—5 paprsečný. Obal i obaličky žádné neb z 1—3 štětinovitých lístků. Plátky bílé neb narůžovělé. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v květnu a červnu. Roste na lukách, mezích, v plotech a příkopech.

Semeno kmínové se upotřebuje v kuchyni i v lékárně, kde se z něho i prášek, olej, voda a lih připravuje. V lékařství se užívá co lék žaludek posilňující a větry vypuzující. Prášku se užívá 50 ctgr. — 1 grm. 2—3krát za den; nálevu 2—5 grm. na 2 šálky vody. Olej a lih slouží k natírání, zvláště života při větrnosti, nadýmání a hryzení břicha u děti, kterým se dává voda kmínová užívati. —

U nás obyčejně lidé na lukách rostoucí kmín požínají, doma pak usuší a vymlátí; jinde však ve velkém kmín na pole sejí, i v Moravě se pěstování kmínu již dosti rozšířilo a tamní kmínaři také v Čechách obchod provozují. Semeno kmínové dává se do pečiva, zelí, kořalky a t. d., též tlačí se z něho olej. Nať dává dobrou píci, zvláště ovcím.

76.

Kokořík.

Polygonatum. Salomonssiegel.

a) Kokořík obecný (kokořík menší, kokorňák. Polygonatum officinale. Kleine Weisswurz, Zauken, Salomonssiegel). Lodyha, stopky větví a listy lysé. Lodyha hranatá, nahoře skoro dvojřízně smačknutá. Listy skoro přisedlé. Stopky 1—2květé. Okv. šířeji trubkovité. Květy bílé, uštův zelených. Bylina mnoholetá 30—46 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v lesích na kamenitých, porostlých stráních.

b) Kokořík mnohokvětý (kokořík větší, líčidlo, kokorňák. Polygonatum multiflorum. Grosse Weisswurz). Lodyha oblá. Listy krátkořapičné. Stopky namnoze 3—5květé. Okv. úzce trubkovité. Nitky tyčinek pýřité. Mnoholetá bylina 30—60 cm. Kvete v květnu a červnu a roste na těchže místech jako předešlá.

Kořen obojího jindá v lékařství se potřeboval; na severu dělají z prášku jeho a vody růžové líčidlo; z mouky hlízové a obilní pekou chléb; pazoužky mladé jedí jako salát. — Bobule působí vrhnutí a průjem. Kořen se jedl k zastavení bělotoku. Zelené listí s vínem vařené, neb usušené a na prášek utlučené užívaly se k počištění. Šťávou z kořene neb vodou z něho natíraly se pihy a rozličné skvrny na kůži. Roztlučený čerstvý kořen přikládal se na modré neštovice i na tvrdé a studené nádory.

77.

Kokoška.

Capsella. Hirtentaschel.

Pastuší tobolka (Kokoška pospolitá, kokoška. Capsella bursa pastoris. Hirtentaschel). Listy zpodní v rozetce, peřenodílné, často kracovité neb nedělené, celokrajné neb zubaté; lodyžní kopinaté, střelovitým zpodem objímavé. Šešulky tříhranně opak srdčité. Plátky malé, bílé, časem v tyčinky přeměněné. Bylina mnoholetá 2—60 cm. Kvete od března až do září. Roste na rolích a polích, na vzdělávané i pusté půdě. Červené víno s natí vařené neb pouze práškem kokoškovým smíšené radí a pije se proti chrlení krve, průjmu, úplavici červené, krvotoku, zlaté žíle, přílišnému toku čmýry. Stejně účinkuje šťáva čerstvé rostliny; též se radí proti kapavce. — Jak uvnitř tak i zevně se upotřebovala pastuší tobolka všude, kde se jednalo krev zastaviti, tak se na př. na rány dávala buď roztlučená čerstvá nať, buď šťáva z ní, odvar nebo i prášek ze suché natě; při krvácení nosu postačilo prý docela, když člověk rostlinu jen v ruce držel. — V domácnosti posud se vaří asi 10 grm. suché nati na 2—3 šálky, jako thé, pro celý den k užívání. —

Obr. 40. Pastuší tobolka.

78.

Kokotice.

Cuscuta. Flachsseide.

a) Kokotice větší (Kokotice obecná, kaňanka, kokotí hace, kopřivník, lišej, ploskovec, kaní prádlo. Cuscuta vulgaris neb europaea. Gemeine Flachsseide). Lodyha větevnatá, mírně tlustá. Trubka korunní nejprvé válcovitá, delší než kalich, zdélí okraje. Ůšty koruny odstálé, koncem zase vzhůru obnuté. Šupinky trubce korunní přitisklé, někdy přemalinké. Tyčinky nečnějící. Čnělka kratší než semeník.

Květy bělavé neb červenavé. Bylina jednoletá. Kvete v červenci a srpnu. Roste na nízkých křech a rozličných bylinách, kolem kterých se pne a točí i šťávami jejich se obživuje.

Obr. 41. Kokotice menší.

Obr. 42. Komonice lékařská.

b) Kokotice menší (prostonárodně jako předešlá. Cuscuta epithymum. Kleine Flachsseide). Lodyha větevnatá, tenounká, nítovitá. Trubka korunní nejprvé válcovitá, delší než kalich, zdélí okraje. Úšty koruny posléz nazpět ohnuté. Tyčinky z koruny čnějící. Čnělka delší semeníka. Květy bílé neb narůžovělé. Jednoroční bylina. Kvete v červenci a srpnu. Roste na lesních lukách, vřesovištích, na nižších bylinách, v jetelištích na jeteli. —

Před časy byly rostliny tyto v lékařství na slovo vzaté co lék rozřeďující, rozdělující a svráskující. Zvláště vážená byla kokotice na tymiánu rostoucí. Odporoučely se proti zadumčivosti, hypochondrii a nemocech z nich pocházejících; proti zácpě útrob břišních, zimnici studené a žloutenici od zácpy pochodící. —

79.

Komonice.

Melilotus. Steinklee.

Komonice lékařská (Komonice česká. Melilotus officinalis. Steinklee). Lusk tupý, hrotitý, na hřbetě zoblený, tupě kýlnatý. Člunek

kratší pavézy. Koruny světle zlatožluté; křídla zdélí pavezy, delší než člunek. Lusk příčmo svraskalý, málo siťnatý. Bylina dvouletá $^1/_3$—$1^1/_3$ m. Kvete od počátku června až do konce září. Roste na rumných místech, polních mezích a cestách.

Nať kvetoucí obsahuje mnoho slizu, je chuti zahořklé a potřebuje se od dávna v lékařství, avšak více zevně, proti nádorům zánětným, napuchlým a zatvrdlým žlázám ve spůsobu suchých náčinků, neb kašičkových obkladů a pařených záhřivek. — Melilotový flastr v lékárnách prodávaný poslouží podobným spůsobem. — Zřídka kdy se užívá vnitř nálevu, a když, tedy se vezme 5—10 grm. natě na 200 grm. vody. — Pro lékárnu sbírá se květoucí nať v červenci a srpnu. —

80.

Koniklec.

Pulsatilla. Kuhschelle.

Koniklec luční (Koniklec, koniklec visutý, lékařský: zvonek kuchyňský. Pulsatilla pratensis, pulsatilla nigricans. Wiesenkuhschelle, Wiesenküchenschelle). Listy přízemní s květem současně vyvinuté. Květ nící neb převislý, sevřeně zvonkovitý, z lístků koncem ven ohnutých. Úšty lístků čárkovité, zřídka čárkovito-podlouhlé, celé neb často 2—3klané. Úkrojky obalu namnoze do polou neb z předu 2—3klané. Květ tmavofialový neb rudý, nejřídčeji slámožlutý. Bylina mnoholetá 15—23 ctm. Kvete v dubnu a květnu. Roste na trávnatých stráních, borech, na místech kamenitých, výslunných, suchopárných.

Obr. 43. Koniklec luční.

Upotřeben bývá kořen, nať a květ. Čerstvá nať krájená velmi ostře čpí a rozkousaná v ústech dlouho pálí; kořen je mírnější. Sušením pozbývá rostlina těchto vlastností. zachovajíc toliko chuť z počátku zahořklou, pak trochu slanou. Svou těkavou a ostrou látkou působí dráždivě na útroby břišní, na blány slizné, syrovatečné a vláknuté, zvláště pak na nervy oční.

Shotoveniny. Šťáva koniklecová líhová, totiž vytlačená šťáva s líhem v stejných částkách smíchaná. — Voda koniklecová překapaná neb destillovaná (pálená,

přetahovaná, tažená); osm částek vody studničné pudí se přes částku rozřezané nati v koupeli pískové. — Výtah neb extrakt koniklecový, vyvařením nati a pak zavařením shotovený.

Za starých času byl koniklec velmi oblíben, odporučoval se zvláště při obrně, nepohyblivosti údů, vyrážkách počasných, vředech rakovitých a příjičných, při zaražené čmýře a zlaté žíle, hlavně pak při nemocech očních, jako jsou: zákal šedivý, oblak černý, bělmo, okal oční a j. — V ně se přikládal na vředy, nahnilé kosti, lišeje.

Na to přišel koniklec v zapomenutí až r. 1771 opět v lékařství byl častěji potřebován, nyní však lékařové málo kdy jej předpisují. Nati suché 5—15 grm. se 400 grm. vřelé vody za čtvrť hodiny v nádobě dobře zavřené se zpařuje a pak procedí. Od této zpařeniny podává se třikrát denně po 70—100 grm., nebo ve vředech a chorobách kožních k mytí se poroučí. — Vody destillované dává se denně dvakrát po 10—20 grm.; šťávy líhové však zřídka kdy více nežli jednu kapku. Při kašli dusivém mohou děti užiti extraktu 2—4 ctgr. 2krát neb 3krát za den; vzrostlí lidé mohou při suchém, dráždivém a s vrhnutím spojeném kašli užiti 7—14 ctgr. Extrakt může se užívati buď rozpuštěný, buď v prášku neb pilulkách. Radno jest započíti s malou dávkou a znenáhla k větší postupovati. Dobré znamení účinku při užívání prý jest, když oči počnou boleti a slzeti, když při tom i pot a hojnější močení nastane. Potom však se nesmí lék tento nemocnému dále podávati, jako i tenkráte, když by na zpitomělosť neb obtíže v žaludku naříkal. Vůbec je při užívání koniklece, jelikož jedovatý jest, největší pozornosti třeba. — Pro lékárnu sbírá se v dubnu. —

Varovati dlužno, aby se nesbíral místo tohoto *koniklec obecný* neb *pravý* (Zvonek kuchyňský. Pulsatilla vulgaris, Anemone pulsatilla. Gemeine Küchenschelle), který též na takových místech roste, avšak snadno k rozeznání jest zvláště dle toho, že listy přízemní v čas květu málo vyvinuty jsou, květ otevřeně zvonkovitý, z lístků rovných, skoro přímý, veliký a bleděfialový jest. Kvete v březnu a dubnu. Jest mnohem prudší nežli předešlý a mohl by zlé příznaky spůsobiti. —

Zvěrolékaři jím hojí staré vředy u koní.

Listím a kvítím koniklece lučního může se na zeleno barviti, a ze šťávy květu lze inkoust zelený připraviti. Květy samotné dávají barvu bledě zelenou. Vlna vismutem močená nabude barvu zahnědle žlutavou. Vaří-li se květ s malíčkem srpku a kamence, docílí se barva krásně zelená k malování vodnímu. Velikonoční vejce touto rostlinou na zeleno barviti, nemůže se schvalovati, protože šťáva jest jedovatá.

Ovce a kozy prý rostlinu tuto beze škody požívají; hovězímu dobytku zdá se škoditi. Ovčáci dávají dobytku kořen proti uštknutí jedovatých zvířat. —

81.

Konítrud.

Gratiola. Gnadenkraut.

Konítrud lékařský (Gratiola officinalis. Gnadenkraut, Gottesgnadenkraut). Oddenek větvitý, plazivý, šupinatý. Lodyhy vstoupavé, nahoře 4hranné. Listy vstříčné, nasivělé, eliptičné, neb kopinaté, poloobjímavé, oddáleně drobně pilovité. Stopky květní jednotlivě úžlabní, kratší listů. Koruna běložlutavá, načervenalá. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste na vlhkých lukách, na štěrku poříčném. — Kořen a nať hořce chutnající účinkují mocně na nervy a cévy života, popuzují a rozmnožují odměšování zvláště sliznice střev, močidel a vnější kůže. Ve větší dávce způsobují průjem a vrhnutí, v menším rozpouštějí a rozháněji.

S prospěchem užívá se proti zácpě útrob břišných a z ní povstalé vodnatelnosti, pomatení mysli, zastaralým zimnicím střídavým, tvrdošijným, trpným slizotokům z dychadel, močidel a plemenidel; zakořeněným nemocem kožním a sice buď v prášku 14—60 ctgr. dvakrát neb třikrát za den: buď v odvaru neb nálevu 10—15 grm. na 200 grm. vody, nebo extraktu 30—70 ctgr. za den. — V lékárnách se chová kořen, nať i extrakt.

Zevně se upotřebuje odvaru natě na obklady proti zastaralým vředům neb bolákům, zvláště na nohou, dnavým hrbolům a hnilině v kostech. Ke klistéru se svaří 2 grm. natě na 270 grm. vody, při tvrdošijné zácpě a při choromyslných. Pro lékárnu sbírá se nať v červnu i srpnu, kořen pak v říjnu.

Obr. 44.
Konítrud lékařský.

82.

Konopě.

Cannabis. Hanf.

Konopě setá (Cannabis sativa. Hanf). Lodyha přímá. Listy prstnaté, 5—7 četné; lístky kopinaté, pilovité. Bylina mnoholetá $^1/_2$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Místy pěstovaná.

Nať zapáchá a omamuje; ze semene — *semence* — dobývá se olej. Někde pijí teplé mléko se semencem vařené proti suchému kašli; někde semenec vaří s bílým vínem. pak z něho připravují mléko, které užívají ohřáté p oti škubání neb trhání v životě. Šťávu teplou z natě kapou do zevnějšího zvukovodu, proti bolestem

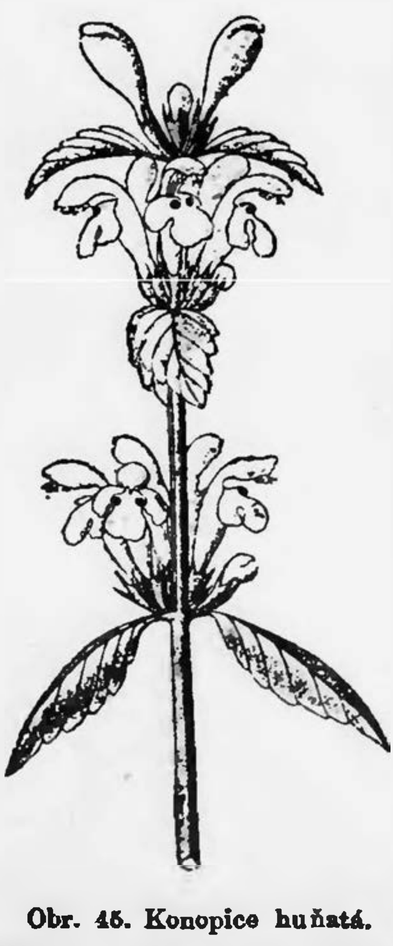
a červům v uších: odvar kořene přikládají na stuhnuté, zdřevnatělé neboli zkřehnuté údy, jakož i dna v nohách; čerstvý kořen roztlučený na opáleniny a opařeniny. Olejem natírají nádory rakovité a teplý olej vkládají s bavlnou do zvukovodu zevnějšího proti mokvání a toku z uší. Hlavní užitek poskytuje konopě svými vlákny; z kterých se shotovuje příze, plátno, provazy a t. d. — Semenec slouží mnohým ptákům za potravu; olej z něho vydobytý jest za čerstva zelenavě žlutý, záhy však zbarví se hnědožlutě, v severních krajinách slouží k osvětlování, do pokrmů, k přípravě mazavého mýdla i k malování. Konopě daří se jen v dobré a úrodné půdě; bylina samčí, tak zvaná *konopě poskonná* nenese semenec, nýbrž jen bylina samičí, pod jménem *konopě hlavatá* známa.

83.

Konopice.

Galeopsis. Hanfnessel.

Konopice huňatá (Konopice hlínožlutá. Galeopsis villosa neb ochroleuca. Hanfnessel, gelblich-weisser Hohlzahn). Lodyha pod uzlinami nestloustlá, nazpět přitiskle pýřitá, často i žláznato-chlupatá, bez štětin. Listy po obou stranách hustě hedvábité, pilovité, dolení vejčité, hořejší a návětvení vejčito-kopinuté. Zuby kališní s krátkou ostnitou špičkou. Koruna běložlutá se sírkově žlutým dvůrkem na dolením pysku, 2krát větší než u obou následujících. Bylina jednoletá 15—30 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste na rolích a polích více písčitých. Nať kvetoucí byla dříve známá pod jménem thé liberského, které proti souchotinám velmi se vychvalovalo. Až posud se pije thé z 20—30 grm. na den po šálkách při rozličných nemocech plicních a kašli.

Obr. 45. Konopice huňatá.

54.

Kontryhel.

Alchemilla. Frauenmantel.

Kontryhel obecný (husí nožka, husí nůžka, kondolík, hvězdoš. Alchemilla vulgaris. Frauenmantel, gemeiner Sinau, Thaurose.) Lodyhy postranní, odstále huňaté neb lysé. Listy přízemní dlouze řapíkaté, okrouhloledvinkovité, dlanitě 5—9 laločné, laloků pilo-

vitých. Vrcholíky latnaté, konečné. Trubka kališní plodní trubkovitozvonkovitá s ústy odstálými. Kalíšek z lístků patrných, tyčinky 4., květy zelenavé. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete v květnu, červnu a červenci. Roste na lukách, průhonech, vlhkých návsích, pahorkách.

Za dřívějších časů sbíraly se v červnu a červenci listy, hořké a svraskující chutě a užívaly se jako thé proti krvo- a slizotokům, běhavce, úplavici a proti otrávení námelem; zevně se odvar přikládal na rány a vředy. Nať je dobrou pící pro dobytek.

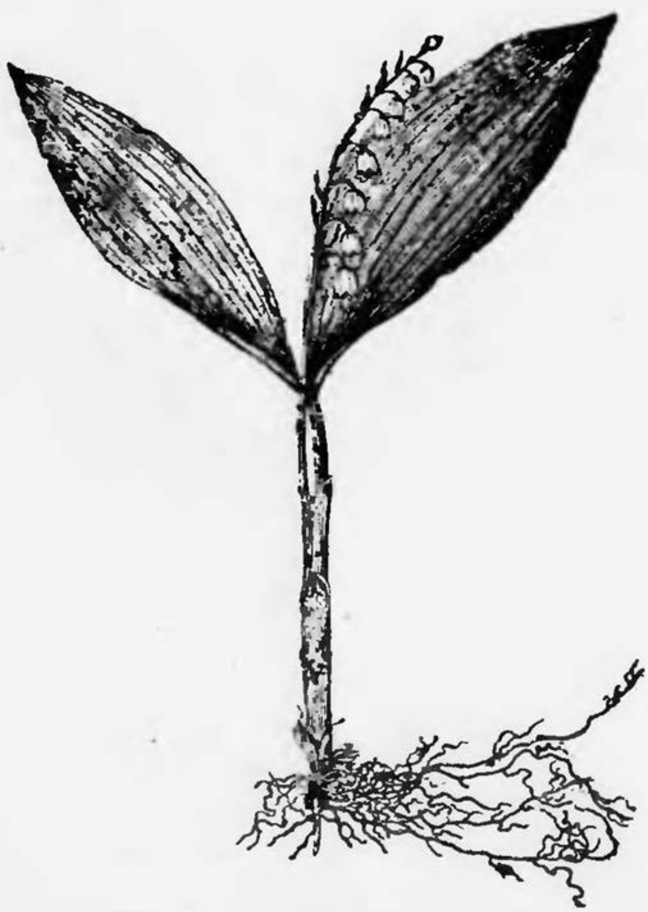
85.

Konvalinka.

Convallaria. Maiglöckchen.

Konvalinka vonná (Konvalinka obecná, bíser, perlokvět, perlíček. Convallaria majalis. Maiglöckchen, Maililie, Springauf). Listy 2—3 přízemní, eliptičné, dlouze řapíkaté. Stvol pobočný s hroznem převislým, bílých, vonných květů. Bobule červené. Bylina mnoholetá 15 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v lesích a hájích. —

Za starých časů kořen, květy a bobule se v lékařství potřebovaly jako lék nervy posilňující a mírně pročišťující. — Květy sušením docela vůně pozbývají a roztlučené dávají se do prášků kýchavých. Květy pro lékárnu sbírají se v květnu.

Obr. 46. Konvalinka vonná.

86.

Kopytník.

Asarum. Haselwurz.

Kopytník obecný (Lesní špika, omylník. Asarum europaeum. Europäische Haselwurz). Oddenek plazivý, větevnatý, listy a květy jednotlivě konečné ženoucí. Listy okrouhle ledvinkovité, tmavozelené, posléz kožovité. Okvětí vnitř špinavě krvavé. Mnoholetá bylina. Kvete

v dubnu a květnu. Roste v lesích a hájích, zvláště na půdě vápenaté. Kořen zápachu jest mocného kořenného, těkavého, chuti silné, prudké, hořké a hnusné. Sušený a dobře chovaný oboje dlouho zachovává. Účinkuje dráždivě na nervy a cévy, spůsobuje vrhnutí a průjem, žene na moč. Nežli byl znám dávivý kořen (Ipecacuanha) užíval se prášek kořene kopytníka pro vrhnutí, na př. při záškrtu a podobných nemocech. Vařením pozbývá kořen této vlastnosti a účinkuje více na stolici a na vypuzení moče. Proto se odvaru dává při vodnatelnosti. Mimo to dává se prášek při zácpě nosu a násilném bolení hlavy šňupati. Za starší doby chválen byl též při žloutenici, zimnici zvláště čtvrtodenní, při zaražené čmýře, při nemocích jater a sleziny vůbec. — Též listům se připisoval stejný účinek. Prášek kýchací, od kterého se bral denně 2—3krát šňupec, shotovoval se dle anglické lékárny ze stejných dílů prášku z listů kopytníkových, marjankových, ožankových a levandulových. Zvěrolékařové dávají koním 40—70 grm. proti červu. — Pro vrhnutí se dává 2 grm. prášku a tolik též cukru, na tři díly, každé $^1/_4$ hodiny 1 díl, až vrhnutí nastane. — K odvaru se béře 5—7 grm. na 200 grm. vody a užívá se od něho za 3 hodiny 2 lžice.

Obr. 47. Kopytník obecný.

87.

Kopr.

Anethum. Dill.

Kopr zahradnický (Koprek. Anethum graveolens. Dill). Lodyha jemně rýhovaná, jak listy lysá a sivě ojiněná. Listy 2 — vícekrát peřenosečné, úkrojků čárkovito-šídlovitých; hoření pošvy krátké, trochu ouškaté, s čepelí řádně vyvinutou. Obal a obalíčky žádné. Plátky žluté. Zápach zvláštní, zakyslý. Bylina jednoletá $^1/_3$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Pěstuje se a zdivočuje.

Semena a květy svářejí se vodou neb vínem, které se pije proti větrům a hryzení břicha, běhavce a nucení na stolici, krkání neb říhání od žaludku. Také prý žene na moč a prospívá, když při kojení ubývá mléka. Nať s dřevěným olejem zvařená přikládá se teplá na opuchliny a naběhliny neb nádory.

V starých herbářích se odporučuje kopr zevně na štětky neb fíky a vředy příjičné, což však nepomůže, a každý příjicí v jakém koli spůsobu stížený učiní nejlépe, když se ihned, jakmile něco spozoruje, lékaři svěří. —

V kuchyních se potřebuje kopr zvláště k omáčkám a k nakládání okurek. Semeno se seje z jara do záhonu neb mezi zeleninu a nepotřebuje zvláštního opatrování.

88.

Kopretina.

Chrysanthemum. Wucherblume.

Kopretina, řimbaba (řimbaba obecná, řimbaba, matečník, marunka. Chrysanthemum parthenium. Matricaria parthenium. Mutterkraut). Koruny krajní jazykovité bílé, zřídka výminečně žádné, v terči s trubkou 2-řízně smáčknutou. Květenství dlouhovětevné. Vřeteno listů nezubaté. Listy měkké, řapíkaté, v obrysu vejčité; úkrojky podlouhlé neb vejčité, tupé, protisečné s úšty vroubkovano-zubatými. Nožky s 10—12 bílými žebry. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na rumištích, zdích, křovích blíž obydlí.

Květoucí nať zapáchá aromaticky, avšak silně a nelibě, chutná hořce a v lékařství domácím se upotřebuje podobně jako heřmánek proti rozličným křečím, větrům a nadýmání břicha i k usnadnění čmýry. Obyčejně se spaří jako thé 10—20 grm. na 200—300 grm. vody, od čehož se pije šálek, neb za 3 hodiny vždy půl šálku.

89.

Kopřiva.

Urtica. Nessel.

Kopřiva veliká (Kopřiva dvoudomá, obecná, pálivá, větší, žáhavka, prhlavka, prhlinka. Urtica dioica. Brenn-Nessel). Oddenek plazivý. Lodyha jednoduchá, přímá. Listy srdčito-podlouhlé, dlouze přišpičatěné, hrubě pilovité. Květy 2-domé, v latách úžlabních posléz převislých, delších než řapík. Bylina mnoholetá $^2/_3$—1 m. Kvete v červnu až do září. Roste v plotech, křovištích, lesích a na pustých místech.

Za dřívějších časů sbírala se čerstvá kopřiva a šťáva z ní vymačkaná užívala se proti močení krve, toku zlaté žíly a zvláště proti chrlení krve. Užívalo se za den 70—140 grm. šťávy. Zevně radila se proti vyžraným zubům. — Též semena olejnatá na prášek

roztlučená podávala se proti běhavce a úplavici červené po 2—10 grm. dvakrát až čtyřikrát denně, neb v nálevu po 20 grm. na 400 grm. vody. — Čerstvou natí mrskaly se ochromené údy, totéž se činilo při bolestech rheumatických, kyčelních a j. —

Mladé pazoušky tu a onde se jedí jako špinát anebo zelí, a jsou prý velmi chutné; u nás je dávají housatům rozsekané. Z lodych dobývá se jako z konopě vlákno, z něhož dělají přízi a plátno kopřivové (kopřivku).

90.

Koprník.

Meum. Bärwurz.

Koprník úzkolistý (Meum mutellina. Bärwurz, Bärdille). Lodyha dole oblá, jemně rýhovaná, nahoře hranato-rýhovaná. Listy přízemní 2—3krát peřenosečné; úkrojky peřenoklané s úšty úzce čárkovito-kopinatými; lístky 1-řádu řapikaté, až teprva výše nad dolejškem rozdělené. Lístky obalíčků často trochu jednostranné, kopinaté, bělomázdřité obroubené. Paprsky okolíka plodonosného dosti stejné. Plátky bílé, narůžovělé. Bylina mnoholetá 15—78 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na horních lukách zvláště kladského sněžníka, orličných hor a Šumavy.

Obr. 48. Koprník úzkolistý.

Koprník jest dobrá píce dobytku a uděluje mléku i máslu příjemnou kořennou chuť i vůni. Kořen koprníkový jest na horách posud domácím prostředkem, jako býval za starých dob. Na prášek utlučený, nebo vínem neb vodou uvařený a vnitř užitý účinkuje na ledviny a měchýř, žene na moč, rozhání prý všechny obtíže žaludku, nadýmání, utišuje hryzení v břiše, bolesti v údech a hojí všechny nemoce dělohy. Při zašlemování prsou radilo se na prášek roztlučený kořen smíchati s medem, po malých částkách v ústech držeti a zvenáhla polykati. Zvláštní moc se kořenu připisovala též proti jedům a otrávení, i byl k tomu cíli míchán s dryákem a jinými podobnými léky. — Zevně se odporučoval odvar

kořene k záhřivkám a koupelím při zastavené čmýře; vínem a dřevěným olejem spařený prášek kořene se přikládal na přirození a podbřišek při obtížném močení. — Zkrátka byl to skoro všeobecný lék domácí, který posud je oblíben v krajinách, kde koprník úzkolistý roste. —

91.

Koryander.

Coriandrum. Koriander.

Koryander setý (Koryander obecný, koliandr, kyšnec. Coriandrum sativum. Koriander). Lodyha oblá, jemně rýhovaná. Listy dolení jednou zpeřené neb peřenoklané, s lístky neb úkrojky okrouhle klínovitými, peřenoklanými, s úšty vejčitými; hoření 2—3krát zpeřené s úšty čárkovitými. Okolík 3—5 paprsečný. Obal žádný neb 1listečný; obalíčky jednostranné, ze 3 šídlovito - štětinovitých lístků. Plátky bílé neb načervenalé, krajní paprskující. Zápach odporný. Bylina jednoletá 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. Pěstuje se a zdivočuje.

Obr. 49. Koryander setý.

Nať čerstvou a štěnicemi zapáchající oblibují sobě Tataři dělajíce z ní polévky, též tak zapáchá čerstvé semeno, zralé však jest chuti a vůně příjemné, kořene potřebuje se místy jako koření v kuchyních a bylo jednou i v lékařství užíváno.

Víno se zralým roztlučeným semenem vařeno, pije se proti zástavě čmýry a moče, obtížném dýchání a obtížím v životě, proti uštknutí hadem a pokousání zběsilým psem. — Olej ze semene odporučoval se vnitř i zevně proti zatvrdlé a naběhlé slezině; prášek z upraženého semene proti žloutenici. — Prášek ze semene s lilijovým olejem, utišuje prý na čelo natírán bolení hlavy; s octem smíšen rozhání nádory, naběhliny a lišeje;

s octem a vodou vařený a v ústech držaný utišuje bolení zubů; ve víně močený zahání kůři oka; s octem vařený a na pupek natřený vypuzuje ze střev červy neb hlisty; prášek ze semene do hedvábného šátku svázaný k čichání, hojí rýmu a t. d. Jsou to vůbec prostředky, které ze starých časů sem tam v domácnosti posud se udržely. —

92.

Kosatec.

Iris. Schwertlilie.

a) Kosatec žlutý (Kosatec vodní, kosáč. Iris pseudacorus. Gelbe Schwertlilie). Lodyha přioblá, listnatá, 1—5 květá. Listy čárkovito-kopinaté, mečovité. Listeny bylinné, nejdolejší lupenovité. Květy

Obr. 50. *a)* Kosatec žlutý.

Obr. 51. *b)* Kosatec florentinský.

žluté. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Květe v červnu a červenci. Roste v stojatých vodách, u rybníků a řek, na mokrých lukách. Kořen nevonný, prudký, silně svráskující jindá se podával proti vodnatelnosti, úplavici, oslnulosti. —

V našich zahradách pěstují se rozličné druhy kosatce pro krásné květy, kterými se honosí. Mezi nimi jest i *b) kosatec floren-*

tinský (Iris florentina) s květem bílým, modravě naběhlým; jest domovem v jižní Evropě, zvláště ve Vlaších, divoký i sázený. Od něho pochází tak zvaný pravý *fialkový kořen*, který jindy v lékařství hojně se potřeboval, nyní však na některých místech jedině dětem se dává pro upokojení místo cumlíku, když jim první zoubky vylézají.

93.

Kostival.

Symphytum. Beimwell.

Kostival lékařský (Svalník větší, Kostival. Symphytum officinale. Beinwurz, Beinwell, Schwarzwurzel). Oddenek krátký s kořenem vřetenovitým. Lodyha nahoře větevnatá. Listy dokonale (zřídka nedokanale) sbíhající, prostřední a hořejší podlouhlo-kopinaté až úzce kopinaté, zpodem súženým přisedlé. Hrboulky zdélí tyčinek. Tvrdky lesklé, jemně svráskalé. Koruny špinavě fialové, růžové neb žlutavě bílé. Bylina mnoholetá $^1/_3$ — 1 m. Kvete od května do konce září. Roste na lukách vlhkých, příkopech, podle vod.

Obr. 52. Kostival lékařský.

Kořen velmi slizký a natrpkalý potřeboval se druhdy v lékařství buď v prášku neb odvaru 20—40 grm. na 400 grm. vody proti trpnému chrlení krve, průjmu, úplavici a nemocem ledvin, pak zevně proti ocháblým, nečistým vředům. — Pro lékárnu se sbírá kořen v březnu a dubnu. —

94.

Kotvice.

Trapa. Wassernuss.

Kotvice vzplývavá (Kotvice, vodní ořech. Trapa natans, Wassernuss). Listy v rozetce na konci dlouhočlenného, potopeného oddenku, vzplývající, kosníkovité, zpředu nestejně chobotnato-zubaté, vezpod

na žilách huňaté; řapíky nad prostředkem břichatě nadmuté, posléz duté. Květy úžlabní, krátkostopečné. Plátky bílé. Plody namnoze čtyrrohé. Bylina mnoholetá. Kvete v červnu a červenci. Roste v mělkých vodách, tůních a rybnících.

Jádra veliká, obzvláště suchá, obsahují mnoho škrobu a oleje, chuti jsou zasládlé, kaštanům podobné a jedí se buď syrová, vařená nebo pečená. S bílým vínem vařená odporučovala se proti kamenu a uštknutí od hada. Listy kotvice přikládají na otoky a napuchliny k umírnění bolesti, s medovou vodou vařená odporučují se ke kloktání proti rozličným vředům dásní, v ústech a krku.

Jádra zamletá slouží k pečení chleba. V některých krajinách, kde kotvice hojně roste, krmí se plody vepřový dobytek.

Obr. 53. Kozí brada luční.

95.

Kozí brada.

Tragopogon. Bocksbart.

a) Kozí brada luční. (Kozí bradka. Tragopogon pratensis. Bocksbart). Listy z břichatého, poloobjímavého zpodu dlouze zakončité, čárkovité, často vlnité. Koruny světleji žluté, zdélí zákrovu neb o něco až i o polovic kratší. Rourka prašníků dole zažloutlá, nahoře celá tmavohnědá. Nažky zrnité neb skoro hladké. Bylina dvouletá 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na lukách, trávníkách.

Jí podobné jsou *b) kozí brada východní* (Tragopogon orientalis) na těchže místech rostoucí, *c) kozí brada větší* (Tragopogon major) na suchých travnatých kopcích, stráních a cestách, pak *d) kozí brada fialová* (Tragopogon porrifolius), která se na některých místech pro kořen jedlý v zahradách sází. —

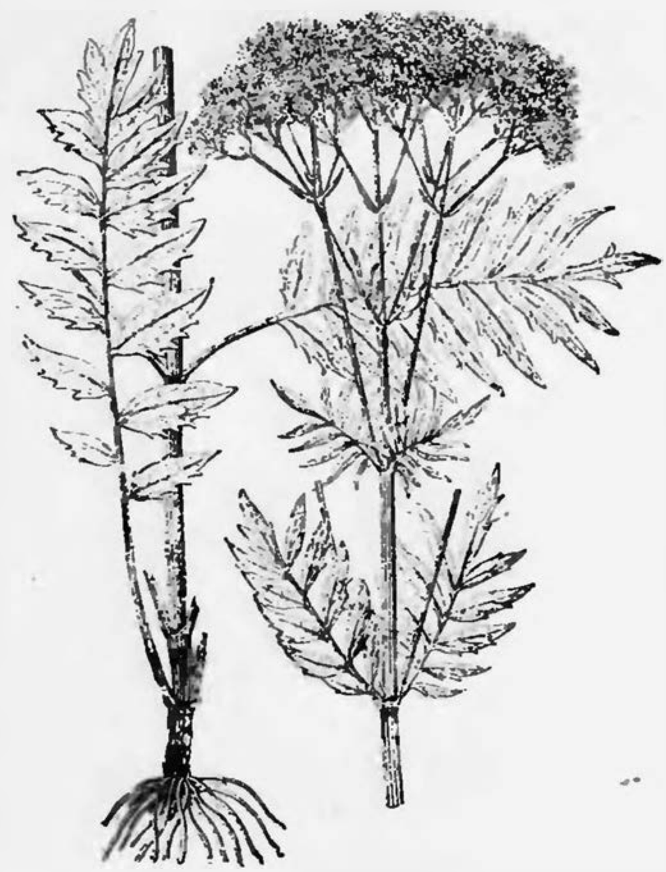
Kořen a mladistvé rostliny všech druhů tu a onde jsou pokrmem oblíbeným; poslední připravují se jako chřest (špargl). Kořen je sladký a jí se syrový jako salát. Kořen buď syrový, buď vařený nebo jen odvar z něho radí se proti kapavému močení, kamenu močnímu, kašli, dušnosti a souchotinám. Šťáva z kořene proti píchání neb klání v bocích. Kořen s hovězí polévkou dává se kojným, aby měly hojnost mléka. Kozí brada vnitř užívaná zahání žáhu a prospívá též při nemocech jater. — Odvar květoucí natě nebo i šťáva z ní přikládá se na rány, aby rychle se zahojily. —

96.

Kozlík.

Valeriana. Baldrian.

Kozlík lékařský (Kozlík menší neb obecný, odolen, baldrian, paldrán. Valeriana officinalis. Baldrian). Oddenek přímo-větevnatý, obyčejně bez výběžků. Listy 6—11jařmé; lístky kopinaté až eliptičné, hrubě neb stříhaně zubaté. Koruny bílé, načervenalé, vonné. Bylina mnoholetá $^1/_3$—$1^1/_2$ m. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste na vlhkých lukách, křovištích, u potoků a příkopů. Kořen silně a nepříjemně jako kočičinou zapáchající, chuti hořké a kořenné účinkuje zvláště na soustavu nervovou a užívá se ho jako léku posilňujícího a utišujícího proti bezsilným nervosním nemocem a proti všem křečím od vysílení neb seslábnutí soustavy nervové pocházejícím; mimo to i proti hlistům a rozličným od nich povstalým příznakům.

Obr. 54. Kozlík lékařský.

K odvaru se béře 10—20 grm. kořene na 200—300 grm. procezeniny; prášku z kořene 30 ctgr. — 1 grm. dva—třikrát denně; též tolik extraktu z rozpuštěného neb v pilulkách; tinktury 10—30 kapek, vícekrát denně, oleje etherického 1—3 kapek na cukr. — Připraveniny tyto jsou v lékárně na prodej. — Kořen sbírá se pro lékárnu v březnu, pak v září a říjnu. —

97.

Křen.

Armoracia. Meerrettig.

Křen polní (Křen obecný, křen. Armoracia rusticana. Cochle aria armoracia. Kreen). Lodyha nahoře latnatá. Listy přízemní dlouze řapíkaté, srdčito- neb vejčito-podlouhlé, vroubkovano-pilovité, dolení lodyžní hřebenitě peřenodílné neb protisečné. Bylina mnoholetá

$^1/_2$—$1^1/_4$ m. Kvete v květnu, červnu a červenci. Pěstovaný a nezřídka na březích zdivočelý.

Kořen za čerstva je vůbec známý, jelikož se rozličným spůsobem k masu požívá, pod jménem „křen mandlový". Křen těkavým, ostrým, etherickým svým olejem mocně vnitř účinkuje zvláště na zažívadla; na kůži činí zánět a puchýře. — Aby se zimnice nevrátila, radí se 3—4 polévkové lžice nastrouhaného křenu do láhve dobrého červeného vína dáti a od něho 3—4krát denně malý kalíšek po několik neděl píti. Nálev pivem, vínem nebo i vodou připravený odporučuje se při vodnatelnosti. — Křenu 40 grm. na 400 grm. vařící vody, s přísadou nějakého syrubu neb cukru chválí se píti při nemoci ledvin tak zvané Brightické a z ní pošlé vodnatelnosti. Odvar takový chválí se též při dnách, kurdějích a v případech, kde čmýra následkem rozčilení se zarazila. Křenové těsto neb placky dávají se na tělo při rozličných bolestech a nemocech, což všeobecně známo jest.

Obr. 55. Krtičník hlíznatý.

98.

Krtičník.

Scrofularia. Braunwurz.

a) Krtičník hlíznatý (Krtičné, neštovičné čili hlizní koření, trudovník, péchovec, sviňský kořen. Scrofularia nodosa. Braunwurz, Sauwurz). Oddenek hlízovitě napuchlý. Lodyha čtyrhranná, velmi úzounce křídlatá. Listy skoro dvakrát pilovité, s řapíkem slabě křídlatým. Ušty kalicha s úzkou blánovitou obrubou. Koruny kalně zelené, červenohnědě naběhlé, zřídka žlutavozelené. Bylina mnoholetá, lysá, toliko květenství obyčejně žláznatopýřité $^1/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červnu a červenci. Roste v hájích, křovištích na okraji řek a potoků.

Jemu podobá se *b) krtičník čtyřkřídlý* (Krtičník vodní, sviňský kořen samice. Scrofularia alata neb aquatica. Braunwurz Weibchen) s lodyhou široce čtyřkřídlou, který na krajích potoků, příkopů a řek roste.

Nať obou zapáchá, ostře a hořce chutná; druhdy byla v pověsti, že léčí zvláště krtice a vole. K tomu cíli nosil se kořen přivázaný kolem krku, nebo se krk natíral roztlučeným kořenem, který s máslem smíšen 15 dní ve sklepě ležel a pak při mírném ohni svařen a proceděn byl. Šťáva z listů sviňského kořene, a sice ze

samice, s medem smíšená a vařená, odporučovala se proti zlým, páchnoucím vředům. — Pálenou vodou krtičníkovou léčily se štětky neb fíky. Proti chrastům, úročkům, strupům, ohnipeře a rozličným kožním vyrážkám sloužila k natírání mast dle následujícího předpisu zhotovená: V květnu vezmi nať krtičníkovou i s kořenem, dobře je očisti, omej, pak utluč; šťávu z nich v dobře uzavřené úzké sklenici neb láhvi uschovej; potom teprvé vezmi stejné díly šťávy, vosku a dřevěného oleje a udělej z toho nad mírným ohněm mastičku, — která zahojí i velké vyrážky, které skoro malomocenství se podobají.

Každý rozumný člověk se tomu zasměje, avšak posud jest jich dosti, kteří právě takovým věcem věří.

99.

Kručinka.

Genista. Ginster.

Kručinka barvířská (Žlutidlo. kručinka, stínavec, květina, janovec, kozí barva, kozí brada. Genista tinctoria. Ginster, Färberginster, Glösen). Bylina beztrná; vystoupavá neb přímá, zřídka položená. Listy eliptičné až kopinaté, s palisty kopinato-šidlovitými, jak lodyhy roztroušeně chlupaté neb skoro lysé. Hrozny lupenaté. Květy v úžlabí menších lupenů, všecky neb hořejší v hrozen sebrané. Kalich toliko do $^1/_2$ neb něco přes to 3klaný. Úšty hořeního pysku kališního 3hrano-šidlovité; pysk dolení skoro až ke zpodu 3dílný. Lusk jako koruna lysý. Koruny zlato-žluté, zřídka bledožluté. Keř 30—60 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste v lesích, na lesních lukách a v křovištích na pastvinách.

Kvetoucí nať jako thé spařená pročišťuje a moč vypuzuje, pročež bývala proti vodnatelnosti užívána. Také byla za starých dob za mocný lěk proti vzteklině držána, v čemž se však neosvědčila a nyní z lékařství úplně vymizela.

Mladší větvičky květoucí i s květy potřebují se k barvení na žluto a zeleno; s kamencem a pak s křídou, docílí se žlutidlo mízové. Z prutů dějají se také chvošťata. — Krávy a kozy žerou mladé větvičky, mléko ale z nich prý jest hořké. —

100.

Krušina.

Frangula. Faulbaum.

Krušina obecná (Krušina. Frangula alnus, Rhamnus frangula. Faulbaum). Větve beztrné. Pupeny bez šupin. Listy zřetelněji střídavé, lepké, eliptičné neb opak vejčité, nejcelejší, toliko slabě vykrajované, po každé straně s osmi a více rovnoběžnými žebry postranními. Kališní úšty přímé. Plátky bílé. Plod červený, pak černý. Keř $1^1/_2$ – 3 m. Kvete v květnu a červnu. Roste ve vlhkých

lesích a křovištích. Kůra čerstvá spůsobuje vrhnutí a průjem, pročež se upotřebuje usušené a uschované teprvé po druhém roce, když byla prudkostí své pozbyla; pak účinkuje tak dobře jako rhebarbora a sice v odvaru po 1 až 10 grm. několikrát za den užívána zvláště při zlaté žíle, nemocech jater a sleziny, stálé zácpě, vodnatelnosti a j. — Plody také počišťují a bývají od lidu k tomu cíli též jídány. — Pro lékárnu sbírá se kůra s lýkem v březnu. Lýkem natírají na venkově též kůži při svrabu. Z plodů připravuje se zeleň řešetláková; ze dříví se dělají čepy do sudů pivních a nejlepší uhlí na prach střelný. —

Obr. 56. Krušina obecná.

101.

Krvavec.

Poterium. Becherblume.

Krvavec obecný (Krvavé koření menší, vlašský bedrník. Poterium sanquisorba. Becherblume, Herrgottsbärtle). Listy lichozpeřené, 8—10jařmé; lístky okrouhlé neb vejčité, hluboce pilovité. Květy mnohomanželné, nahoře ve strboulu. Kališní trubka siťovitě svraskalá, se čtyřmi přitlouštlými, úzce křídlovitými hranami. Květy zazelenalé neb načervenalé. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na suchých, travnatých pahorcích a mezích. Odvar nati neb listů, buď s vínem buď s vodou, užíval se dříve proti úplavici červené, přílišné čmýře a proti všem možným krvotokům. Zevně se zelené roztlučené listy přikládaly na rány, píštěle a vředy všeho druhu, nebo se na ně sypal prášek z listů usušených a roztlučených.

Listy potřebují na některých místech pro chuť ostrokořennou co koření, proto i rostlinu v zahradách chovají pod jménem: *bedrník zahradní.* — Nať dává dobytku dobrou píci.

102.

Kuklík.

Geum. Benediktenkraut.

a) Kuklík obecný (Kuklík lékařský, benedykt. Geum urbanum. Nelkenwurzel, Benediktenkraut, Benediktwurzel). Lodyha odstále

chlupatá, nahoře bez žláznatých chlupů. Listy dolení přetrhávaně lýrovitě zpeřené, hoření 3-dílné až 3-klané. Květy přímé. Plátky žluté, malé, beznehetné, opakvejčité, i s kalichem na plocho rozložené. Dolení článek čnělky na holénce lysý, 4krát delší článku hořeního. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste v plotech, křovištích a hájích.

Kořen obsahující tříslovinu, pryskyřici a sílici, potřeboval se místo kůry chinové; užíval se proti zimnici studené, pro posilnění po přestálých těžkých nemocech, proti bezsilným krvotokům, bělotoku a blednici. K odvaru se béře 5—10 grm. na 200 grm. vody; prášku ze suchého kořene 1—2 grm. třikrát i čtyřikrát za den. — Na lukách vlhkých, podle potoků a příkopů roste *b) Kuklík potoční* (Benedykt vodní. Geum rivale. Wasserbenedikt). Jest podobný předešlému, má však květy skoro třikrát větší, žluté do červenava, tmavěji žilnaté. — Odporučován byl proti témže nemocem jako kuklík obecný. Kořen s vodou neb vínem vařený přikládal se na staré rány, píštěle, vředy, jahody čili znamení od narození. Místo obkladu vymývaly se též rány a vředy, nebo zasýpávaly se práškem z kořene. —

103.

Kustovnice.

Lycium. Bocksdorn.

Kustovnice obecná (Kustovnice slabá. Lycium barbarum. Gemeines Bocksdorn). Keř větví prutovitých převislých. Listy podlouhlokopinaté neb kopinaté. Kalich 2-pyský, pysků celých neb 2-zubých. Koruny špinavě fialově nachové. Bobule podlouhlé, šarlatové. Keř. Kvete v červnu, červenci a srpnu. U nás v zahradách pěstována i zdivočelá.

Listy rozmačkané přikládají na vředy a lišeje. Listy jako thé spařené, mladé pazoušky s octem a olejem jako chřest a listy jako salát se jedí, lehce počišťují a na moč pudí.

Kustovnice výborně se hodí k opletání stinných besídek a k dělání plotů neproniknutelných, neboť dlouhé, ohebné větve rozličným směrem se proplétají. Kustovnice u nás velmi dobře se daří, bujně roste a zimu snáší. — Rozmnožuje se semenem, rozvody a hřízenicemi; ze semene vzrostlá bývá silnější a stálejší.

104.

Lavandule.

Lavandula. Lavendel.

Lavandule obecná (Devandula, levandule. Lavandula vera neb Spica officinalis. Lavendel). Lodyha křovitá, větevnatá 30—60 cm. vysoká. Květy přesleněné na klasech přetržených, konečných, fialově-modré. — Lavandule je u nás v zahradách obyčejná, květoucí

proutky kladou se do šatů pro vůni a zapuzení molů. Kvete v červenci a srpnu. — Celá rostlina obzvláště kalichy voní líbezně a silně, upotřebuje se suchá do pytlíčku zašitá na obklady, též zpařená na obklady obměkčující a ke koupeli, při obrně neb ochromení, zhmožděninách, studených nádorech a t. d. — Dříve se užívala voda z květu připravená proti slabé paměti, závrati, nadýmání a křečím. V lékárnách posud se chová květ, lih a olej lavandulový, květy pouze do pytlíčků na obklady a ostatní k natírání, tak na př. natírají se olejem víčka oční a spánky při slabosti zraku. — Květy sbírají se pro lékárnu v červenci a srpnu. —

Obr. 57. Lavandule obecná.

105.

Lebeda.

Atriplex. Melde.

a) Lebeda lesklá (Lebeda divoká. Atriplex nitens. Wilde Melde). Listy srdčitě trojhranné, chobotnatě zubaté, toliko nejhořejší v latě někdy kopinaté, na líci zelené, lesklé, vezpod šedo- neb bělolupinaté. Krovky plodní vejčitokosníkové, celokrajné; stopečka plodní vícekrát kratší než nažka. Bylina jednoletá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na rumných místech, příkopech a cestách.

Čerstvou nať roztlučenou nebo i spařenou přikládá lid na opuchlé žlázy a nádory za ušima, nebo s medem smíšenou na nohy proti dnám. Roztlučené čerstvé listy nebo šťávu z nich chválí pak proti zánětům na údech, růži a j.

b) Lebeda zahradní (Atriplex hortensis. Gartenmelde). Listy obak dosti stejnobarevné, nelesklé, hořejší v latě podlouhlé, celokrajné. Krovky okrouhlé, stopečka plodní asi zdélí nažky. Bylina jednoletá 1—$1^1/_3$ m. Kvete v červenci a srpnu. Pěstovaná a pořídku zdivočelá.

Mladistvé listy již staří sobě libovali co zeleninu, ano i po dnes k jídlu v zahradách někde se pěstuje. Uvařená mírně účinkuje na stolici. Semeno utlučené, s medem a vodou svařené pijí někde proti zácpě jater a žloutenici. Čerstvá nať a listí upotřebují se proti témže neduhům, jako od lebedy lesklé.

106.

Leknín.

Nymphaea. Seerose.

Leknín bělostný (leknín, lekno bílé, lekuta, lekní, taška bílá, štulík bílý, skulík bílý, vodní růže bílá, vodní lilium bílé, lekutí.

Nymphaea candida. Weisse Seerose). Čtyrhranný zpodek kalicha silně vyniklý. Nitky nejvnitřnější nahoře značně širší než prašník. Semeník vejčitý, pod bliznou ztenčený a bez tyčinek. Paprsků bliznových nejvíce 6—10, vejčito-podlouhlých, zaokrouhlených se dvěma postranními rýhami, žlutých neb červených. Mnoholetá bylina. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste ve vodách zvláště stojatých, ve větších kalužinách, rybnících, jezerách a zátokách řek. —

Obr. 58. Leknín bělostný.

Za dřívějších časů co lék oblíben květ a kořen. Květy vodou zavařené pily se místo hté v zarpustilém kašli. Puzená voda z květů pokládala se za výborný lék chladící zvláště při zánětech plic, jater, sleziny, ledvin, dělohy a j. a podávala se nemocnému dle jeho přání. Zevně sloužila voda leknínová k umývání obličeje napuchlého neb růží a jinými vyrážkami zaníceného. — Při těchže nemocech užíval se též syrup z květu zhotovený. — Olej leknínovy užíval se zvláště v zánětu ledvin, nemocech měchýře a palčivosti moče. K přípravě vody bralo se 5 částek čerstvého leknínového květu a 20 částek vody, což se přehánělo až na 10 částek tekutiny. K syrupu se vzalo 2 částky lupenů květových, které ve 4 částkách vřelé vody v zavřené nádobě 12 hodin se ponechaly, načež se tekutina procedila a s cukrem až na hustotu syrupu zavářela. — Olej se připravoval následovně: 40 grm. květu nechalo se 10 dní ve 400 grm. oleje z nezralých oliv na slunci močiti; pak se vytlačený a procezený olej vlil opět na čerstvý květ, což se třikrát opakovalo.

Kořen leknínový, třislovinu chovající, zvláště prospívá v běhavkách, úplavicích, krvotocích, bělotoku a podobných nemocech. Též proti zimnici studené, kurdějím a všem nemocem žláz mízních se odporučoval.

Kořen se podával buď vodou vařený 10 grm. na 200 grm. vody, buď se nechal močiti v červeném vínu, které se pilo. Také se užívala šťáva z čerstvého kořene vytlačená nebo i prášek se suchého kořene utlučený.

Šťáva z kořene přikládala se na spánky, aby spaní spůsobila. Odvarem kořene myla se kůže k zapuzení pih, blizen a všelijakých skvrn. Vodou, v které kořen močen byl, myla se hlava, aby dlouhé a pěkné vlasy narostly. Šťáva z čerstvého kořene přikládala se na krvácející rány a otoky z ochabělosti vzniklé. Prášek ze suchého kořene byl sypán na rány k zastavení krve, na vředy, mokvající chrasty a j., aby je vysušil a zhojil. —

Kořen leknína slouží k barvení sukna, plátna, látek vlněných a j. na černo, k připravování černého inkoustu a barvy tiskařské. Kořen se skalicí zelenou poskytuje tak pěknou černou barvu na sukno, jak jen nejlepšími duběnkami a dřívím blankytným může se státi, ba někteří dávají barvě leknínové přednosť. Na vlně a bavlně pomocí octanu železového a zinkového poskytuje překrásné proměny barvy kávové a tmavohnědé. Bavlna a hedvábí s močidlem kamencovým nabývají barvu pěkně žlutavě hnědou. Též dává kořen čistou barvu šedou. Dále slouží i k vydělávání kůží spůsobem obyčejným, protože obsahuje mnoho kyseliny duběnkové a třísloviny. — Má-li kořen ve všem posloužiti, musí býti čistý a pozorně usušený, nikoliv však plesnivý, měkký a zkažený, jak velmi často v obchodu přichází.

Leknín se rozmnožuje a sází tím spůsobem, jak u stulíka žlutého udáno jest. —

107.

L e n.

L i n u m. L e i n.

Len setý (Len. Linum usitatissimum. Lein, Flachs). Listy čárkovito-kopinaté, na kraji hladké. Kališní lístky na kraji suchomázdřité a nebrvité. Plátky modré. Stopky plodonosné ztuhá přímé $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Seje se zhusta.

Semena jsou slizovitá a olejovitá, pročež se užívají při nemocech zánětných, zvláště močidel. K odvaru se béře 5—10 grm. roztlučeného semene na 400 grm. vody, s přísadou osladiče, což se pije jako thé na př. při kataru měchýře. Při zánětech v krku užívá se odvaru co kloktadla, jinde ke klistéru. — Roztlučené semeno slouží ku kašičkám na obklady.

Z čerstvého semene připravený olej dává se ke klistéru i také uvnitř užívati, chutná však nepříjemně a více projímá. — Semeno pro lékárnu sbírá se v srpnu. —

U nás se pěstuje obyčejně *len mlatcový* (mlatec), jehož hlávky na slunci nepukají, a pak se mlátí, aby semeno z nich vypadalo, pak *len hledivý* (hledík, průžec), který se na slunci praží, aby hlávky jeho rozpukaly. —

Z lněného vlákna se zhotovuje příze, plátno, nitě, krajky a kment; z koudele provazy a t. d. Ze semene se tlačí olej k osvětlení, k maštění a pečení pokrmů, k připravování mýdla, pokostů a olejových barev. Lněné pokrutiny dávají dobrou pící a t. d. Mohlo

by se velmi mnoho ještě psáti, avšak není tomu zde místa, užitek lnu každému je dosti známý, jest to rostlina, která zasluhuje latinského jména: Linum usitatissimum, to jest: len nejužitečnější nebo dle Dr. Presla: přeužitečný. —

108.

Libeček.

Levisticum. Liebstöckel.

Libeček lékařský (Libeček, apich veliký, vlstek. Levisticum officinale, Ligusticum levisticum. Liebstöckel). Lodyha oblá, rýhovaná. Listy dolení 2krát zpeřené; lístky kosníkově vejčité neb klí-

Obr. 59. Libeček obecný.

novito-podlouhlé, často 2—3laločné, stříhano-zubaté. Lístky obalu a obalíčků mnohé, kopinaté, bělomázdřitě obroubené. Plátky bledožluté. Bylina mnoholetá $1^1/_4$—2 m. Kvete v červenci a srpnu. Pěstuje se v horách vedle obydlí.

Kořen byl za starých časů odporučován co lék pot a čmýru vyvádějící a na moč ženoucí, zvláště při vodnatelnosti. Účinkuje tak

jako Anjelika i může ve všech tam udaných nemocech a v téže dávce se užívati. Ve zvěrolékařství posud je kořen oblíben. — Pro lékárnu sbírá se kořen v březnu a dubnu.

109.

Lýkovec.

Daphne. Seidelbast. Kellerhals.

Lýkovec obecný (Lejkovec lékařský, vlčí lýko větší, vlčí pepř, divoký pepř. Daphne mezereum). Listy jednoroční, opadavé, měkké, opak podlouhlo-kopinaté. Květy před listím vycházejí, jsou barvy květu broskvového, nejvíce po 3 v paždí loňských listů, hnědými šupinami pupenovými obdané. Trubka okvětní zdéli kraje. Peckovice šťávnatá, červená. Keř $^1/_3$-$1^1/_4$ m. Kvete v březnu a dubnu. Plody, peckovice jako bohatý hrách veliké, červené neb žluté, masité, lesklé, zrají v červnu. Roste roztroušeně v stinných a vlhkých horních lesích.

Obr. 60. Lýkovec obecný.

Kůra kmenová nemá zvláštního zápachu, kousána nemá dřív chuti, pak ale zůstavuje prudkosť, palčivosť dlouho trvající a bezcitnost jazyku. Květy lýkovce zdaleka líbezně voní, z blízka však opitomují. Peckovice zvláště jádra dříve olejovatostí svou jsou mírné, pak ale pálí, dráždí a ústa opuchují.

Kůra čerstvá nebo suchá vodou navlhlá a na kůži přiložená, červení, zpruzuje, leptá dříve povrchně, pak ale do hloubky se vžírá, zpryskuje a zvředuje. Kůra požitá spůsobuje pálení žaludku, hnusnosť, vrhnutí, řezání v životě, úplavici, pálení a krvavý moč, slizotok z močové trubice, bolestí hlavy, závratě, slabosť, ouzkosť, třesení údů, bolesti v kostech, nepokojné spaní, pálení a svrbení

po celém těle, poty, vyrážky kožní a t. d. Proto velmi opatrně má se s lýkovcovou kůrou zacházeti. Podobné i mnohem horší příznaky vyvádějí peckovice, velmi pěkné a lákavé to plody, které z neznalosti zvláště od dětí bývají požity. V takovém případu nejdříve hleděti dlužno, aby polknutý jed davidlem vyvrhnut byl, načež se co protilék dávají nápoje sliznaté. Obyčejně se užívá kůry zevně co prudidla, avšak i tu je bezpečnější hořčice nebo křen, který podobně účinkuje. Hnětenka, prudidlo neb těsto (placka prudivá) přikládá se na rozličná místa kůže v zapáleninách neb zánětech počasných, očí, nosu, hrtanu, plic a j., dále při zakořenělých slizotocích, vyrážkách počasných, tvrdošijných a zlých vředech, při hostci, pakostnici a ochromení jednotlivých údů. — Od některých lékařů bývá předepsán odvar kůry při neustupných kožních nemocech, při rheumatismu, pakostnici a zastaralé příjici. Za starých časů odporučován byl odvar též proti vodnatelnosti, rozžíravým a krtičným vředům.

Mimo kůry a z ní utlučeného prášku, zhotovuje se i extrakt k přípravě papíru proti dně a masti, sestávající s 1 dílu extraktu a 9 dílů oleje olivového s bílým neb žlutým voskem. Mimo to lze v lékárnách dostati i flastr z lýkovce připravený. K užívání vnitřnímu vezme se 5—10 grm. kůry a 400 grm. vody, zvaří se až na 200—350 grm. s přísadou sladkého dřeva, nebo i slizovitými a aromatickými rostlinami; odvar pak možno píti jako thé 2—3 šálky denně. Od prášku smí se užíti 2—4 centgr. dvakrát neb třikrát za den. Pro lékárnu sbírá se kůra v březnu.

Kozy, ovce, prasata, kůry a někteří ptáci, zvláště drozdi žerou listy lýkovce, avšak plody, peckovice, jsou skoro všem ssavcům jedem.

Z plodu možno červenou barvu k malování dobýti. Větve vařeny dávají šťávu zelenavě-žlutou, která vlně vismutem močené barvu rezavo-hnědou uděluje. — Z kůry kořenové možno šedý papír shotoviti. — Někteří nerozumní a nesvědomití lidé dávají peckovice do piva a kořalky, aby silnější neb opijivější byly, čímž však rozličné i povážlivé nemoce vzniknouti mohou. Lýkovec v každé půdě rozmnožuje se snadno semenem neb odnožemi, ozdobuje zahradu, proto že v březnu málo rostlin květe, později však dlužno hleděti, aby děti jedovatých plodů se nenajedly.

110.

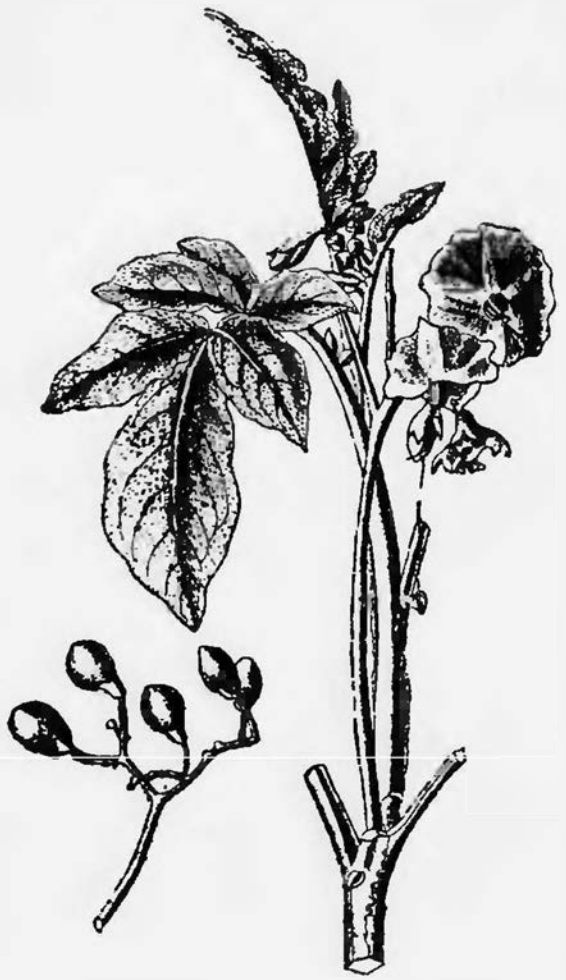
Lilek.

Solanum. Nachtschatten.

a) Lilek sladkohořký (Potměchuť, sladká hořká, psinky vodní, modré, červené; sladká vrbka, červené psí víno, myší dřevo. Solanum dulcamara. Bittersüss). Polokeř s kmenem dřevnatým, větvemi bylinnými, položený neb popínavý. Listy vejčito-podlouhlé, nedělené neb hoření 2 odstálými oušky střelovité. Vrcholíky zdánlivě postranní a latovité. Koruny fialové, na zpodu úštů se 2 zelenými tečkami,

zřídka bílé. Bobule elipsoidické, šarlatové, zvící hrachu. Polokeř $^1/_3$—3 m. Kvete od května do srpna. Roste v plotech, křoví, podle příkopů, potoků a řek.

Větvičky jsou nejdříve chuti hořké, protivné, pak zasladlé, potřebují se zvláště aby způsobily pot při nemocech kůže, hostci a příjici, také se užívají proti krticím a kašli rozličného druhu. Obyčejně se dává 10—20 grm. k odvaru, který po lžičkách ve 24 hodinách se využívá. Ostatně je lépe, když lid léto byliny se vystříhá, proto že velmi prudce účinkuje, snadno vrhnutí, průjem, závratě a jiné povážlivé příznaky způsobuje. Podobně účinkují též bobule, a děti sluší upozorniti, aby je netrhaly a nejedly. — V lékárně se prodávají větvičky usušené a extrakt, avšak málo kdy bývají od lékařů předpisovány, proto že je jiných příjemnějších a neškodných léků, které podobně a mnohem lépe účinkují. — Větvičky pro lékárnu sbírají se v březnu, srpnu a září. Poněvadž lilek sladkohořký velmi hluboko kořeny do země žene, s prospěchem potřebovati se může k upevnění břehů a hrází. Žlutavé a tuhé větve hodí se k pletení košíků a k tenkým obručím. Zápach větví jest velmi protivný myším a krysám, protož k zahánění jich se potřebují; lesníci prý jimi lákají lišky. Kozy a ovce žerou list, ostatní dobytek však rostliny této se nedotýká. — Potměchuť snadno se rozmnožuje odnožemi a hřízenicemi.

Obr. 61. Lilek sladkohořký.

b) Lilek obecný (lilek menší, černý, psinky černé, psí víno, psí hrozno. Solanum nigrum. Nachtschatten). Kořen 1letý. Listy nedělené, vejčité neb přítrojhranné až kosníkovité, chobotnuto zubaté, až vykrajované. Vrcholíky zdánlivě postranní, okolíkovité. Koruny bílé, zřídka liláková. Bobule černé, zelené neb žluté. Bylina jednoletá 30—60 cm. Kvete od května až do podzima. Roste na pustých místech, cestách, rolích a zahradách.

Nať obzvláště mnutá, vydává zápach mámivý; vnitř se málo kdy užívala, leda pálená voda z ní, když byla 2—3 leta stará proti

pálivosti moče a jiným palčivým bolestem vnitřním. Za to se přikládaly zevně rozkrájené čerstvé listy na čelo, uši, prsa, žaludek a vůbec na všechny části těla, ve kterých se nějaká bolesť pocítila. Někteří badatelé počítají rostlinu tuto mezi jedlé, neškodné, jiní však považují ji za jedovatou. V Dalmacii prý bobule na másle smažené jedí, aby líbezně spáti mohli, u nás pozorováno, že děti se roznemohly, když syrových bobul požily. —

c) Lilek brambor (brambor, zemče, zemské jablko, bobál, erpetle a j. Solanum tuberosum. Kartoffel, Erdapfel). Oddenek hlízonosný. Listy přetrhovaně lichozpeřené. Vrcholík konečný. Koruny bledofialové neb bílé. Bobule kulaté. Bylina mnoholetá. Kvete v červenci a srpnu. Vůbec známý a sázený. Brambory surové, strouhané přikládají se na zpáleniny a opařeniny; uvařené strouhané s vodou neb mlékem na kaši smíšené a ohřaté na otoky, také na jiná místa, zvláště při zánětech plic, jater a j. — Velkou cenu mají však v hospodářství. —

První brambory přivezeny byly do Evropy asi v r. 1585—88 a sice z Ameriky, kde již od dávných časů za potravu lidem sloužily. Trvalo to přes dvě století, nežli si u nás získaly všeobecné důvěry. Ještě r. 1822 psal náš proslavený botanik Dr. Jan Svatopluk Presl následovně: „Matka má, žena 68letá loni v Pánu zesnulá kolikrát vypravovala, že za její mladosti zemčata byla vzácnost veliká, a že jistý muž z Jachymsthalu rodičům svým malé pytlíky darem obzvláštním a vzacným přinášel. Soudili bychom tedy, že zemčata asi před 50 lety k nám nepochybně ze Saska, zvláště do krajů západo-půlnočních přišla. Do krajů východo-severních nepochybně ze Slezska přenešena byla. Nyní všude po Čechách jsou rozšířena a zimního času téměř jedinou jsou potravou, zvláště horních obyvatelů a můžeme říci, že by se mohlo většího hladu obávati, kdyby se zemčata neurodila, než kdyby obilí se nepodařilo.“

Nyní je brambor všude rozšířen, neboť rozmnožuje se velmi snadno, jest úrodný i snáší všeliké rozdíly jak podnebí tak i půdy. Sázením dlouholetým uchýlily se brambory neb zvrhly se od původního tvaru, tak že nyní je přes 60 odrodků, co do tvaru, velikosti, barvy i dobroty; jsou tu kulaté, podlouhlé, bílé, červené, fialové, modré a t. d. Barevných brambor upotřebuje se více v panských domech pro okrasu salátů a jiných z brambor připravených jídel. Již r. 1822 udával Dr. Presl, kterak z brambor lze připravovati klobásy, ježka neb pudding, výběhlík čili nákyp, týkanec neboli dort, chleb, sýr a t. d. V knize pí. Dumkovou vydané jest přes 200 jídel z brambor připravených popsáno. Patrno, že brambor nejen potravou nejchudšího lidu jest, ale že i v zámožnějších rodinách s nějakou, třebas i sebe menší přísadou neb rozmanitou přípravou za pokrm slouží.

Brambory sestávají z vody, ze škrobu a jenom z něco málo bílkoviny, proto samy sebou jsou málo potravné, a mají-li výživy poskytnouti, tedy se jich musí mnoho snísti, což však žaludek obtěžuje. Brambory však spojené s mlékem, vejci, masitou polévkou,

masem a j. činí velmi vydatné potravné jídlo. — Mladé, klihovaté, jakož i příliš staré brambory jsou těžko záživné; zmrzlé brambory jsou i škodlivé. Polévku a kaši z bramborů lze snadněji stráviti, nežli celé brambory vařené neb pečené. Z brambor dělá se zvláště mouka, škrob a kořalka, pak i krupice, ságo, rejže, pivo, víno, ocet, droždí a cukr; dále může se jimi plátno bíliti, práti a s voskem svíce i shotoviti.

Brambory vařené a pak rozmačkané poskytují dobytku a drůbeži výbornou píci. —

Lilek brambor patří nyní ohledně svých plodů k našim nejužitečnějším rostlinám, avšak i nať, květy a bobule jeho jsou k potřebě, ačkoliv zůstávají nepovšimnuté. Mladé rostlinky totiž ze země pučící i s mladými listy rozsekané a vařené, mohou se jak Dr. Presl píše, buď pro sebe nebo s jinou zeleninou jísti. Při tom pozorovati dlužno, aby při vaření voda několikrát se slila a čerstvá nalila, čímž netoliko chuti protivné pozbývají, ale tím dříve se uvaří.

Listy jako tabákové truzené místo nich slouží, jak se dle Presla již dávno ve Švédsku dělo. Listům a lodyhám dával Handel v Maincu přednost u dělání safiánu. Čerstvá nať i květy dávají citronově žlutou šťávu, která vlně cínem močené touž barvu prozračnou a trvanlivou poskytuje.

Mnohosemenné, nezralé, zelené bobule (uzrálé jsou černé) mohou se jako olivky nakládati a požívati; jsou prý chutnější nežli kyselé okurky. Známo je, že bobule chovají v sobě prvek mámivý, neb jak lid říká jedovatý, proto asi v málo které kuchyni je nakládají, ačkoliv prý octem a vařením mámivý prvek se zruší nebo alespoň umírní.

Husy hynou, když bobul byly požily.

Dobytek o nať bramborovou mnoho nedbá, pakli ale zpařená se mu předloží, dost rád ji žere. — Lodyhy usušené mohly by se místo paliva upotřebovati. O bramboru, o jeho pěstování a užitku dala by se sepsati celá knížka, avšak pro tento spisek stačí, co bylo ve vší krátkosti podotknuto, zvláště že rozličných pojednání bylo již uveřejněno a také každému mnoholetou zkušeností, jak sázení, tak i uschování a upotřebení brambor dodatečně známo jest.

d) Rajské jablko (jablko milosti, zlaté, pasvice obecná. Solanum lycopersicum. Paradiesapfel, Liebesapfel). Lodyha bylinná, žláznatě chlupatá. Listy vezpod sivé, přetrhávaně zpeřené, lístků zpeřeně stříhaných. Koruna žlutá, ve více než 5 úštů rozeklaná, zdélí kalicha. Bobule mnohopouzdrá, brázdovaná, červená, někdy žluto-červená, žlutá i bílá, lesklá. Bylina jednoletá. Kvete od července do října. Pěstuje se v zahradách.

Nať celá vydává zápach těžký, nepříjemný, mámivý a chutná zahořkle. Též tak zapáchají a chutnají nezralé, zelené bobule; uzralé však jsou příjemně navinulé a dosti líbezně voní.

Listy rozmačkané přikládaly se dříve na místa zapálená neb zanícená k utišení bolestí; šťáva z lodyh vytlačená na zapálené oči. Matthioli praví: „že jablka rajská v oleji vařená nebo na slunci v něm

dobře močená dobrá jsou, aby jimi horkou prašivinu mazal. Také radí šťávu z nich proti nemoci červené a jiným horkým tokům; vždy však má toliko zevnitř býti užívána, při čemž prý pozornosti potřebí; nebo velikou by škodu velmi brzo učiniti mohla."

Tenkrát ovšem byla rostlina tato za jedovatou vyhlášena, což se později vyvrátilo.

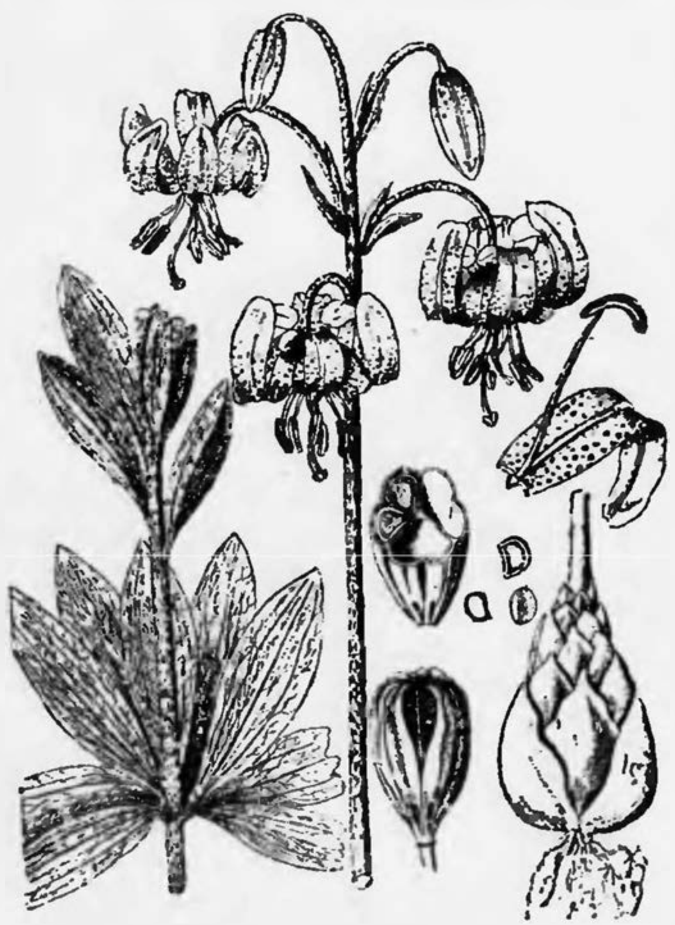
Rajská jablka jsou v našich kuchyních vůbec známa, připravují se z nich zvláště omáčky k masu hovězímu nebo na kuřata. Bobule se nakládají do octa, aby se udržely a omáčka z nich i v zimě mohla se dělati. — V Indii východní jedí surové bobule místo ovoce jiného po obědě k občerstvení; ve Vlaších přidávají k nim olej, pepř a sůl, též je vaří s těmi přísadami. V Amboině požívají i surovou nať s rybami. — K sázení se časně z jara semena do hrnců květinových založí; z nich napotom sazenice přesadí se do půdy dosti mastné, teplé, vlhké a vyslunné. Poněvadž lodyhy na zem se kladou, podeprou se tyčkami.

111.

Lilije.

Lilium. Lilie.

a) Lilije zlatohlavá (Zlatohlávek, závojek. Lilium martagon Türkenbund, Goldwurz). Cibule zlatožlutá. Listy elipticně kopinaté, krátkořapičné, prostřední po 3—8 ve 2—3 přeslenech sblížené. Květy v konečném řídkém hroznu, převislé, růžové, nachově skvrnité; lístky okvětní ohrnuté. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červnu a červenci. Roste ve světlých hájích chlumních. — Cibule jest sliznatá a v Sibiři se jí, u nás jindá v lékařství se potřebovala. Víno s cibulí vařené odporučovalo se proti nepravidelné čmýře a obtížnému močení. Cibule rozetřena s vepřovým sádlem neb jiným tukem, nebo i smíšená s práškem lněného semene neb rejže, přikládala se buď ve způsobu masti nebo kašičky k utišení bolestí při zlaté žíle,

Obr. 62. Lilije zlatohlavá.

k odměkčení naběhlých a zatvrdlých prs po porodu, jakož i k rozehnání tvrdých nádorů a boulí.

b) Lilije bílá (Lalia, lalija, lalije, laluje, křín, kryn. Lilium candidum. Weisse Lilie). Tato mnoholetá, $^{2}/_{3}$—1 m. vysoká bylina, jest všude v našich zahradách pěstovaná a každému známá. Velké, bílé, na hroznu konečném přímé neb nicí květy vydávají silnou vůni, která v ložnici může i bolení hlavy spůsobiti. Původně pochází z Malé Asie, kde její cibule vařené neb pečené se jedí.

Bílé lístky krásného květu v oleji dřevěném na slunci močené dávají *olej lilijový*, oblíbený co domácí prostředek obměkčující, rozhánějící a bolesti umírňující. Zvláště se odporučuje k natírání proti křečím, ochromení, dnám, nádorům; k utišení posledních bolestí při porodu. Olej lilijový se dává ke klystérům proti zácpě a hryzení v břiše.

Lístky květu, které při močení v dřevěném oleji na dně v lahví leží, přikládají se na vředy a hlízy (apostema, apostila), též na rány a popáleniny.

Někde z cibule připravují též mastě a kašičky, na spůsob a proti podobným neduhům, jak bylo při liliji zlatohlavé udáno. — Cibule ve víně svařená a tři dni bez ustání přikládáná zažene prý kuří oka. — Cibule rozmačkaná a s medem smíšená přikládá se na poraněné šlachy a vymknuté klouby. —

Za starých dob užívaly se i květy a cibule v odvaru proti zánětu jater a vodnatelnosti. — Za dobrý lék proti žloutenici se měl odvar květu s bílým vínem; k tomu cíli se ve 3 litrech vína svářelo půl hrstě bílých, od žlutého prášku bedlivě očistěných květních lístků, až na 2 litry procezeniny, od které nemocný po 6 dní vždy ráno jeden díl ohřátý pil. — I semeno lilije bílé s vínem pité radilo se proti uštknutí hadem. — Nyní se liliji sotva kde uvnitř užívá, zevně však posud na dosti místech se upotřebuje. —

112.

Lípa.

Tilia. Linde.

Lípa mnoholistá (lípa, lípa skalní, lípa zimní. Tilia ulmifolia, Tilia europaea. Winterlinde). Letorosty a řapíky lysé. Listy lisé, toliko v úžlabičkách žeber vezpod rezavě vousaté, vezpod nasivělé, se zuby krátce a tlustě zašpičatěnými. Vrcholíky 5—10květé, (zřídka jen 3květé), přímé. Laloky bliznové rozložené. Našky tenkostěnné, slabě žebernaté. Tyčinek 20—40, bez korunky. Čnělka po odkvetení sotva prodloužená. Strom. Kvete v červenci. Roste v lesích, v stromořadích, ve vesnicích a j.

Květy čerstvé, silně a líbezně voní, sušením však vůně pozbývají, chuti jsou zasládlé, slizké. Staří lékaři připisovali jim moc bolesti a křeče utišující i dávali thé píti při padúcnici, křečích srdečních; také chválili odvar kůry, že bolesti při zánětech umírňuje

a dnám pomáhá. Listy vařené jindá proti žábrám, moučníku dětem se dávaly, též na kaši svařené na zapáleniny přikládaly.

Posud jsou v lékárnách sušené květy k dostání, co lék mírně posilňující a pot vzbuzující, při lehkých rheumatických nemocech a katarech plic. Sušených květů dává se 5—10 grm. na 200 grm. vody, k nálevu s nějakým syrubem, od kterého se užívá za 2 hodiny 2 lžice. Obyčejně však se pije po šálcích jako thé, často i s mlékem smíšené. — Pro lékárnu sbírají se květy v červnu a červenci.

Jest známo více druhů lip u nás zvláště: *lípa širolistá* (Tilia platyphylla), pak *lípa stříbrná* (Tilia argentea) a *lípa americká* (Tilia americana).

Dříví lip jest bílé, lehké, tuhé, dost pevné, měkké, outlovlákné, ani červům ani bortění příliš podrobené. Dříví lípy malolisté pomaleji rostoucí jest pevnější. Soustružníci, truhláři a řezbáři zhotovují z něho rozličné věci. Na černo pácované nabývá pohledu dříví ebenového, Z lípového dřeva dělají se prkna ku kreslení. Též zhotovují se z dříví toho mísy, talíře, číše, necky a jiné nádobí. Uhlí z dřeva lípového slouží ku kreslení, k přípravě prachu střelného a prášku na zuby. Z lýka lípového shotovují se lana, rohožky, košíky, klobouky, bačkory a j., ku kterému konci lýko se dříve ve vodě močí, jako len neb příze, čímž hebkosti a větší tuhosti nabývá. — Z kůry dělají se rozličné nádoby. Ze semen možno dobýti olej, mandlovému podobný.

Listy dobytek rád žere; též i suché pro ovce, kozy a krávy pící jsou dobrou v zimě. Včely z květů mnoho medu sbírají.

Lípy rostou nejlépe v půdě kypré, suché a také nejdéle vytrvají; v těžké a vlhké brzo zkotlaví a hynou. Semenem nabývá se stromů nejpěknějších a nejtrvanlivějších. Semeno v podzimku vyseté nazvíce z jara klíčí. Buď se klade do stroužek, nebo vyseje se do půdy zdělané, vyrovnané, kterou pak utlouci sluší. Z jara vyseté semeno nejméně rok v zemi leží. Lípy mohou se také odnožemi a hřízenicemi rozmnožovati, kterými však stromů méně pěkných se nabývá. — Lípy rychle rostou, za 40—50 let dosahují znamenité výšky a síly, stáří pak i přes 800 roků. — Lípa malolistá roste zponenáhleji, jest však oblíbenější, proto že list déle zachovává. —

113.

Lnice.

Linaria. Leinkraut.

Lnice obecná (Květel, rozrazil, len matky boží. Linaria vulgaris. Antirrhinum linaria. Leinkraut). Lodyha s listy lysá, neojíněná, toliko v květenství žláznato-pýřitá. Listy čárkovito-kopinaté až čárkovité, po kraji ohrnuté, sblížené. Hrozen hustý, střechovitý. Semena okrouhlá, plochá, velmi útle zrnkovaná, blánovitě obroubená. Koruny namnoze veliké, bledě sírkově žluté s jícnem pomorančovým, huňatým.

Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete od června až do září. Roste na písčinách, úhorech, mezích a cestách.

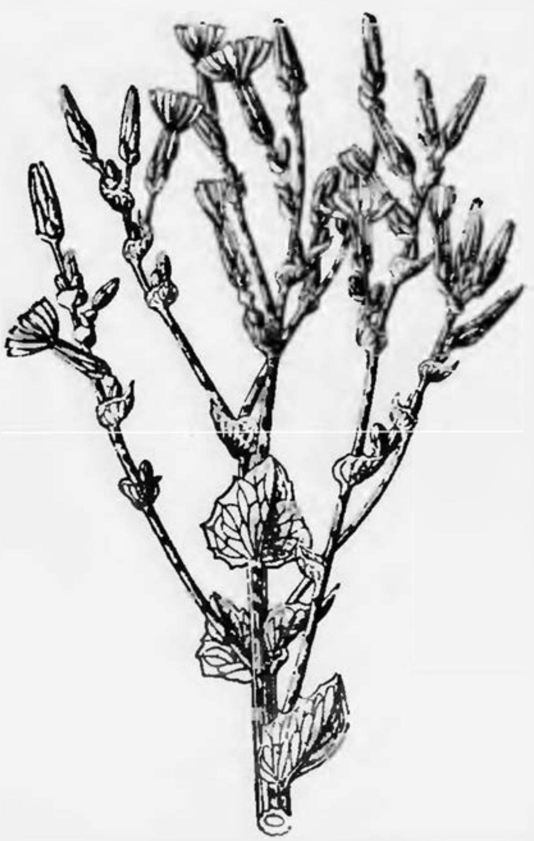
Kvetoucí nať se odporučovala a někdy až posud odporučuje jako lék na stolici a moč účinkující, proti vodnatelnosti, žloutenici a počasným nemocem kožním. K odvaru se béře 20—40 grm. na 200 grm. procezeniny. Pro lékárnu sbírá se květoucí nať v červenci. Zhotovuje se z ní také mast, kterou se zvláště natírají nádorky zlaté žíly. —

114.

Locika.

Lactuca. Lattich.

Locika zahradní (salát hlávkový, Lactuca sativa. Lattich, Häupelsalat). Lodyha nahoře latnatě větvitá, větví přímých, nahoře menšími listy hustě porostlých, na konci do stejné výšky chocholičnatých. Listy dosti rovnovážné, vejčité, nedělené, hluboce srdčito-střelovité; malé lístky na latě ostnitě zubaté. Nažky opakvejčito-podlouhlé. Květy bledě žluté. Bylina jednoletá $^2/_3$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Vůbec co zelenina pěstovaná a pod jménem hlávkový salát známá. Mléčná a zhustlá šťáva z lociky vytlačená dávala se po 7—40 ctgrm. za den, buď v prášku, roztoku neb v pilulkách proti křečím, pro spaní, k utišení bolestí, zvláště proti suchému, namáhavému kašli při souchotinách. —

Obr. 63. Locika zahradní.

115.

Lomikámen.

Saxifraga. Steinbrech.

a) Lomikámen zrnatý (Lomikámen bílý, roupové koření. Saxifraga granulata. Steinbrech). Oddenek nese nahloučené cibulkovité pupeny. Lodyha chudolistá, nahoře žláznato-huňatá, vrcholičnatá. Listy přízemní dlouze řapíkaté, okrouhlo-ledvinkovité, hrubě vroubkované, lodyžní klínovité, dlanitě stříhano-vroubkované. Kalich do $^2/_3$ 5klaný, úštů přímých, podlouhlých. Plátky bílé, skoro třikrát delší úštů kališních. Bylina mnoholetá 15—46 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na suchých lukách zvláště lesních, na mezích a kopcích.

Nať s kořenem, s bílým vínem vařená, odporučovala se druhdy k pití nadevše proti kamenu měchýřnímu, k počištění ledvin a měchýře, proto že na moč žene. Stejný účinek připisoval se semenu, na prášek utlučenému a s vínem smíchanému. — *b) Lomikámen trojlaločný* (Saxifraga tridactylites) na mechatých skalách, mezích a písčinách rostoucí, potřeboval se jako předešlý, mimo to byl chválen proti zacpání žlaz a chorobám jaterním, žloutenici a počínající vodnatelnosti. Nyní přišly úplně k zapomenutí.

116.

Lopuch.

Lappa. Klette.

Lopuch pavučinatý (lopuch plstnatý. Lappa tomentosa. Arctium lappa. Arctium bardana. Klette). Úbory prostředně veliké; lístky zakrovu namnoze hustě pavučinaté, vnitřní nachově zbarvené, skoro

Obr. 64. Lomikámen zrnatý.

Obr. 65. Lopuch pavučinatý.

čárkovité, ufaté, tupé neb vykrojené s hrotem skoro rovným. Listy a úbory tmavěji zelené. Bylina dvouletá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na pustých místech, cestách, mýtinách, pořičí. Lopuch je všude známý a úbory jeho házejí žertem do vlasů, z nichž pro háčky těžko se dají vyplésti. — Kořen byl dříve i v lékařství

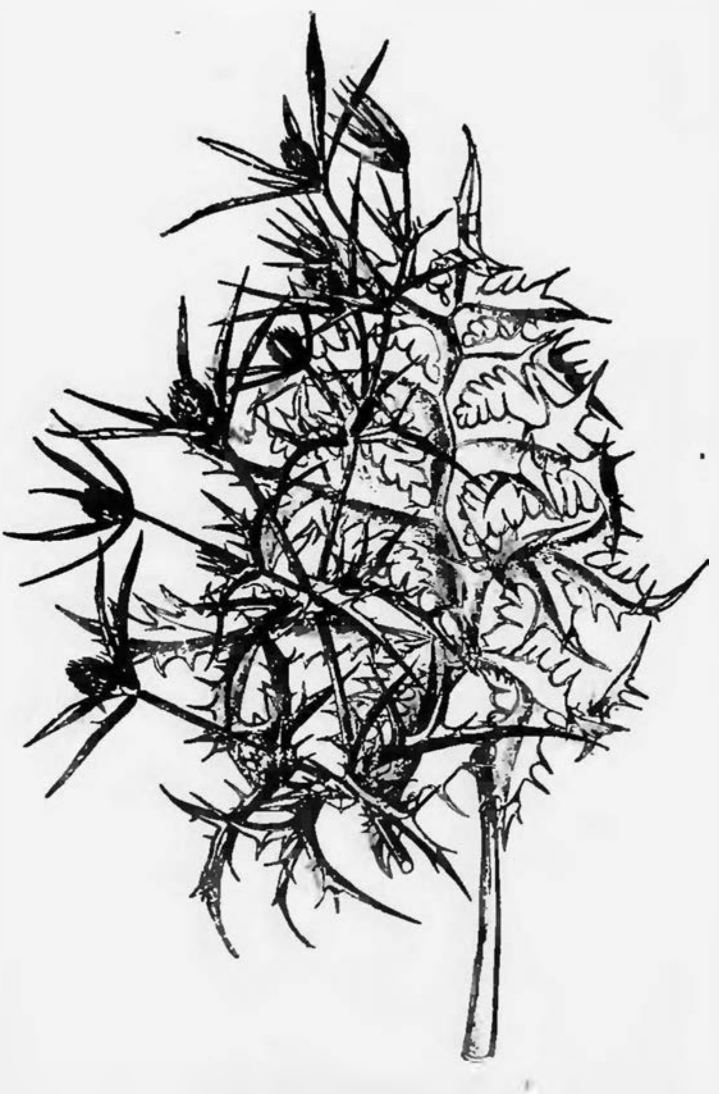
užíván co lék krev počisťující, také v počasném rheumatismu, pakostnici a dlouho trvajících kožních vyrážkách. Užívalo se odvaru jako thé k pití a sice 10—20 grm. kořene na 400 grm. vody. — Někde svářeli i listy. — Pro lékárnu sbírá se kořen dvouletý v březnu a dubnu. —

117.

Máčka.

Eryngium. Mannstreu.

Máčka polní (máčka, toito, mužská víra, větrník. Eryngium campestre. Mannstreu). Lodyha největevnatější, i se strbouly jablečně zelená. Listy bodlavě tuhé, 3četně dvakrát peřenoklanné, dolejší řapikaté, hoření oušty ostnitě zubatými objímavé. Listy zákrovní delší okrouhlého strboulu. Plátky bílé, šedě naběhlé. Bylina mnoholetá 15—63 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste na suchých mezích, cestách, paloukách.

Obr. 66. Máčka polní.

Kořen zapáchá mrkví, chutná zasladle a kořením; druhdy se jídal a v lékařství potřeboval; šťáva z nati byla chválena proti vyraženinám. Víno nebo medová voda s kořenem vařená pila se proti hryzení břicha, větrům, zácpě sleziny a jater, žloutenici a vodnatelnosti, zástavě čmýry a moče, i proti kamenu ledvinnému. Kořen se žaludy vařený odporučoval se proti padúcnici a křečím vůbec. Čerstvý kořen roztlučený přikládal se na bakule, otekliny a naběhliny, na zadřené do svalů třîštky, bodláky a j.

118.

Malinník.

Rubus. Himbeere.

a) Malinník obecný (Malina, maliny. Rubus idaeus. Himbeere). Pruty přímé, koncem převislé, ojiněné, s ostenci jehlicovitými. Lístky vejčité, pilovité, vezpod hustě a krátce šedoplstnaté, zřídka přilysé. Listy na prutech zpeřeně 5četné neb také 3četné. Plátky čárkovito-klínovité, přímé, jen zdélí tyčinek. Plod od lůžka celkem se oddělující, červený, kratičce plstnatý. Keř $^1/_3$—$1^1/_2$ m. Kvete v květnu, červnu a červenci. Roste v lesích a mýtinách.

Z plodů *malin* připravuje se v lékárnách voda a syrup, které pro chuť a oslazení přidávají se k jiným lékům. Syrup s vodou smíšený poskytuje příjemný a chladící nápoj, zvláště při nemocech zánětných. — Zahořklé listy malinníků druhdy se potřebovaly proti běhavkám a krvotokům. — Maliny se sbírají pro lékárnu v červenci a srpnu. — Sem náleží:

b) Ostružinník (ostružiny. Rubus plicatus neb fruticosus. Brombeere). Keř každému známý. Roste v lesích, křovištích, plotech, na pahorkách i na rolích. Kvete v červnu a červenci. Plody *ostružiny* jsou dříve červené, pak černé, lesklé a sladko-nakyslé. — Nezralé a sušené ostružiny posud se jedí proti úplavici červené a proti přílišné čmýře. Když není ostružin, mohou se k pití uvařiti suché listy a konečky větviček i květy. Kořen s vínem vařený neb na prášek utlučený odporučoval se proti kamenu ledvinnému a písku močnímu. Víno s listmi a větvičkami vařené slouží za kloktadlo proti všem vředům a nemocem v ústech a krku, jakož i k umývání těla při chrastech a jiných podobných vyrážkách kožních; též se může kůže natírati šťávou z čerstvých listů a větviček vytlačenou.

Jak z ostružin tak i z malin možno dělati víno, ocet a kořalku. V kuchyních zavářejí se plody na povidla k moučným jídlům; ovšem mají maliny pro výbornou chuť a vůni přednosť.

119.

Mařina.

Rubia. Röthe.

Mařina barvířská (Mařena barvířská, mařena zahradní, mařena, mořena, mořenka, broc, brotec. Rubia tinctorum. Färberröthe). Oddenek plazivý, červený. Lodyha na 4 hranách a listy na kraji a hřbetní žíle silně ostnito-draslavé. Listy po 4—6, eliptičné neb kopinaté. Vrcholíčky konečné a úžlabní. Koruny namnoze 5klané, na zelenalé-žluté. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červenci a srpnu. Pěstovaná i zdivočelá na lukách, pastvinách podle lesů. —

Kořen hořký a svírající odporučuje se v lékařství zvláště proti křivici a zástavě čmýry. Dává se prášku z kořene 1—2 grm.

3—4krát za den, nebo 10—30 grm. kořene v odvaru na 200 grm. vody, zvláště dětem, které prášek nerady užívají. Kořen mařinový v lékárně se chová od lékařů však nyní málo kdy bývá předepsán. Kořen pro lékárnu sbírá se v září a říjnu.

Obr. 67. Mařina barvířská.

Obr. 68. Mařinka vonná.

Kořen usušený a zemletý potřebuje se k barvení na červeno a k dělání laku mořenového. V jižní Evropě sází a pěstuje se mařina barvířská velmi mnoho. — Kořen od nemocných déle užíván zbarví pot, moč, sliny, mléko i kosti na červeno. —

120.

Mařinka.

Asperula. Waldmeister.

Mařinka vonná (planá mařena, božcové koření. Asperula odorata. Waldmeister). Lodyha čtyrhranná. Listy po 8, podlouhle kopinaté, dolení po 6, kopisťovité. Květy stopkaté ve volných vidličnatých vrcholících, bez obalu, s listeny nebrvitými. Koruny bílé neb trochu načervenalé, trubkovito-zvonkovité; trubka zdélí kraje. Mnoholetá bylina 15—63 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v stinných, prstnatých lesích hornatějších.

Kvetoucí nať sbírá se ku konci května a na začátku června, v malých na prst silných svazečkách na vzduchu se suší, pak roz-

krájí a uschová v uzavřených plechových krabicích. Voní silně a velmi příjemně. Jindy se potřebovala v lékařství jako thé, zvláště proti silnému třesení a bušení srdce, žloutenici, vodnatelnosti a zácpě. — Na některých místech připravují májové víno tím způsobem, že hrst čerstvé rozkvetající mařinky nechají půl hodiny v $1^1/_2$ litru bílého vína močiti, načež víno scedí, cukrem osladí a pijí.

121.

Máta.

Mentha. Minze.

a) Máta peprná (Mentha piperita. Pfefferminze). Lodyha a listy jen roztroušeně chlupaté neb dosti lysé. Listy podlouhlé neb vejčitokopinaté, skoro 2krát ostře pilovité s řapíkem mírně dlouhým. Klasy tlusté, dosti řídké, doleji namnoze přetrhované; vrcholíčky dloužeji stopkaté, 2 nejdolejší v úžlabí lupenů. Kalich lysý. Bylina mnoholetá 46—63 cm. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Pěstuje se a časem zdivočuje.

Nať voní silně, jest chuti dříve kořenné, zahřívající, pak chladící, příčina čehož jest silice, etherický olej. Užívá se při bezsilných horečkách, slabosti zažívadel a s ní spojených těžkostech, ošklivosti od žaludku, vrhnutí, nadýmání, křečí břišních a hysterických, bolestech při čmýře a t. d.

V lékárně lze dostati listy, vodu, olej, lih a pokroutky mátové. Listů se béře k nálevu 7—15 grm. na 200 grm. vody; oleje se užívá 1—2 kapky na cukr; lihu mátového 10—15 kapek 3—4krát za den.

Též tak se užívá a účinkuje *b) Máta kadeřavá* (Mentha crispa. Krausseminze), která má listy stříhaně pilovité, kadeřavé a v zahradách se pěstuje. — Nať máty peprné i kadeřavé sbírá se pro lékárnu v červnu a červenci. —

Obr. 69. Máta peprná.

Pro některou lékárnu sbírá se v červenci též máta: *c) Polej* zvaná (Mentha pulegium. Flohkraut), která má lodyhu větevnatou, rozkladitou. Listy vejčité neb opakvejčité, spoře drobně pilovité. Přesleny četné, kulaté, úžlabní, oddálené; koruny lilákové. Mnoholetá bylina 12—31 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste na vlhkých písečných březích. Odporučovala se jako máta peprná při těchže nemocech, zvláště však proti kašli dusivému, dýchavičnosti a křečím hysterickým.

122.

Meduňka.

Melissa. Melisse.

Meduňka lékařská (Včelník, rojovník, dubravník, matečník, melissa, marule, marulka, medunice. Melissa officinalis. Melisse). Listy vroubkovano-pilovité, vejčité neb srdčito-vejčité, hoření klínovitě súžené. Vrcholíčky úžlabní, jednostranné s listenci vejčitými. Koruny bílé neb narůžovělé. Bylina mnoholetá $^1/_2$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Pěstuje se a zdivočuje.

Nať napomáha vypařování kůže, utišuje bolesti v životě, větry, hypochondrické a hysterické křeče, bolesti rheumatické a podněcuje zažívání. Natě nebo pouze jen listů béře se k nálevu 5 až 20 grm. na 200 grm. vody. V lékárně lze dostati též vodu melissovou a lih melissový, od kterého se může 20—30 kapek vícekrát denně užiti. — Sbírá se pro lékárnu v červnu.

Obr. 70. Meduňka lékařská.

123.

•Medvědice.

Arctostaphylos. Bärentraube.

Medvědice lékařská (Tolokněnka, kostrounek, nedvědice. Arctostaphylos officinalis. Arbutus uva ursi. Sandbeere, Bärentraube). Kmen položený. Listy opakvejčité, celokrajné, tupé, kožovité, síťnatožilnaté. Hrozen krátký, chudokvětý, konečný. Koruny bílé, na konci růžové. Plody červené. Keř $^1/_3$—1 m. dlouhý. Kvete v květnu a červnu. Roste v lesnatých vřesnatých chlumech a písčitých borech.

Listy trpké a nahořklé chválí se proti nemocem močidel, zvláště kde ústroje tyto seslablé jsou, proti kapání moče, zástavě moče, kataru měchýře, močení krve, proti vředům ledvin a měchýře, bělotoku, písku a šlemu v moči. Prášku ze suchých listů užívá se po 1—2 grm. dvakrát i třikrát za den, neb v odvaru 10—20 grm. na 200—270 grm. vody, neb procezeniny. — Listy pro lékárnu sbírají se v dubnu.

Plody moučnaté potřebují se na severu s jinou moukou smíšené na chléb. Listy slouží k vydělávání kůží a k barvení sukna na černo a šero, přidávají se i do tabáku kuřlavého.

124.

Merlík.

Chenopodium. Gänsefuss.

Merlík vonný (Kudravec. Chenopodium ambrosioides. Mexikanisches Traubenkraut). Roztroušeně pýřitý a žláznatý. Listy vezpod se zlatožlutými žlázkami, podlouhlé, oddálené zubatounké, hořejší celokrajné. Klubka květní v klasech úžlabních, nejvíc jen hořeji drobnolistnatých. Bylina jednoletá. Kvete v červnu až do září. Roste pořídku jednotlivě zdivočelý.

Celá nať, zvláště mnutá, má zápach silný, kořenný, poněkud kafrovitý, který ani sušením nevyčichne. Kvetoucí nať se posud prodává v lékárnách a odporučuje se při slabosti nervové, ochromení a křečích, dychavičnosti neb dušení a křečích na prsou, i při posunčině buď v nálevu po 10—20 grm. na 200—270 grm. vody, buď v prášku $1\frac{1}{2}$—7 grm. dvakrát neb 3krát denně, buď pro sebe nebo ve spojení s jinými příhodnými léky. — Pro lékárnu sbírá se nať v červenci. —

125.

Meruzalka.

Ribes. Johannisbeere.

a) Meruzalka červená (meruzalka, víno sv. Jana, rybéz, rybíz červený, rybézky, rybizle, svatojanské jahůdky. Ribes rubrum). Šupiny pupenů jemně pýřité. Řapíky žláznato-brvité. Listy 3—5 laločné, vezpod nejprv hustě šedopýřité; laloky široké, krátké, přítupé. Hrozny brzo převislé, přílysé, stopky 2—4krát delší vejčitého listenu. Číška kališní ploše mískovitá; ůšty okrouhlo-kopisťovité, nazpět neohrnuté, lysé. Plátky žlutavé, malinké. Bobule červené. Keř 1—$1\frac{1}{2}$ m. Kvete v dubnu a květnu. Roste v hájích a křovinách vlhkých, jinde snad jen zdivočelá; v zahradách se na všech místech pro lahodné plody sází.

Bobule mají vůni a chuť příjemnou, dosti silně kyselou, rozpálené tělo mírně ochlazují, rozprouděnou krev usazují, žízeň hasí a hnilobu překazují. Proto se užívají v zimnicích palčivých, zvláště s horkostí a žízní spojených, proti bolení hlavy, závrati, mdlobám, krvotokům, tlučení srdce; dále proti žloutenici, kurdějím, zácpě, kamenu močovému a j.

V lékárnách prodává se z nich shotovený syrup, zvláště pro přísadu k nápojům a lékům protizánětným. Syrup se připraví, když 400 grm. šťávy a 800 grm. bílého cukru jednou se nechají přepejchnouti. Bobule sbírají se pro lékárnu v červenci.

Meruzalky se jedí surové i zavařované, nesmí se jich příliš mnoho jísti, aby kyselosť a slabosť žaludku nezpůsobily. Meruzalky bílé jsou méně kyselé nežli červené, u nás však nejsou oblíbeny. Na zimu se dají udržeti meruzalky i v hroznech, hlavně však zavařenina z nich slouží za nádívku do koláčů, tortů a t. d., proto nejen

v kuchyních lepších, zvláště ale u cukrářů mnoho meruzalek se zpotřebuje. — V některých zemích, kde nemají révy, připravují z meruzalek víno, kořalku a ocet.

V ohledu řemeslnickém toliko se ví, že větvemi možno poskytnouti suknu barvu hnědou, bobulemi špinavě žlutou (nankynovou). Ovce, kozy a prasata rády nať žerou, koně však ji zavrhují. Včely v květech nacházejí mnoho medu. Meruzalka rozmnožuje se velmi snadně, potřeba toliko mladé větvičky 1—2 střevice dlouhé z jara nebo na podzim pod jedním okem uříznouti a dvě třetiny v půdu zastíněnou zasaditi, kde brzo okořenatí. Též se rozmnožuje rozdělením kořenu a kyváky, když totiž větev se sehne, zemi přikryje, v podzimku odřízne a na své místo přesadí. Ačkoliv meruzalka v každé půdě roste, nicméně v dobré lépe se daří, pěknější, větší i chutnější plody nese; čím řidčeji od sebe stojí, tím hojnějších a větších plodů dává.

b) Meruzalka horská (meruzalka hluchá, planá, rybíz hluchý, planý. Ribes alpinum. Alpenjohannisbeere) jest předešlé podobná a činí přímý $^2/_3$—$1^1/_2$ m. vysoký keř s kůrou na kmenu a větvích popelavou. Květ nazelenale nažloutlý objevuje se v dubnu a květnu, bobule červené zrají v červenci. Roste na podhořích našich lesích a na lesnatých stráních.

Meruzalka horská nese poměrně málo ovoce, moučnatého, zakyslého a méně chutného, proto také jen k dělání živých plotů se sází. Ve Švédsku dělají z jejího tvrdého dříví zuby na hrábě. — Domácí dobytek všechen žere rád listy. Rozmnožuje se podobným spůsobem jako meruzalka červená.

c) Meruzalka černá (rybíz černý, smradlavý, smradinky. Ribes nigrum. Schwarze Johannisbeere) jest předešlým podobná, $^2/_3$—2 m. vysoká, kvete zelenavě žlutě v dubnu a květnu, má však bobule malé, černé neb černě fialové. Roste u nás pořídku na místech lesnatých a vlhkých.

Nať i plody zralé zapáchají močem kočičím nebo štěnicemi, nic méně je však v některých zemích rádi jedí, zvláště když na keři zůstaly až zhniličely, čímž příjemnější jsou a méně zapáchají. U nás málo kdo si jich všímá, v Sibíři však prý jsou plody mnohem větší a velmi hledány. Rusové připravují z bobul buď pro sebe nebo s medem kvašených s kořalkou nebo bez ní nápoj vínu podobný; též šťávu vytlačenou do kořalky míchají. Jako z meruzalek červených možno i ze smradinek šťávu, syrup a víno připraviti. Ve Švédsku barví listím kořalku žitnou na žluto; Angličané potřebují mladých pupenů, aby pivu příjemnou chuť poskytli; též i vinaři jimi dávají vínu chuť muskatelovou. Dlouhým vařením smradinek docílí se šťáva, která vlnu do černohněda barví. — V lihu vařené dávají šťávu pěkně fialovou, která kyselinami se nepromění, alkaliemi však mizí.

Užitek v lékařství není patrný. Mladé listy vřelou vodou zpařené a pak sušené místo thé čínského se odporučovaly, mají chuť trpkou, svráskující a proto držány byly za posilňující jakož

i vnitřní kůra toho keře. — Listy a mladé větvičky čerstvé neb suché, vysoce se chválily proti suchému píchání; k tomu cíli v bílém vině roztlučené se přikládaly na místa suchým píchánim navštívená, nebo se pily jako thé; též se jim připisovala moc na moč pudící a vařené proti oteklému hrdlu se poroučely. Svařené dříví užívalo se proti vodnatelnosti a vnitřní kůra sloužila proti rozličným nemocem dobytka, neb se věřilo, že všechen jed na sebe přitahuje a rychle dobytek nemoci zbavuje.

d) Meruzalka srstka (srstka, chlupatka, polka, meruzalka, angrešt, agrest, jahoda zelená. Ribes grossularia. Stachelbeere, stachlige Johannisbeere) jest keř hustovětevný, $^2/_3$—1 m. vysoký, trny posázený s listy okrouhlými, troj- až pětilaločnými, hrubě pilovitými; květy stojí po 1—3 na krátkých převislých stopečkách. Plody, bobule jsou dosti veliké, srstnaté nebo hladké, žlutavé neb i červené barvy. Srstka roste v horních, skalnatých krajinách, na skalách a suchopářích vyslunných, též v plotech po celé Evropě; kvete ke konci dubna a na počátku května, plody zrají v červenci.

Srstky nezralé jsou velmi kyselé a trpké, zralé však příjemně sladké neb navinulé; jedí se syrové, zavařené nebo naložené; na slunci, na povětří neb i v peci mírně vytopené mohou se také sušiti pro kuchyňské potřeby. V krajinách révy nemajících dělají ze srstek výborné víno. — Šťáva vykysavší dává výborný ocet a pálením dobrou kořalku, kterou možno i z matolin po vytlačení šťávy zůstalých připraviti. — Větve a listy poskytují vlně připravené barvu hnědou, květy včelám mnoho medu; list žere rád všechen dobytek. K plotům velmi se keř tento hodí, roste v každé půdě a rozmnožuje se velmi snadno, jako meruzalka červená.

126.

Měsíček.

Calendula. Ringelblume.

Měsíček zahradní, (krusíček pampalík. Calendula officinalis. Ringelblume, Todtenblume). Listy oddáleně zoubkaté, dolení kopisťovité, hoření podlouhlé až kopinaté, poloobjímavé. Plody téměř všecky člunkovité, křídlaté, na hřbetě se špičatými hrboulky, vnější sotva zobanité, vnitř nahoře s křídlovitým kýlem. Úbory dosti velké, koruny pomorančové. Bylina jednoletá 30—46 cm. Kvete od června až do října. V zahradách

Obr. 71. Měsíček zahradní.

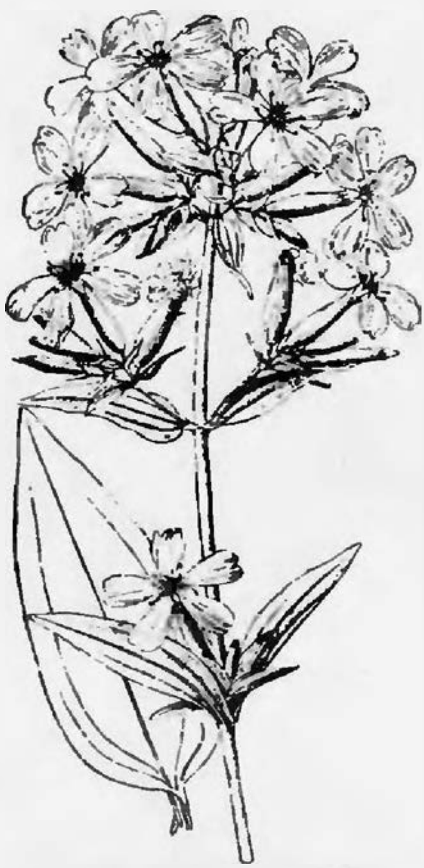
všude pěstována i zdivočelá. — Květy odporučují se co lék pot zbuzující, též proti žloutenici, krticím a vzteklině. Šťáva z čerstvých květů dává se na bradavice, kuří oka; spařené čerstvé květy přikládají se na opuchliny. — Z čerstvé květoucí natě připravuje se posud v lékárnách extrakt, avšak málo kdy bývá předepsán. Kvvěty pro lékárnu jakož i květoucí nať sbírá se v červnu i v červenci.

127.

Mydlice.

Saponaria. Seifenkraut.

Mydlice lékařská (mydlice. Saponaria officinalis. Seifenkraut). Bylina trávozelená, lysá neb pýřitá. Listy vejčito- neb podlouhlokopinaté, 3žilné. Květy svazčité, v konečném a pobočních vrcholcích. Plátky bílé neb pletně narůžovělé. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste na březích potoků a řek, ve vlhkých křovinách, též v zahradách se sází pro líbeznou vůni s květem plným. Kořen její a listy v lékařství se potřebovaly, vyznačují se mydlicovinou, prvkem škrablavým, hořkým, pění se s vodou jako mýdlo. Jest lékem rozpouštějícím a krev očišťujícím, radí se proti zácpě břicha, žloutenici, pakostnici a počasným vyrážkám kožním. K odvaru, jako thé k pití, béře se 40 grm. na 400 grm. vody. Dříve se užíval též extrakt 5—10 grm. za den v pilulkách neb v roztoku. Posud se prodává v lékárně; kořen sbírá se na jaře v dubnu, neb na podzim v září a říjnu; nať v červnu.

Obr 72. Mydlice lékařská.

128.

Mléč.

Sonchus. Gänsedistel.

a) Mléč hladký (Sonchus laevis, oleraceus. Gänsedistel). Listy měkké, hoření oušky rovně namířenými, odstálými, namnoze zašpičatěnými objímavé, celé neb lýrovitě protisečné a zubaté, se zuby ze širšího dolejška skoro ostnitě přišpičatěnými. Nažky mezi pilovito-svraskalými žebry zřetelně napříč svraskalé. — Květy žluté. — Bylina jednoletá 15—90 cm. Kvete v červnu až do podzimka. Roste na rolích, záhonech, rumištích a v křovinách.

Jemu velmi podobný je *b) mléč ostrý* (Sonchus asper) a *c) mléč polní* (Sonchus arvensis).

Všechny tři druhy, pokud jsou mladistvé, jedí se na některých místech buď vařené neb surové jako salát, což se radilo dříve i z lékařského ohledu k rozředění šťáv těla. Šťáva se užívala proti kapavému močení, kamenu a obtížnému dýchání; šťáva s krupovkou

Obr. 73. Mléč hladký.

Obr. 74. Mochyně boborolka.

pitá proti tlačení a svírání v žaludku. Odvar nati se radil za nápoj kojným a matkám, aby měly hojnost mléka a děti dobrou barvu v obličeji. — Zevně se přikládaly čerstvé roztlučené listí na horké nádory a na žaludek naběhlý; listí v ústech rozkusované odjímají prý páchnoucí dech a šťáva do zevnějšího zvukovodu vkapaná zahání prý rozličné bolesti ušní.

129.

Mochyně.

Physalis. Schlutte.

Mochyně boborolka nebo židovská třešně (mochyně, měchuňka, višně mořská, višně židovská, liščí jablko. Physalis alkekengi. Judenkirsche, Schlotte. Boberelle). Lodyha větevnatá, z plazivého oddenka. Listy vejčité, vykrajované, v řapík sbíhající, hoření po 2 vedle sebe a vedle jednotlivých, za plodu nicích květů. Plodní kalich

žilnatý, posléz šarlatový, uvnitř žlazkatý. Bobule pomorančová. Mnoholetá bylina $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu, v červenci a srpnu. Roste na vinicích, v plotech, rumištích a v příkopech hájních.

Staří potřebovali nať i bobule. Listům přičítali moc chladící a svírající, bobulím ale vyháněјící, žloutenici a vodnatelnosť uzdravující, na moč pudící a kámen z měchýře vypuzující, palčivý moč a všecky vnitřní vředy vyčištující. Šťávu z bobul měli za dobrou proti zahnojeným a talovitým očím. — Bobule se do octa jako salát nakládají i také surové jedí, při čemž dbáti sluší, aby se nesetřel spolu hořký prášek uvnitř kalichu se nacházející.

130.

Mochna.

Potentilla. Fingerkraut.

a) Mochna lesní (Nátržník, přetržník, tržené koření. Potentilla sylvestris. Tormentilla erecta. Potentilla tormentilla. Tormentille). Lodyha položená, vystoupavá neb přímá, nikdy nekořenující, nahoře vidličnato-vrcholičnatá. Listy lodyžní přisedlé neb překrátce řapikaté, vždy 3četné; lístky podlouhlo-klínovité, skoro stříhano-pilovité. Palisty veliké, příprstnatě hluboce 3—5klané. Květy skoro vždy 4četné. Plátky menší, dosti ploše rozložené, ke kališním lístkům přiléhající. Strboul holének nízký, asi z 8 přeslenovitě sestavených holének. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete od června až do října. Roste na suchých lesních lukách, vřesovištích, mýtinách a rašelinách. — Kořen mnoho tříslovіny obsahující je trpký a užívá se proti trpným krvotokům, dlouho trvajícím bělotokům, běhavkám, průjmům a úplavici. Zevně odporučuje se jako kloktadlo proti ochablému tipku, odulelým dásním, městkám, vředům a vůbec proti neduhům s vysílením a ochabnutím spojeným. K odvaru se béře 10—20 grm. kořene na 200 grm. vody. — Prášku se užívá 70 ctgr. — $1^1/_2$ grm. tři až čtyřikrát za den. Také je k dostání v lékárně extrakt. — K vystříkování a mytí odvařuje se 30—40 grm. kořene se 400 grm. vody až na polovičku, totiž až zbude 200 grm. tekutiny. — Pro lékárnu sbírá se kořen v březnu, dubnu a pak v září a říjnu. —

b) Mochna husí (stříbrník, husí mýdlo. Potentilla anserina. Gänserich). Lodyha výběžkovitá, sympodiálně složená, kořenující, na uzlinách s jednotlivými květy. Ušty kalíška celé, neb 2—3klané. Plátky žluté. Bylina mnoholetá; kvete v květnu, červnu a červenci. Roste na průhonech, návsích, u potoků a cest.

Kořen a nať slabě svraskují a ženou na moč; druhdy v lékařství se potřebovaly, ve víně vařeny odporučovaly se proti úplavici červené, chrlení krve, krvo- a bělotoku. Mochna s pelyňkem užívala se proti červům a hryzení v břiše. — Voda s mochnou vařená a vlažná v ústech držená utiší bolesti zubů. Pálená voda z mochny slouží k obkladům na zanícené oči. Šťáva listů na čelo natřená, zastavuje krvácení nosu. — Pálenou vodou se omývá od slunce opálený obličej i též, aby pihy a jiné skvrny z něho zmizely.

Podobně se jindá i v lékařství užívaly jiné druhy mochen na příklad: *c) Mochna stříbrná* (pětilístek, pětiprstek, štířice. Pot. argentata), s malými zlatožlutými květy, která na cestách, mezích, trávnatých úklonech roste, v červnu a červenci kvete 15—31 cm. *d) Mochna plazivá* (pětilístek, pětiprstka. Pot. reptaus), s květy žlutými, ponejvíc 5četnými, korunami značně velikými. Roste na vlhkých lukách, průhonech, v plotech a příkopech. Kvete v červenci a srpnu 15—90 cm. *e) Mochna bílá* (Pot. alba) s květem bílým. Roste na lesních paloucích, stráních a v suchých lesích. — 5—16 cm. Kořen mochny lesní, stříbrné a plazivé slouží k vydělávání kůží a k barvení jich na červeno.

131.

Moruše.

Morus. Maulbeerbaum.

a) Moruše černá (Maruše černá, jahodník. Morus nigra. Schwarzer Maulbeerbaum, Maulbeere). Větve světle červenohnědé. Listy přitlouštlé, na líci velmi drsné, vezpod mrtnaté. Klasy mnohem delší stopky neb skoro přisedlé. Kraj okvětí a blizny srstnaté. Plody šťávnaté, nakyslé a černé. Strom 6—12 m. vysoký. Kvete v květnu. Pěstuje se.

U starých Řeků užívalo se ostré a hořké kůry z kořene co léku počišťujícího a proti tasemnici; nyní však v lékárně shotovuje se z plodů jedině syrup, který slouží za přísadu jiným lékům, zvláště pak lékům svírajícím, jichž se užívá k vytírání a čištění žaber, vředů a moučníku v ústech. — Plody pro lékárnu sbírají se v srpnu. —

Moruše černá pochází z Asie; v jižní Evropě je zdivočelá; ve střední Evropě se sází pro své chladící a lahodné ovoce k jídlu. U nás pěstuje se též *b) moruše bílá* (morus alba. Weisser Maulbeerbaum), která je nižší, má listy různotvarné, mnohem menší a měkčí, květ žlutavo-zelený, plody menší, bílé, někdy též červenavé a černavé, též jedlé, avšak mdlé a sliznaté. Listy slouží ke krmení bourců hedbávných; listy moruše černé se ke krmení bourců nehodí, proto že jsou tvrdé. — Dříví je žlutavé, dosti tvrdé od truhlářů a soustružníků na útlá díla hledané. — U nás je lépe pěstovati jak moruši černou tak i bílou jako keře a nikoliv jako stromy. Lýka ročních výstřelků potřebovati se může k dělání dobrého bílého papíru.

132.

Narcísek.

Narcissus. Narcisse.

a) Narcísek bílý (narcis, narcisová růžička, narcisek. Narcissus poeticus. Weisse Narcisse). Okvětí bílé. Korunka mnohem kratší než okvětí, mískovitá, žlutá, po kraji červenavá, vroubkovaná. Listy 3—4čárkovité, z cibule vejčité. Stvol 2řízný, 1květý. Bylina mno-

holetá 30—46 cm. Kvete v květnu. Roste v zahradách pěstovaný a na některých místech i zdivočelý.

b) *Narcisek žlutý* (Narcis kadeřavý, žlutý květ únorový, Josefova hůl. Narcissus pseudonarcissus. Gelbe Narcisse). Podobný předešlému, jen že má okvětí bledožluté; korunu zdélí okvětí, číškovitou, po kraji vlnovitě vroubkovanou, temně žlutou. Bylina mnoholetá až 30 cm. Kvete v březnu a dubnu; roste na těchže místech jako předešlý. —

Cibuli hořkou, sliznatou dávali jindá pro vrhnutí, obyčejně v polévce vařenou. Květy, obsahující prvek prudký, jedovatý, mámivý a ostrý, byly před časy v lékařství potřebovány, zvláště v chorobách křečových. Zevně přikládala se cibule na rány, vředy, obzvláště spálením povstalé; cibule roztlučená a s medem smíšená na sněť, dnavé a vymknuté údy. Cibulí smíšenou s octem a semenem kopřiv natíraly se pihy, lišej, trudy, uhry a jiné podobné vyrážky.

Stejným spůsobem užívalo se též před časy cibul tulipánů, jak c) *tulipanů lesního* (Tulipa silvestris), tak i ostatních, jež v zahradách pro ozdobu se pěstují.

Obr. 75. Narcisek bílý.

133.

Netřesk.

Sempervivum. Hauswurz.

Netřesk střešní (netřesk obecný nebo větší, rojník. Sempervivum tectorum. Hauswurz, Hauslauch). Listy rozetek podlouhlo-opakvejčité, zakončité. Kališní lístky a špinavě růžové plátky 12četné, hvězdovitě rozložené. Tobolky okolo kotlinovité prostory postavené, vystoupající, na zevnitř do čnělky ohnuté. Bylina mnoholetá 23 až 46 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste na zdích, střechách a skalách. — Listy, obzvláště šťávu z nich vytlačenou lid upotřebuje zevně k natírání nádorků zlaté žíly, navní kosti, kuřích ok, pih, moučníku, popálenin a j. — Někde sázejí netřesk na střechy z pověry, že hrom odvádí.

134.

Ochmet.

Loranthus. Riemenblume.

Ochmet evropský (ochmet jmélovitý, jmělí dubové, jmělí žluté (ohledně plodů), jmélí hnědé (ohledně kůry). Loranthus europaeus.

Europäische Riemenblume). Větévky s 3 páry listů nezcela vstříčných, opak vejčitých neb podlouhlých, řapikatých, kožovitých, opadavých. Květy 2domé, v konečných, řídkých, chudokvětých klasech; okvětí skoro na zpod 6dílné a nažloutlé. Keř $^1/_3$—1 m. Kvete v květnu a červnu. Na dubech cizopasný.

Všechny částky zapáchají stuchlinou nepříjemně; čerstvé jsou chuti zahořklé, svráskavé, zaslizlé; kůra a zažloutlé bobule mezi prsty třené jsou lepkavé. — Upotřebuje se dříví kůry zbavené v lékárnách pod jménem: Lignum visci quercini (dřevo jmélí dubového) známé. Jest to již prastarý lék zvláště proti padúcnici chválený. Četná starší i novější pozorování stvrzují dobrý výsledek ochmetu při padúcnici čistě nervosní a ne příliš zastaralé, zvláště při útlých a citlivých nemocných, jakož i takových, kde s padúcnicí průjem, bolestný a křečovitý pocit se střídají. Mimo to ochmet se užívá při posunčině a jiných křečích, jako v hysterii, křepčivosti neb nemoci sv. Víta a j. Staří měli za to, že zapuzuje též zimnici studenou, žloutenici, souchotě, běhavku a hryzení břicha; též dělali z ochmetu flastr, který přikládali na otekliny, hlízy a vředy; k tomu cíli také užívali roztlučených bobul, které přiloženy i k umírnění bolestí dnavých prý přispívaly.

Ochmet má se sbírati v únoru, v mírně vytopené peci neb na kamnech usušiti a pak v dobře uzavřené sklenici uschovati. Dřevo oloupané má býti tak suché, aby se dalo na prášek, který prý nejlépe účinkuje, roztlouci; podává se dle stáří 2—5 grm. třikrát za den, smíšený s nějakým syrupem, medem a j. — Ostatně může se dříví též vařiti, 20—40 grm. na 400 grm. vody, s osladičem neb jinou přísadou, od čeho se za 3—4 hodiny půl šálku pije. — V únoru se dodává též do lékáren.

135.

Olše.

Alnus. Erle.

Olše lepká (olše, olše obyčejná, olcha, jelcha, jelše. Alnus glutinosa. Erle, Erlenbaum). Listy okrouhle opakvejčité, zpředu uťaté neb vykrojené, stejnobarevné, vykrajovaně nestejně až dvakrát pilovité. Šištice podlouhlo-vejčité, postranní dost dlouze stopkaté. Strom až do 16 m. vysoký, každému dosti známý. Kvete v únoru a březnu. Roste na březích, bařinách a v lesích vlhkých. Listy svraskující druhdy v lékařství se potřebovaly, ano i po dnes lid venkovský je přikládá na rány a vředy, též je dává do obuvi, aby nohy se nepařily a při delší chůzi neumdlely. Někde sváří vnitřní kůru s vínem a kamencem a vyplachují tím ústa, aby dásně utvrdili a bolestem zubů zabránili. Odvar kůry této slouží i za kloktadlo při zánětu ústním a hrdelním.

Olše jest důležita již proto, že se daří na místech, na kterých jiný lepší strom neroste; potřebuje se k upevňování břehů a hrází,

dělání plotů kolem vlhkých luk, při čemž se dá klestiti a klest usušený výbornou zimní píci poskytuje. Dříví do žluta červenavé jest prostřední palivo, k vodnímu stavení jest však dobré; ještě lépe hodí se truhlářům, soustružníkům a řezbářům; z likodry na kořenu dělají dýmky, tabatěrky a j. — Kůra hořká a trpká slouží k vydělávání kůže a k barvení na černo a hnědo.

136.

Oman.

Inula. Alant.

Oman pravý (Oman lékařský, voman. Inula helenium. Alant). Listy nestejně zubaté, vezpod jak vnější lístky zákrovu hedvábitě plsťnaté, lodyžní srdčito-vejčité, objímavé. Úbory velké, koruny žluté, v paprsku čárkovité. Mnoholetá bylina 1—1$^{1}/_{2}$ m. Kvete v červenci a srpnu. V hornatějších krajích pěstovaný a na paloucích, u příkopů zdivočelý.

Obr. 76. Oman pravý.

Kořen sestávající ze škrobu, kafru, vosku, pryskyřice a hořčiny dříve v lékařství byl velmi oblíbený a posud ještě se chová v lékárnách, jakož i extrakt a tinktura.

Kořen omanový povzbuzuje činnosť odměšovací žaludku a střev, zvláště účinkuje též na sliznici dychadel, na míznici a jiné žlázy i na kůži těla. Odporučuje se tedy při nemocech žaludka nezáživnosti, mzech, slabém zažívání, zašlemování a j., při nemocech dychadel, kašli rozličného druhu, dýchavičnosti, bolestech a tíži na prsou, při blednici a slizotoku, třesení údů od výparu kovů, rtutě povstalém a t. d. Dříve byl kořen v odvaru neb masti též proti svrabu chválen. K odvaru se vezme 10—20 grm. kořene na 200 grm. vody. Extraktu 35 ctgr. — 1 grm. dvakrát i třikrát za den buď v pilulkách, neb roztoku; tinktury 20—30 kapek, 2—3krát denně. — Také se může užívat prášek z kořene buď pro sebe, buď v lektvaři nebo v soustu, po 1—2 grm. — Pro lékárnu sbírá se kořen na jaře v dubnu a březnu, na podzim v září a říjnu. — Z kořene připravují někde víno omanové.

137.

Oponec.

Glechoma. Gunderman.

Oponec obecný (vopenec, voponec, openec, popenec, poponec, zádušník, budra. Glechoma hederacea. Gundelrebe). Lodyha položená, kořenující. Listy sıstnaté neb pýřité, dolení ledvinkovité, hoření okrouhlo-srdčité, hrubě vroubkované, zřídka pilovité. Vrcholíčky úžlabní, jednostranné, 1—3 kveté. Koruny světle fialové, zřídka růžové. Mnoholetá bylina 8—60 cm. Kvete v dubnu, květnu a červnu. Roste na lukách, mezích, luhách lesních a v křovištích.

Čerstvá šťáva natě byla od starých lékařů chválena proti dlouho trvajícímu kašli, chrlení krve, souchotinám a vředům ledvin a podávána po 20—40 grm. několikrát za den buď samotná neb se syrovátkou smíšená. Nyní jarního času se sbírá s jinými bylinami na polévku.

Obr. 77. Oponec obecný.

138.

Ořešák.

Juglans. Wallnuss.

Ořešák královský neb vlaský. (Ořech královský nebo vlaský. Juglans regia. Wallnussbaum, Wallnuss). Listy namnoze 7četné, lístků podlouhle eliptičných, lysých, vykrajovaných. Plod skoro kulatý, lysý. Strom 12—25 m. Kvete v květnu. Zhusta sázený.

Zelené slupky ořechu byly za nejstarších dob vychvalovány co lék proti škrkavkám; později užívaly se při chabosti a zašlemování žaludku, zvláště však při zkažených šťávách těla, proti vchublým, krtičnatým, kurdějovitým, jahlinatým a příjičným vředům. Odvaru slupek užívalo se po lžičkách nebo jako thé ráno a večer šálek 10 grm. na 200 grm. vody. — Listy ořechové účinkují prý podobně jako slupky. Proti žloutenici obzvláště se odporučovaly, 2—10 grm. na kamnech usušených a na prášek roztlučených listů, zvlažovalo se od večera až do rána ve sklenici bílého vína, které se pak na lačný žaludek ráno vypilo; 12—16 takových dávek vyléčilo prý žloutenici úplně. — Odvar z listí přidává se ke koupeli proti krticím. — V lékárnách se prodává též extrakt, jehož 30 ctgr. až 1 grm. 3krát i 4krát za den užívati může proti nemocem dříve uvedeným. — Pro lékárnu sbírají se listy v červnu, nezralé plody neb ořechy v červenci, zeleué

slupky v září a říjnu. — Zelené slupky potřebují se k barvení na černo a hnědo. Nezralé ovoce se nákládá do cukru s kořením a jí se co lahůdka, neb se dává do lihu na rosolku. Jádra zralého ovoce slouží k jídlu, též se z nich připravují torty, cukrovinky a j. Z jader dobývá se výborný olej, na jídla a k malování dobrý. Dříví z kmenu jest nahnědlé, pěkně merhované, od truhlářů hledané; puškaři zhotovují z něho pažby. Z kořene dělají pěkné hebké hole.

139.

Orlíček.

Aquilegia. Akelei.

Orlíček obecný (Vorlíček. Aquilegia vulgaris. Gemeiner Akelei). Lodyha nahoře větevnatá. Listy 2krát trojené; lístky vejčito-okrouhlé, vezpod sivé. Ostruhy plátků hákovité. Květy fialové, růžové neb bílé. Bylina mnoholetá 30 až 60 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v stinných listnatých lesích, na keřnatých stráních, v plotech a křovinách. Upotřeben bývá kořen, nať, květ a semeno. Kořen na prášek utlučený odporučoval se proti kamenu močnímu, ujímání neb hryzení břicha. Odvar z 2—5 grm. prášku dává se co kloktadlo při kurdějích k očistění vředů v ústech a k upevnění zubů i dásní. — Zpařenina nati byla též vychvalována co lék proti kurdějům. Zpařenina květů odporučuje se proti zapálení hrdla. — Semena buď v prášku po 2 grm. za tři hodiny, buď co mléko se podávají při neštovicích, spalničkách, zástavě čmýry a moče, při žloutenici a hryzení břicha. — Orlíček obecný velmi často pro ozdobu v zahradách se pěstuje; jedině kozy žerou nať; včely nacházejí ve květech hojnost medu. Květy vodou spařené dávají modrou barvu, kterou snad by mohli jen chemikové upotřebiti ke skoumání kyselin a alkalií.

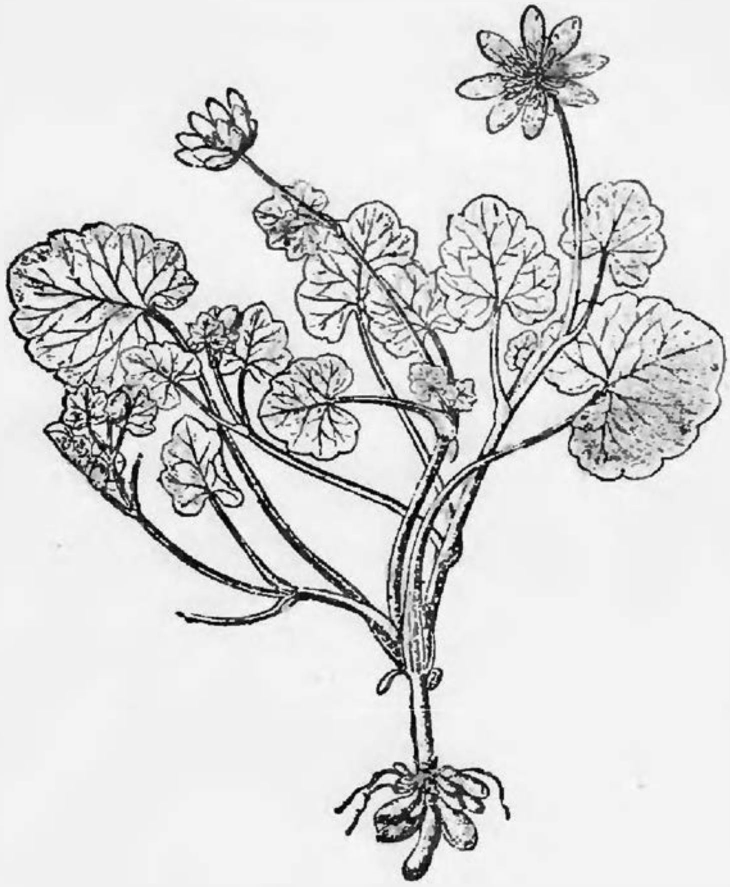
Obr. 78. Orlíček obecný.

140.

Orsej.

Ficaria. Schölkraut.

Orsej jarní (Celidonya neb celidon menší, roupové koření, roupník, orsej, krtičník menší. Ficaria verna, Ranunculus ficaria. Kleines Schölkraut, Feigwarzenkraut). Kořen svazčitý, s hlízkami kyjovitými. Listy ledvinkovito-srdčité, vykrajované neb uhlatě vroubkované. Kališní lístky 3, zřídka 4—5; plátky zažloutlé, počtem 8 až 12; nažky bezzobané, s bliznou skoro přisedlou, neobroubené. Bylina mnoholetá 8 až 24 cm. Kvete v dubnu a květnu. Roste v stinných huštinách a lesích.

Obr. 79. Orsej jarní.

Kořen orseje před kvetením je velmi ostrý, na jazyku štípe, chuť má dříve kyselou pak zahořklou a hnusnou. Čerstvý rozmačkán a na kůži přiložen za chvíli zpryskuje a zvředuje. Šťáva do nosu vtáhnuta způsobuje kýchání. Vařením jakož i když květy odpadaly, pozbývá těch vlastností a jest chuti slizovité a chladící. Suchý kořen jest moučný, zahořklý. Nať není ostrá; listy mají chuť trávovou, chladící a bývají s jinými bylinkami k připravování bylinných polévek na trh přinášeny.

Hlízky kořenu bývají často v kypré zemi deštěm obnaženy a od lidu za žito s nebe spadlé držány; jsou škrobnaté a mohou za potravu sloužiti, chléb z jejich mouky upečený jest dobrý.

Kořen sušený a roztlučený podává se s medem v krticích a zlaté žíle. Zevnitř buď rozmačkaný neb rozličně připravený přikládá se na otekliny krticemi a zlatou žílou povstalé. Na některých místech užívají nať s cukrem, vínem a octem proti kurdějům. Nať rozmačkaná a s moukou smíchaná zvláště na zlatou žílu se přikládá.

141.

Osladič.

Polypodium. Engelsüss.

Osladič obecný (osladeč, osládeř, sladuška. Polypodium vulgare. Engelsüss, Süssfarn). Listy lysé, podlouhlo-kopinaté, 2řadé, peřenodílné, přezimující; řapík na dolejšku článkovaný; úkrojky podlouhlé neb podlouhlo-kopinaté, drobounce vroubkované. Kupky veliké; kupky výtrusnic sedí na konci kratší, kraje listového nedosahující větévky postranní žíly. Oddenek tlustý, krátkočlenný. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Zraje v září. Roste v lesích na skalách, pařezích, starých zdech.

Obr. 80.
Osladič obecný.

Kořen jindá se potřeboval místo sladkého dřeva neb pravého osladiče, který u nás neroste a do obchodu přichází z jižní a jihovýchodní Evropy; (jest to kořen lekořice lysé, žlaznaté a ježaté). —

Kořen osladiče obecného posud je u lidu oblíben jako lék proti kašli, nemocem plicním vůbec, kurdějim, pakostnici, nemocem jater, ledvin a měchýře a j., proti kterým i za dřívějších časů odporučován býval. — Posud se sbírá v září pro lékárnu; k odvaru se béře 15—30 grm. na 200 grm. procezeniny.

142.

Ostropestřec.

Silybum. Frauendistel.

Ostropestřec obecný (ostropestr, ostropes, ostropec, podstřel. Silybum marianum, carduus marianus. Frauendistel, Mariendistel). Listy veliké, lesklé, lysé, bílé žilnaté, po kraji silně trnité, dolení podlouhlé, chobotnaté, prostřední objímavé, protisečné. Úbory veliké. Bylina dvouletá 1—1$^1/_2$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste místy v libosadech a na rumištích zdivočelý. —

Kořen a nať jsou velmi hořké. Odvar kořene se dříve odporučoval k pití proti zácpě jater, vodnatelnosti, žloutenici, proti zástavě čmýry a moče, písku a kamenu ledvinnému, kyčelním bolestem. Kořen se radil vařený jísti matkám a kojným, když jim mléka ubývalo. Prášek z listu a semene chválil se proti píchání neb klání v bocích. — Ocet s kořenem vařený v ústech držán sloužil proti bolení zubů. —

Mladé listy dolení (kořenové), trnitého okraje zbavené, tu a onde místo salátu jedí, chutnají skoro jako artyčok. —

143.

Oves.

Avena. Hafer.

Oves setý (oves pospolitý, oves obyčejný. Avena sativa. Hafer). Osa klásku holá. Klásek namnoze 2květý, pluchy v plévách ukryté, lysé, bezosinné neb dolejší s osinou slabě kolínkatou. Obilka k pluše přirostlá. Lata všestranně rozevřená. Bylina jednoletá $^2/_3$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Seje se a zdivočuje.

Setím na role hubená, na kterých lepší obilí se nedaří, proměnil se v rozličné odrodky. Všeobecně se pěstuje oves obyčejný, s latou všestranně rozevřenou, řídčeji *oves smeták* (avena orientalis) s latou staženou, jednostrannou. Oba přivykají nejrozdílnějšímu podnebí a spokojí se i špatnou půdou.

V lékařství upotřebuje se krup ovesných k obměkčujícím obkladům; odvaru z nich ke kloktadlu při nemocech ústních a krčních, i též ke klystérům.

Oves hlavně slouží pící neb obrokem koňům za potravu, avšak často i místo žita neb pšenice také chudým obyvatelům hor. Kroupy ovesné a z nich uvařená kaše (kyselo) jsou jídla dobrá a potravná. Z ovsa může se kořalka páliti i pivo připravovati. V Rusku dělají z něho „kvas", vůbec oblíbený nápoj. — Sláma ovesná potřebuje se v domácím a polním hospodářství, tak jako sláma jiného obilí.

144.

Ožanka.

Teucrium. Gamander.

Obr. 81. Ožanka čpavá.

Ožanka čpavá (Ožanka česneková, planý česnek. Teucrium scordium. Lachenknoblauch, Gamander). Oddenek daleko plazivý, výběžkatý. Lodyhy bylinné, huňaté. Listy podlouhlé neb podlouhlo-kopinaté, přisedlé, hrubě zubaté. Lichopřesleny všecky oddálené. Bylina mnoholetá 15 až 45 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste podle rybníků, na bažinných příkopech a lukách.

Nať třena zapáchá česnekem a má chuť hořkou a potřebovala se již za starodávna jako léku protihnilobního a pot zbuzujícího proti zlým horečkám, moru i proti hlistům, zvláště však zevně po 20—40 grm. v nálevu s vodou, octem neb vínem, k umývání, napaření, kloktání a vystřikování při nečistých, snětivých vředech, zastaralých ranách a záškrtech. Nyní přišla v zapomenutí. — Natí možno barviti na zeleno.

145.

Pelyněk.

Artemisia. Wermuth.

a) Pelyněk pravý (Pelyněk, peluň, pelynek, peluňka, pelynka, polyněk, polýnek. Artemisia absinthium). Listy hedvábité šedo- neb žlutavo-plstnaté, 2—3krát peřenodílné, hoření 3dílné neb celé, úštů kopinatých a tupounkých. Úbory laty skoro kulaté a nící. Květy světle-žluté. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na stráních skalnatých, na návsích, cestách, místech neúrodných, výslunných, ve všech krajích. Nať zapáchá silně a chutná hořce. Od starých věků velmi vážená bylina, žaludek posilňující, hlisty vypuzující, na moč pudící a proti hnilotě účinkující. Až posud je oblíbená, zvláště při slabém zažívaní, kyselině žaludeční zádumčivých, při zašlemování zažívadel a hlistech, vodnatelnosti, žloutenici, nadýmání a k zotavení po zimnici střídavé.

Obr. 82. Pelyněk pravý.

V lékárnách se prodává jak bylina, tak i z ní připravený extrakt, etherický olej a tinktura. Od byliny se buď spaří 10—20 grm. na 200—270 grm. vody, nebo i zvaří, když se přeje míti více hořkosti nežli etherického oleje. Nálevu neb odvaru takového užívá se za 3 hodiny 1—2 lžice, na příklad při vodnatelnosti, nezáživnosti, při bolestech žaludku, křečích a vrhnutí. Místo toho může se užiti denně extraktu 1 grm., neb 15—20 kapek tinktury nebo i 1—4 kapky etherického oleje. — Pytlíček se suchou bylinou, smíšenou buď melisou neb mátou, denně kolínskou vodičkou postříkán a na žaludku nosen, chválí se při slabém zažívání, nechuti k jídlu a tlačení žaludku. — Spařená bylina s přísadou lihu dává se za obkladek při zhmožděninách, nárazech, modřinách, podlitinách krve, vymknutí z kloubů a t. d. — Pro lékárnu sbírá se v červnu, červenci a srpnu. —

b) Pelyněk černobyl (černobýl, černobejl. Artemisia vulgaris. Beyfuss). Listy na líci lysé, vezpod běloplstnaté, úkrojků kopinatých, celých neb zastřihovaných. Zákrov běloplstnatý. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v srpnu a září. Roste všude kolem cest, plotů, křovin a palouků. — Květy prsty rozemnuté příjemně voní a proto se dávaly dříve květoucí vršky místo koření do hus k pečení přichystaných. Nyní sotva kde to činí, tak jako, že i černobýl z lé-

kařství skoro již vymizel, kdežto byl před lety co chvalný prostředek zvláště proti hysterii a padúcině oblíben. Na počátku tohoto století používalo se však znovu kořene černobýlu v padúcině, kde v některých případech také prý se osvědčil. Prášku z kořene užívá se 2—3 grm. po 3 dní večer před spaním, smíšeného s teplým pivem. Místo toho může se 30 grm. zeleniny, zvláště květoucích vršků, třebas usušených zvařiti a jako thé během jednoho dne vypíti. — Nať se sbírá v srpnu, kořen v září a říjnu.

c) Pelyněk dřevinka (Brotan, boží dřevec, boží dřevce, dřevinka. Artemisia abrotanum. Stabwurz). Kvete v srpnu a září. Roste na pahrbcích jižné Evropy, u nás v zahradách obyčejný a oblíbený. Celý voní příjemně a chutná kořením. Nať se užívala dříve v lékařství proti nezáživnosti, snědku, nadýmání, lepkosti neb zašlemování střev, zadrželé čmýře, blednici a hysterii a j. — Zevně se užívalo nati na obklady rozhánějící; odvaru též ke klystéru. — K nálevu se bralo 10 grm. na 140—200 grm. vody nebo vína, a užívalo se za 2—3 hodiny 2 lžice.

146.

Petržel.

Petroselinum. Petersilie.

Petržel kuchyňská. (Petružel, petružka, apich zahradní. Petroselinum sativum. Petersilie). Lodyha oblá, pruhovaná. Listy dolení 2—3krát zpeřenosečné, úkrojků klínovitých, peřenoklaných, s úšty kopinatými, hoření 3četné. Okolík konečný, dlouze stopkatý. Obal sporý neb žádný, lístky obalíčků hojné, niťovité. Plátky nazelenale žluté. Bylina dvouletá $^2/_3$—1 m. Kvete v červnu a červenci. Pěstuje se ve vinicích a jinde zdivočelá.

Kořen pudí značně na moč a proto se užívá při vodnatelnosti vůbec. V lékárnách jsou: kořen, nať, semeno a voda petrželová. Voda se přidává po 30—60 grm. k jiným nálevům neb odvarům proti vodnatelnosti, ostatní slouží k odvaru po 10 grm. na 200 grm. vody. — Pro lékárnu se sbírá kořen v březnu a dubnu, semena v září a říjnu. — Petrželový list i kořen v kuchyních je vůbec znám a upotřebován.

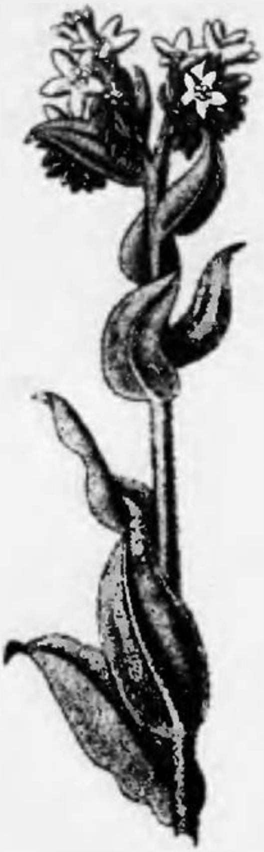
147.

Pilát.

Anchusa. Ochsenzunge.

Pilát lékařský (volový jazyk. Anchusa officinalis. Ochsenzunge). Bylina hustě srstnatá. Listy podlouhlé až čárkovito-kopinaté, hoření poloobjímavé. Kališní úšty kopinaté. Hrboulky koruny nachově fialové, modré neb bílé aksamitnatě chlupaté. Bylina dvou- neb víceletá $^1/_3$—1 m. Kvete v květnu až do podzima. Roste na suchých lukách, pořičích, mezích a cestách.

Celá rostlina sliznatá druhdy v lékařství se potřebovala. Kořen s vínem vařený radil se proti žloutenici, nemocem ledvin a sleziny; odvar listů s vínem k zastavení běhavky. Jak přemnohé jiné rostliny tak i pilát účinkoval mocně proti uštknutí hadem; při tom Dioscorides praví: „Když člověk kořen nebo listy kouše a hadu do krku plivne, musí had pojíti.“ — Pilát také proti vyrážkám kožním se chválil, nyní však málo kdo jej vyhledává.

Obr. 83.
Pilát lékařský.

148.

P ý r.

Triticum. Queckenweizen.

Pýr plazivý (Triticum neb Agropyrum repens. Quecke. Graswurzel). Oddenek plazivý. Listy na líci draslavé a roztroušeně chlupaté. Osa klásku nazpět drsná. Pluchy bezosinné neb s osinou sotva delší než plucha. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu a červenci. Roste na suchých, pustých místech, pahorkách, křovištích a cestách.

Kořene rozkrájeného a extraktu až posud se v lékařství užívá při nemocech a horečkách zánětných, katarech, žaludečních a rheumatických zimnicích, zácpě útrob vnitřních, nemocech kožních a j. Odvaru se užívá 40—70 grm. na 200 grm. vody; extraktu 20—40 grm. za den. — Pro lékárnu sbírá se kořen v březnu, dubnu a říjnu. — Pýr potřebuje se k drhnutí nádob a je pod jménem „věchtoví“ znám.

149.

Pivoňka.

Poeonia. Pfingstrose.

Pivoňka lékařská (pivoňková růže. Poeonia officinalis. Poeonie, Pfingstrose, Gichtrose). Lodyha přímá 30—60 cm. vysoká, jednoduchá neb málovětevnatá. Listy dlouhořapičné, 2—3krát trojmo sekané. Květy velké, červené, bílé nebo i strakaté. Bylina mnoholetá, v našich zahradách vůbec známá, buď planá nebo plná; kvete v květnu a červnu.

Kořen je chuti ostré, svraskující, trochu zasládlé, vůně kořenné a čpavé. Dříve byl v lékařství užíván, vyhrabával se na jaře a celý neoloupaný a nerozkrájený se usušil, aby částky těkavé z něho neodprchly. Odporučoval se proti padoucnici, rozličným křečím, obrlení, hysterii a jiným nemocem od podráždění soustavy nervové pocházejícím, dále proti zadržení čmýry, bolestem při kamenu

močovém, pálení moče, zimnici studené, též dětem proti kašli, cukání a jiným křečím.

Prášek kořene dával se 2—3 grm. buď pro sebe nebo v lektvaři. Též šťáva z čerstvého kořene vínem vytažena a cukrem oslazena po lžičkách se užívala.

Květy mají chuť a vůní kořenu podobnou, avšak slabší. Připravoval se z nich syrup a voda, jichž se užívalo v stejných nemocech jako kořene.

Semena jsou bílá, zasládlá a nevonná; odporoučela se proti podobným nemocem, jako kořen a květ; podávala se v prášku po 1—1½ grm., ve svařenině po 1½—7 grm. — Nyní přišla pivoňka v lékařství skoro úplně k zapomenutí, od lidu však často bývá upotřebována. — Pro lékárnu však až posud sbírá se kořen v březnu a dubnu. —

Čerstvý kořen rozdroben a vodou promýván dává škrob bílý velmi užitečný; čerstvý je chuti ostré a stahující, usušen pozbývá však těchto vlastností. — Voda s květy vařená zčervená a barví všechny tkaniny na červeno, vlněné nejtmavěji. S octem močené nabývají silnější červenosti; kamencem napájené plátno a bavlna ještě krásněji zčervenají. Vismutem močené sukno a bavlna zbarví se jimi pomerančově, avšak nestále. — Pivoňka hlízami očka majícími snadno se rozmnožuje jako brambory. — Mongolům slouží hlízy pivoňky bělokvěté, v polévce zavařené za potravu; též semena na kaši roztlučená ku thé přidávají. —

150.

Plamének.

Clematis. Waldrebe.

a) Plamének přímý (Barvínek, plamének. plamýnek. pryskýřník. Clematis erecta. Aufrechte Waldrebe). Lodyha bylinná, přímá a jemně rýhovaná. Listy nejvíce 7-četně zpeřené; lístků vejčitých, srdčito-vejčitých až kopinatých, celokrajných. Lata konečná. Lístky kališní vně na kraji plstnaté, ostatně lysé, bílé. Ocásek plodní as 3krát delší nažky. Bylina mnoholetá 1—1½ m. Kvete v červnu a červenci. Roste na kopcích suchopárných výslunných, keřnatých stráních, ve světlých hájích a pasekách. V okolí pražském, v Podbabě, u Karlova Týna na vysoké hoře, na Doutnáči, v polabské nížině, v kraji jičínském, v okresu teplicko-žateckém a j.

Částky užitečné jsou listy a květy. Listy čerstvé na jazyku a v hrdle silně pálejí, déle v ústech držáni jazyk zčervenají, zpryskají a pak zvředují. Taktéž činí, přiloži-li se vně na kůži rozmačkané. Listy mají chuť do kysela zasládlou, zvolna svraskující a trochu palčivou. Květy kousány způsobují na jazyku a částkách blízkých pálení dlouho trvající, Listy sbírají se dříve než poupata se rozvíjí. Plamének přímý přišel v novějším čase téměř k zapomenutí, dříve však byl co lék velmi oblíben, zvláště proti dlouhotrvalé

bolesti hlavy, proti příjici, zimnici čtvrtodenní, svrabu, zlým vředům, divokému masu (plíny, vojanské maso), které zžírá neb leptá, vředy čistí, talov opravuje a v dobrý hnis proměňuje a takto vředy hojí.

Obr. 84. Plamének přímý.

Suchých listů zpařuje se 10 grm. s dostatečnou vodou v zavřené nádobce až do 400 grm. procezeniny; ponenáhla může se vystoupiti až na 15 grm. listů. Květu se dává 5 grm. na 400 grm. zcezeniny. Obojích se užívá 2-3krát za den po půl kávového šálku. Z čerstvé natí může se i výtah neb extrakt učiniti a od něho 7—20 ctgrm. denně užiti. Prášek ze 4 ctgrm. extraktu a 70 ctgr. cukru může se třikrát za den nemocnému podávati.

Též prášku ze suchých listů utřeného může se užívati a sice 20 ctgr. se 40 ctgrm. cukru dvakrát neb třikrát za 24 hodin. Prášek na vředy nasypán spůsobuje z počátku silné pálení; proto se radí, aby prvníkrát málo se sypalo, dle toho jak nemocný to snese. — Vnitřní kůra na hřbet ruky položená vytahuje pryskýře a dávala se proti bolesti zubů. Listy rozmačkané na kůži přiložené zpryskují ji. Staří také dělali olej z listů, močíce je v oleji olivovém, a užívali ho v klistérech proti bolení kyčlí nebo jako mast v téže nemoci a v obtížném močení. —

b) Plamének plotní. Plamýnek celolistý, barvínek. (Clematis vitalba, Gemeine Waldrebe.) Kmen dřevnatý, opletavý, hluboce brázdovaný. Listy 5—7 četné; lístků srdčitých nebo vejčitých, celokrajných neb hrubě až laločnatě vroubkovaných. Květenství konečné; lístky kališní obak plstnaté, vonné, vně bílé; vnitř žlutavo-bílé. Ocásek plodní mnohokrát delší nažky. Keř 2—4 m. Kvete v červenci a srpnu. Roste sem tam v lesích a plotech na př. u Vajačovic v Chrudimsku, blíž rakouských hranic u linecké dráhy, též pěstovaný a zdivočelý.

Plamének plotní jest povahy vesměs podobné jako u plaménka přímého, avšak mnohem mocnější. Chuť všech částek jest ostrá, palčivá, jazyk a kůži zpruzující. Suché jsou mnohem mírnější. —

Vychvalován byl při těchže nemocech, jež byly u předešlého podotknuty, v dávkách stejně velkých. — Zvláště byl odporučen proti zimnici čtvrtodenní, žloutenici, krticím, příjici a zevně proti vředům. Dle Traga účinkuje i kořen ve víně vařený co lék počisťující při vodnatelnosti. Ve Francii hojí práškem ze suché nati připraveným hříběcí koňů, oslů a mezků, kteří se nutí, aby prášek do nosu vtáhli. — Ze šlahounů tam zhotovují na některých místech provazy a koše. Plamének plotní hodí se dobře v zahradách k opletení besídek a loubí, neb se rozmnožuje snadno a rychle roste. Dříví prý jest vonné a slouží k vykládanému dílu. Listy a větve mohou se v barvířství potřebovati a z osin semenových možno i dobrý papír zhotoviti.

151.

Plavuň.

Lycopodium. Bärlapp.

Plavuň obecná (Plavuň vidlačka, vidlák, špárek, čertův spár čili čpár, vlačeha, sv. Jana pás, medvědí lapa, moří noha, jelení

Obr. 85. Plavuň obecná.

skok, jelení růžek. Lycopodium clavatum. Bärlapp). Listy čárkovité, v dlouhou, bledou vláskovitou špičku vybíhající a celokrajné. Klasy na konci dlouhé, roztroušeně drobně listnaté, často vidličnaté stopky

jednotlivé neb častěji 2—5. — Mnoholetá bylina. Kvete v červenci a srpnu. Roste v lesích horních. Semena se odporučují při rozličných nemocech močidel, zejmena při zástavě moče, křečovitém a bolestném močení, řezavce a křečích měchýře. — Práškem ze semene zasýpávají zpruzená místa zvláště dětem, úročky, opary neb chrasty tváří, rozpraskané bradavky při kojení a t. d. — Obyčejně se užívá prášku vnitř se syrobem eibišovým a podává se dětem po 70 ctgr. — 1 grm. 2—3krát za den; vzrostlým jednou tolik. — Pro lékárnu sbírá se semeno v srpnu. —

Semeno je mastné a nedá se vodou smíchati; snadno chytne a hoří, proto se potřebuje v ohňostrojství; v silozpytu slouží k dělání obrazů zvukových.

152.

Plicník.

Pulmonaria. Lungenkraut.

Plicník obecný (plicník lékařský, hvězdoš. Pulmonaria officinalis. Lungenkraut). Lodyha srstnatá, se vtroušenými žlaznatými chlupy. Listy postranních výhonků v úzkokřídlý dlouhý řapík súžené, přišpičatěné, dolení srdčito-vejčité, vnitřní eliptičné neb elipticno-kopinaté; lodyžní velmi málo sbíhavé, dolejší kopisťovitě ku zpodu súžené. Koruny nejprv červené, pak modrofialové, zřídka bílé. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete v dubnu a květnu. Roste ve vlhkých, stinných lesích.

Obr. 86. Plicník obecný.

Listy sbírají se v dubnu a květnu pro lékárnu, ačkoliv po nich malá poptávka jest, lid však obecný posud si jich váží a užívá jich jako thé, zvláště při nemocech plicních a prsních. —

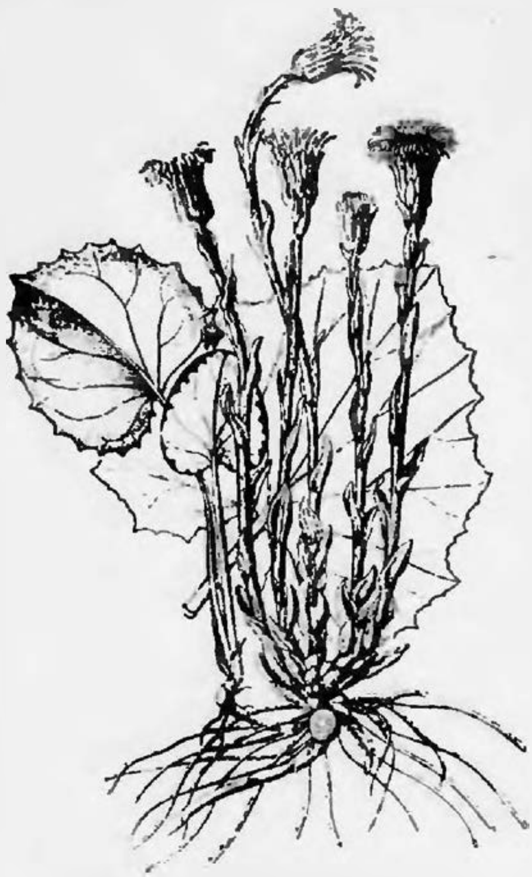
153.

Podběl.

Tussilago. Huflattich.

Podběl obecný (devětsíl, devěsíl, koňské kopyto, podkovka. Tussilago farfara. Huflattich, Huflattig). Listy přízemní, po květech se vyvinující, srdčito-okrouhlé, úhlatě zubaté, vezpod šedoplstnaté, posléz trochu olysalé; postranní nervy na zpodu listů substanci

listovou obroubené. Květy žluté. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete v březnu a dubnu. Roste v příkopech, na rolích, cestách a u potoků. — Listy, obsahující sliz, tříslovinu a trochu hořké látky, byly již od nejstarších dob užívány proti nemocem prsním, souchotinám, počasným kašlím, dychavičnosti a podobným, též proti krticím na krku a jiným krtičnatým vyrážkám. Listy, které až posud v lékárnách jsou, užívají se jako thé v odvaru 20 až 40 grm. na 200—300 grm. vody, s přísadou osladiče, eibiše a j. — Pro lékárnu sbírají se květy v dubnu, nať v květnu a červnu.

Obr. 87. Podběl obecný.

154.

Podražec.

Aristolochia. Osterluzei.

Podražec obecný (podražec, podražec dlouhý, kokorňák, vlkové jablko, hořký traňk. Aristolochia clematitis. Gemeine Osterluzei). Lodyha přímá, jednoduchá. Listy řapikaté, okrouhlé neb vejčité 3hranné a srdčité, tupé. Květy po 2—6 úžlabní, světle žluté. Bylina mnoholetá $^1/_2$—1 m. Kvete v květnu a červnu. Roste na vinicích, mezích, březích a v plotech. — Upotřebuje se nať a kořen. Nať čerstvá mnutá zapáchá a jest chuti hořké, protivné a prudké. Kořen čerstvý, zápachu jest kořenného dosti líbezného, chuti zaslizlé, kořenné, ostré a zahořklé. Sušením vlastnosti tyto se nemění. Dříve se chválil proti dnám a blednici. Rusové svařené byliny proti všelijakým bolestem údů potřebují, a plody fíku podobné surové proti zimnici střídavé za lék vyhlašují. —

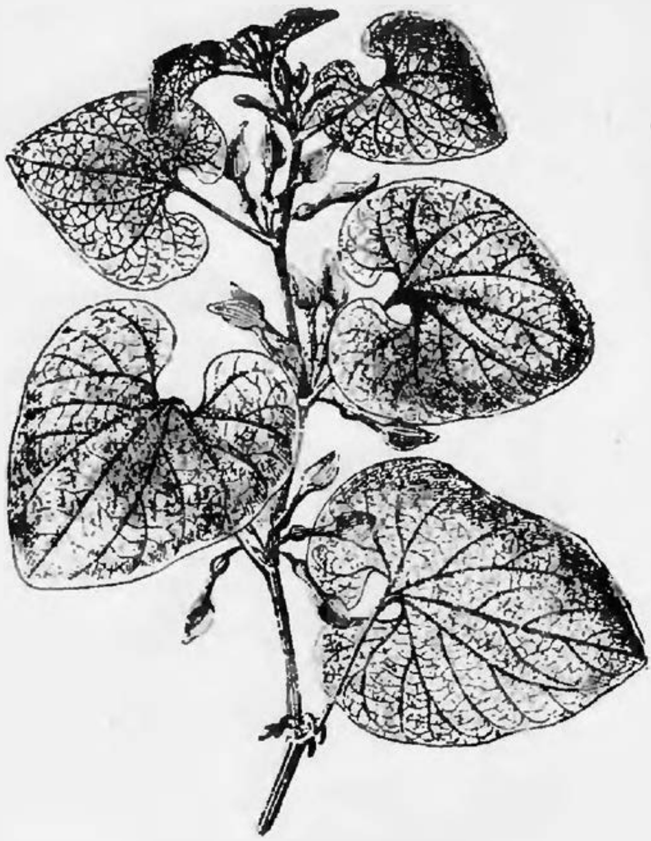
155.

Posed.

Bryonia. Zaunrübe.

Posed černý (Bryonia alba. Zaunrübe, Gichtrübe). Listy srdčité dlanitě 5laločné, laloky ostře chobotnato-zubaté, úponky namnoze jednoduché. Vrcholky samčí v dolejších úžlabích listových, dlouze stopkaté samičí v úžlabích hořejších, zdélí neb delší řapíka. Koruna běložlutavá, květu semenikového zdélí kalicha. Blizny lysé. Plody černé. Bylina mnoholetá 1—2 m. Kvete v červnu až do září. Roste

v plotech a křovištích. Bambulatý kořen má chuť ostrou a hořkou, kterou však vařením pozbývá; čerstvý kořen spůsobí vrhnutí, závratě a jiné povážlivé příznaky. Za starých časů byl v lékařství oblíben, na jaře před květem byliny sbírán, na koláčky rozkrájen, nití protáhnut a sušen, pak v odvaru neb prášku předpisován, proti padúcnici, ochromeninám, vodnatelnosti, dýchavičnosti, pakostnici, šílenosti; zevně na zhmožděniny, otoky a nádory. — Od suchého kořene užívá se 1—3 gramy jednou neb dvakrát za den. —

Obr. 88. Podražec obecný.

156.

Potočnice.

Nasturtium. Brunnenkresse.

Potočnice lékařská (Řeřicha potoční, rukev řeřicha. Nasturtium officinale. Brunnenkresse, Wasserkresse). Lodyha kořenující, dutá, hranatě rýhovaná. Listy zpeřené, 1—7jařmé; lístky celokrajné neb vejčito-podlouhlé, přisedlé, konečný větší, často srdčitý. Plátky bílé, 2krát delší kalicha; prašníky žluté. Šešule namnoze srpovitě ohnuté, na stopkách rovnovážných neb sehnutých as stejně dlouhých. Chuť řeřichovitá. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v květnu, červnu a červenci. Roste ve vodě v pramenech, potocích, příkopech a podle rybníků. — V některých krajinách jí se řeřicha potoční místo salátu. Ku konci května a na začátku června se vytlačuje z čerstvé natě a listů šťáva, která za lék slouží, zvláště proti kurdějím, krticím a nemocem ledvin, jelikož na moč žene. —

157.

Přeslička.

Equisetum. Schachtelhalm.

a) Přeslička polní (přeslice, přeslička, skříb. Equisetum arvense. Kannenkraut, Schafthalm). Jarní lodyhy žlutavé neb pletní, nerýhované, 15 cm. vysoké, jich pošvy kornoutkovité s 9—12 kopinatými

zuby. Lodyhy letní 9—12žebré, $^1/_3$—1 m. vysoké, zelené, s větvemi 4—5hrannými, jednoduchými neb opět rozvětvenými; zuby jich pošev krátce kopinaté a zelené. Bylina mnoholetá. Kvete v březnu a dubnu. Roste na rolích, pastvinách, písčinách a v lesích.

Přeslička s vínem neb vodou vařená, voda z ní pálená nebo i šťáva z ní vymačkaná užívala se za dřívějších časů proti chrlení krve, zlaté žíle, úplavici červené, krvotoku, přílišné čmýře, močení krve, vůbec k zastavení každého krvácení. Nať i s kořenem odporučovala se proti obtížnému kašli. Nať zelená mírně žene na moč a užívala se též proti kamenu. — Šťáva z nati natírala se na nos neb se šňupala při krvácení z nosu. Roztlučená nať se šťávou se přikládala na krvácející rány. Plátěné šátky v pálené vodě přesličkové smočené, dávaly se na růži neb oheň svatý a na horké nádory rozličného druhu. Na rány se sypal též prášek z usušené a roztlučené nati. Podobným způsobem užívalo se též jiných druhů přesliček, ku kterým patří na př. *b) Přeslička bahenní* (Eq. palustre) na bahnivých lukách, v příkopech rostoucí. *c) Přeslička lesní* (Eq. silvaticum) v stinných trochu vlhkých lesích. *d) Přeslička mokřadní* (močální. Eq. limosum) na lesních mokřadech, březích řek a rybníků. — Přesličkou drhne se nádobí cínové a měděné. —

Obr. 89. Posed černý.

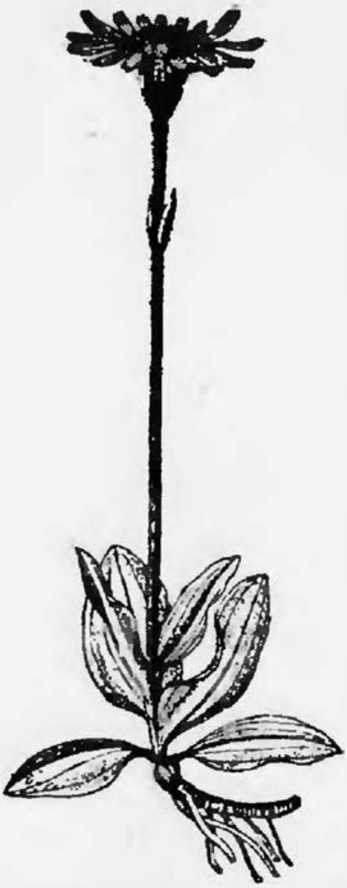
158.

P r h a.

Arnica. Wohlverlei.

Prha chlumní (Prha, šlakové koření, anjelský traňk, Arnika. Arnica montana). Lodyha žláznato-pýřitá. Listy vstříčné, přízemní v rozetce, podlouhle opakvejčité, lodyžní podlouhlo-kopinaté, toliko v 1—2 párech. Koruny velkých úborů pomorančové. Bylina mnoholetá 15—46 cm. Kvete v červnu až do srpna. Roste na horních a lesních lukách, zvláště v horách Jizerských a Krkonošských, Krušných, Brdských, Šumavských a jich předhořích, jakož i v Česko-Moravské vysočině.

Na těchto místech bývá prha v čas květu od lidu sbírána a ve velkém množství materialistům a lékárníkům zasýlána, i pro domácí potřebu uschována. — V lékárnách se prodává květ, listy, kořen, z nich pak připravený extrakt, olej a tinktura. Jak květy tak i kořen obsahují zvláštní hořkou látku, etherický olej a trpkou tříslovinu. Květu užívá se při nemocech jak náhlých tak i počasných, při nervosní zimnici, hnilé horečce neb zimnici s petečemi a sněti, při tvrdošijné zimnici střídavé, dlouho trvajícímu zánětu, bezsilné mrtvici, ochromení údů a močového měchýře a černém oblaku očním. Odvar květů získal si od dávna dobrého jména při vnitřních bolestech a vyprýštěninách, udeřením neb upadnutím povstalých, také při denní mlze neb oslepení osvědčil se nálev květů 2 až 10 grm. na 400 grm. vody, po 3 až 6 dní v šálkách užíván. — Kořen zasluhuje, proto že více tříslovíny obsahuje, přednost při tyfu, běhavce, při průjmu z ochablostí střev povstalého, jakož i při choleře. Někde se radí při květu nálev a při kořenu odvar; nejlíp je oboje nejdříve spařiti a pak trochu povařiti. K nálevu i odvaru béře se 2 až 10 grm. buď květu, buď kořene na 400 grm. vody, od kterého se může za 2—3 hodiny půl šálku píti. — Z květu se vyrábí extrakt a dává se při nemocech počasných, chronickém rheumatismu a jeho následcích, jakož i při pakostnici 1—1½ grm. za den. — Prášek z roztlučených květů dává se 35—70 ctgr. 3—krát denně, avšak smíšený se syrupem neb medem, proto že sám o sobě v krku škrábe. — Prášek z kořene dává se 70 ctgr. — 1 grm. 3krát i vícekrát za den, zvláště při běhavce v tyfu. — Odvaru arniky, jakož i tinktury buď pouhé neb smíšené s vodou užívá se co nátěru nebo obkladů při poranění, zvláště při zhmožděninách, obraženinách, modřinách a podlitinách krve. — Pro lékárnu sbírá se květoucí nať v červnu, kořen na jaře v březnu a dubnu, pak v srpnu, září a říjnu. —

Obr. 90. Prha chlumní.

159.

Pryšec.

Euphorbia. Wolfsmilch.

a) Pryšec obecný (Rupík. Euphorbia esula. Wolfsmilch). Šupiny na dolejšku lodyhy za kvetení oprchalé. Listy opak kopinaté neb čárkovito-podlouhlé, ku zpodu klínovitě súžené, na mnoze hrotité,

na nemnohých neplodných větévkách o něco užší. Listy obalu podlouhlé neb vejčito-podlouhlé. Mnoholetá bylina 30—60 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na mezích, průhonech a cestách.

b) Pryšec chvojka (Hadí mléčí, kolovratec cypřišový. Euphorbia cyparissias. Wolfsmilch). Šupiny na dolejšku lodyhy za kvetení ještě zachovalé. Listy čárkovité neb čárkovito-klínovité, namnoze bezhrotné, na četných namnoze neplodných větévkách úzce čárkovité a

Obr. 91. Pryšec obecný.

Obr. 92. Proskurník lékařský.

skoro nitkovité. Listy obalu ze širšího zaokrouhleného dolejška čárkovité. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete v dubnu a květnu. Roste na písčinách, návrších, podle polí, cest a na suchých paloukách. — Mlékem z přetrhnuté lodyhy pryštícím potírají se a zahání bradavice. Vnitř se neužívá proto, že způsobuje násilné vrhnutí a průjem.

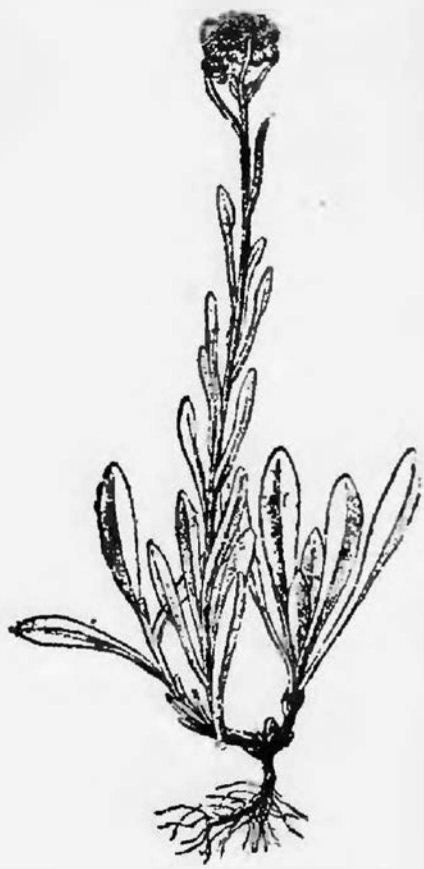
160.

Proskurník.

Althea. — Eibisch.

Proskurník lékařský (Eibiš, ibišek, sléz vysoký. Althea officinalis. Eibisch). Bylina aksamitově plstnatá. Listy vejčité, na zpodu často srdčité, vroubkované, slabě laločnaté. Svazečky hojnokvěté. Kalíšek namnoze 9klaný, úštů kopinatých. Koruny bledorůžové. Mnoholetá bylina $^2/_3$—1 m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na vlhkých slaných lukách, velmi mnoho se pěstuje; též zdivočelý. — Nať a kořen až posud je co lék velmi oblíben, slizovitým prvkem zdárně účinkuje na sliznice veškerých ústrojí. Odporučuje

se při katarech dychadel, chraptivosti, kašli, při řezavce moční a kamene, proti nemocem ústním, hrtanu, žaludku a j. V lékárnách se prodává nať, kořen a prášek z něho i syrup. — K odvaru se béře 10 grm. kořene na 200 grm. vody. Kořen se nemá déle nežli $^1/_4$ hodiny vařiti, proto že pak odvar chutná nepříjemně a škrábe. Prášku se užívá obyčejně jako spojiva jiných léků k pilulkám. Syrup se přidává po 40—70 grm. k jiným nálevům a odvarům. Nať spařená slouží k obkladům obměkčujícím a klystérům. — Pro lékárnu sbírá se kořen dvouletý v březnu a říjnu, květy v červenci a srpnu. —

Obr. 93. Protěž písečná.

161.

Protěž.

Gnaphalium. Strohblume.

Protěž písečná (smil písečný, plesnivec, radostka. Gnaphalium arenarium. Strohblume). Listy jak lodyha běloplstnaté, dolení podlouhlo-opakvejčité, hoření čárkovito-kopinaté. Úbory kulatovejčité v latě hustě chocholičnaté. Lístky zákrovu volné, za plodu koncem nazpět ohnuté, lesklé, citronové nebo pomorančové. Bylina mnoholetá 15--30 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste na písčinách, pastvinách, kopcích, vřesovištích. Protěž s vínem vařená jindá se užívala proti úplavici, hlistům, proti zácpě jater, sleziny, ledvin a měchýře. Přišla úplně v zapomenutí. — V zahradách pro okrasu se pěstuje. —

162.

Prvosenka.

Primula. Himmelsschlüssel.

Prvosenka obecná neb *petrklíč* (podléska, dnavá, šlakovní neb mrtvičná bylina, kropáček, petrův klíč, prvnička, Primula officinalis. Himmelsschlüssel, Petrusschlüssel). Bylina krátkými a hustými chlupy aksamitnatě pýřitá. Kalichy nadmutě a široce otevřené, se zuby vejčito- kopinatými, špičatými, mnohem delší než tobolka. Okolík obyčejně hojnokvětý. Kraj koruny žluté kratší než trubka, mískovitě vydutý, do $^2/_3$ rozeklaný. Bylina mnohotetá 15—30 cm. Kvete v dubnu a květnu. Roste v lesích, křovištích, na lesních a chlumních lukách. —

Květy druhdy v lékařství se potřebovaly, nyní slouží toliko u venkovského lidu co příjemné thé, zvláště proti nemocem prsním, též proti závrati, bolestí hlavy a rozličným bolestným nemocem soustavy nervové. Na některých místech připravují z čerstvých květů májové víno, na spůsob jako z květů mařinky vonné. —

Obr. 94. Prvosenka obecná.

163.

Pšenice.

Triticum. Weizen.

Pšenice obecná (Triticum vulgare. Weizen). Klas 4stranný. Klásek ponejvíce 4květý. Plévy chruplavkovité, vejčité, uťaté, s zoubkovitým hrotem. Bylina jednoletá neb ozimá. Kvéte v červnu. Seje se.

Z pšenice připravená škrobovitá mouka, v lékárnách pod jménem „Amylum tritici pulverisatum“ přidává se obyčejně ke klystérům, 1—2 kávové lžičky v $^1/_2$—1 koflíku vařící vody, neb s jiným slizovitým, bolest utišujícím odvarem, proti běhavkám, vysilujícím průjmům, úplavicím a zvláště s nimi spojeným nepříjemným nucením na stolici. Také slouží k zasejpání. V ně velmi zřídka se užívá, nanejvýš jako přísada k jiným lékům proti nemocem prsním. — Pšenice seje se již od nejdávnějších časů a poskytuje, jak vůbec známo, nejbělejší mouku k rozličnému pečivu; dělá se z ní též škrob; na slad obrácená slouží na pivo a kořalku. Z nezralých zrn připravují někde polévky velmi chutné. Slámu potřebují nejen v hospodářství, ale i v řemesle na slaměné klobouky a jiné věci.

164.

Ptačí zob.

Ligustrum. Rainweide.

Ptačí zob (Ptačízob obecný. Ligustrum vulgare. Rainweide, Beinholz). Listy podlouhle kopinaté neb eliptičné, celokrajné, posléz skoro kožovité. Lata kytkovitá, podlouho-vejčitá. Koruny bílé, plody černé. Keř 1—3 m. Kvete v červnu a červenci. Roste v hájích, na keřnatých stráních.

Za starých dob. připravoval se z květů odvar neb voda k pití proti chrlení krve, přílišné čmýře a bělotoku. Zevně přikládal se květ v octu močený na čelo proti hlavy bolení. Dřevěný olej, ve kterém květ v láhvi po celé léto na slunci ležel, chválil se k natírání zanícených ran a natírání čela při bolestech hlavy, od horkokrevnosti povstalých. Odvar listů sloužil za kloktadlo proti vředům v ústech. Listí rozmačkané ve způsobu flastru přikládaly se na nežity, černé neštovice, snět a hlízy.

Obr. 95. Ptačí zob.

Ptačí zob roste v každé i sebe chudší půdě, jest velmi dobrý na živé ploty, udrží list v mírných zimách až do příštího jara a poskytuje plody svými mnohým ptákům potravu.

V zahradách pěstují se odrodky pěkné s bobulemi zelenými a bílými.

Dříví jeho tvrdé upotřebují zvláště soustružníci.

165.

Pupava.

Carlina. Eberwurz.

Pupava bílá (Carlina acaulis. Weisse Eberwurz). Lodyha namnoze 1-úborná a silně zkrácená, s úborem u prostřed rozetky přízemních listů přisedlým, zřídka do 30 cm. prodloužená, řídce listnatá s úborem menším. Listy hluboce chobotnato-peřenosečné, mimo to zubaté a ostenaté, všecky řapikaté. Vnější lístky zákrovu listovité, z části delší než úbor, nejvnitřnější bílé. Zákroveček plév 2krát delší než nažka. Bylina mnoholetá. Kvete v červenci a srpnu. Roste na pahrbcích, stráních, mezích, průhonech a pasekách.

Kořen zapáchající a hořce chutnající, před časem byl lékem velmi váženým, nyní toliko dobytku se dává. Usušený a na prášek roztlučený kořen užíval se s vínem proti tasemnici, zácpě sleziny a jater, vodnatelnosti a proti žloutenici, zvláště když byl užíván s jablečníkem, dále proti kamenu, všemu otrávení a moru. Čerstvý nastrouhaný kořen jedl se při zastavené čmýře.

Ocet s kořenem vařený odporučoval se k mytí proti lišeji, strupům, chrastům a jiným kožním vyrážkám. —

166.

Rdesno.

Polygonum. Knöterich.

a) Hadí kořen (rdesno, hadí kořen, hadovec, úžovník. Polygonum bistorta. Natterwurzel). Listy vezpod sivozelené, podlouhle vejčité neb vejčito-kopinaté, dolejší v křídlovitý řapík přikrojené, hořejší přisedlé, trochu srdčité. Botky lysé a nebrvité. Květy bělo-

Obr. 96. Pupava bílá.

růžové. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu a červenci. Roste na tučných, vlhkých lukách, po horách i rovinách.

Kořen velmi svráskavý obsahuje mnoho třísloviny a druhdy se potřeboval co mocný lék naproti běhavkám, počasným krvo- a slizotokům. K odvaru se bralo 5—10 grm. na 200 grm. vody — Též se užíval prášek ze suchého kořene po 14 ctgrm. dvakrát i třikrát denně. Odvaru se upotřebovalo též k vystřikování, k obměkčujícím obkladům neb záhřivkám, co kloktadla při krvácení dásní, naduřelosti, ochablosti mandlí a čípku. —

b) Truskavec (truskavec větší, šťukavec, šťukavice, šťukavka, štikovec, chrustavec. Polygonum aviculare. Wegetritt). Lodyha neoplétavá, položená neb vystoupavá a hladká. Listy vejčité až čárkovito-kopinaté i žebernaté. Botky suchomázdřité, stříbrolesklé, posléz roztrhané. Okvětí hladké. Nažky třihranné, neleské. Bylina jednoletá 9—46 cm. Kvete od června až do podzimu. Roste na cestách, pastvinách a rolích.

Červené kyselé víno s truskavcem vařené neb s práškem ze semene smíšené užívalo se proti úplavici červené, chrlení krve, bělo- a -krvotokům. Odvar z praženého semene chválil se proti kapavce, písku a kamenu močnímu; šťává z nati proti zimnici; voda proti hlístům. — Zevně přikládala se šťáva na rány, vředy,

píštěle, dále sloužila k zastavení krvácení nosu, hnisotoku ušního, proti vředům v ústech a dásní a t. d. — Nať truskavce dává dobrou píci, zvláště dobytku vepřovému. —

167.

Rdest.

Potamogeton. Laichkraut.

Rdest vzplývavý (rdest vodní, brčál. Potamogeton natans. Schwimmendes Saamenkraut, Samkraut). Listy všecky dlouhořapičné, ponořené, úzce kopinaté až podlouhlo-kopinaté, namnoze záhy uhnívající, nejhořejší vždy vzplývající, kožovité. Klas z květů dosti řídkých, 4řadých a nachových. Plody na hřbetě tupé 3—4 mm. Mnoholetá bylina. Kvete v červenci a srpnu. Roste v stojatých i plynoucích vodách. —

Nať usušená a ve víně vařená užívala se proti běhavce a úplavici červené. Octem a olejem usmažená přikládala se vlažná na údy, aby odejmula horkost a ukrotila bolesti při dnách nohou. Listy se pokládaly na horké, shnilé a tekuté vředy, aby je vysušily a zahojily. —

Hovězí dobytek a kozí celou rostlinu rádi žerou a prasata jí mohou se krmiti; ovce však ji nemilují.

Rdest vzplývavý rozmnožuje se velmi rychle, tak že místy i plynoucí vody může v toku jejich zastavovati a v rybnících rybám v plování překážeti. Zde pak možno jej na pole a do zahrad vyvážeti; bývá totiž často celý blátem potažen a pohnojí půdu výborně. K tomu cíli poslouží též ostatní četné druhy rdestů, na př. *rdest prorostlý*, *hřebenitý*, *hustolistý*, *dlouhý*, *špičatolistý* a t. d.

168.

Řebříček.

Achillea. Schafgarbe.

Řebříček obecný (Achillea millefolium. Schafgarbe). Oddenek plazivý. Listy v obrysu kopinaté neb čárkovité, vřeteno jich bezzubé neb ku konci s jednotlivými zoubky. Květy jazykové rovnovážně odstálé, 2—3krát kratší než zákrov. Úkrojky jazykové krátce kopinaté neb čárkovité. Úbory a květy větší, krajní kor. bílé neb růžové. Bylina dosti lysá neb roztroušeně vlnatá, mnoholetá 30 až 60 cm. Kvete v červenci, srpnu a září. Roste na lukách, pastvinách, cestách a krajů lesních.

Nať a květy velmi prospívají co hořký, kořenný a mírně svíravý lék při počasném krvotoku dělohy, přílišném krvácení zlatých žil, bělotoku, při bolestné, obtížné nebo i přílišné čmýře, při bledničce s nedostatkem čmýry. Jak natě tak i květu béře se k nálevu

5—10 grm. na 200 grm. vody. — Extraktu řebříčkového užívá se 70 ctgrm. až 1 grm. dvakrát za den, buď ve vodě mátové neb jiné rozpuštěného, buď v pilulkách. — Pro lékárnu sbírá se v květnu a červnu. —

169.

Řepík.

Agrimonia. Odermennig.

Řepík lékařský (řepíček, starček. Agrimonia eupatoria. Odermennig). Lodyha přioblá. Listy přetrhovaně lichozpeřené; lístky větší vejčité až podlouhlokopinaté, vezpod hustě srstnato - šedoplstnaté se žlázkami málo patrnými. Hrozen dlouhý, dole velmi řídkokvětý. Číška kališní hustě srstnatá, kulato-vrtlíkovitá, až skoro k dolejšku hluboce rýhovaná, ostny její hákovité, vnější menší, daleko odstálé. Plátky žluté. Rostlina mnoholetá $^1/_3$—1 m.

Kvete v červnu, červenci a srpnu.

Roste na suchých kopcích, trávnících, mezích a v křovinách.

Obr. 97. Řebříček obecný.

Nať květoucí trochu trpká a kořenná před časy se potřebovala v lékařství proti nemocem jater a plic, žloutenici, kašli rozličnému a běhavce; zevně jako kloktadlo při nemocech úst a krku, jakož i k teplým obkladům a k vymývání ran. — Nyní přišla úplně v zapomenutí. —

170.

Réva.

Vitis. Weinrebe.

Réva vinná (víno, Vitis vinifera. Weinrebe, Weinstock). Listy srdčité, 3—5laločné, hrubě zubaté, vezpod huňato - plstnaté, později olysající. Květy žlutavo-zelené. Rostlina mnoholetá. Kvete v červnu. Ve vinicích a při domech pěstovaná.

Šťáva z mladých výhonků užívala se dříve proti úplavici červené; šťáva z odříznutých na jaře prutů proti kamenu; zevně proti zakalenému zraku, chrastům, lišeji a t. d. Popel z odříznutých prutů a luh z něho upotřeboval se k zasýpání vředů nebo k omývání strupovité a jinak nečisté kůže. Zelené listy se přikládaly na čelo proti hlavy bolení, na zanícené oči a na vředy. Šťáva z nezralých bobul se užívala v horečkách pro ochlazení, k posilnění žaludku a k povzbuzení chuti k jídlu.

Hrozny vinné jsou ovocem nejlahodnějším a nejzdravějším, též bobule česané a sušené, totiž *hrozinky*. Znamenitější výrobky z révy vinné jsou: víno, líh a ocet; jak v domácnosti užitečné jsou, jest každému dostatečně známo. Z kvasícího mestu (šťávy z bobul vytlačené) odlučuje se také droždí, z něhož se opět připravuje zvláštní pálenka „Cognak“. Dříví a matoliny na uhlí spálené dávají dobrou čerň knihtiskařskou a modrou barvu. Z jader se tlačí olej. Matolinami krmí se dobytek vepřový. Víno zanechává v sudech sůl, tak zvaný „vinný kámen“, též v rozličném ohledu užitečný.

Obr. 98. Rojovník bahenní.

171.

Rojovník.

Ledum. — Porst.

Rojovník bahenní (Ledum palustre. Sumpfporst). Listy podlouhlé až čárkovito-kopinaté, po kraji široce ohrnuté, vezpod jak mladé větévky rezavě vlnatoplstnaté. Květy dlouhostopečné v konečném bohatém chocholíku; stopky žláznaté s plodem převislé. Koruny bílé. Keř $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v květnu a červnu. Roste na rašelinách a v bařinných lesích.

Z mládí zapáchá nať příjemně balsamem, později ošklivě a mámivě, chuti jest hořké a trpké. V lékařství se odporučují listy, zvláště proti kašli dusivému, rheumatismu, pakostnici a počasným kožním vyrážkám. — 10 grm. listů spaří se vodou, mlékem neb syrovátkou na 200 grm.; což se po lžičkách za den využívá. — Nať lze v lékárně dostati a sbírá se v červnu. — Luhem z rojovníka vydělává se nejtenší korduán; silicí z listův vydobytou natírají se juchty, aby příjemnou vůni měly. Květy poskytují včelám dobrou pastvu. —

Nesvědomití sládci dávají do piva rojovník místo chmelu, aby bylo opojnější.

172.

Rosmarina.

Rosmarinus. Rosmarin.

Rosmarina obecná (Rosmarýn. Rosmarinus officinalis. Rosmarin). Keř vždy zelený, $1^1/_4$—$2^1/_2$ m. vysoký, u nás všude v zahradách pěstovaný pro ratolístky, jež se nosí o svatbách, též do rakve jinochům a dívkám se dávají. Květy má bledě modré nebo bělavé, kvete v březnu až do května.

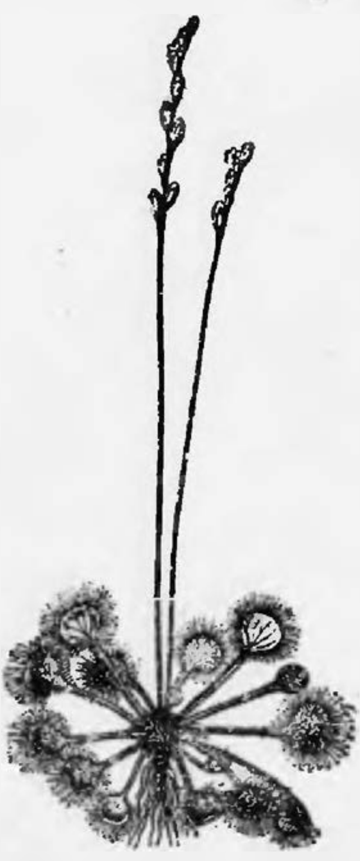
Listy zapáchají velmi kořenně kafrem, chutnají ostře a hořce, účinkují mocně na soustavu nervovou a dříve se v lékařství odporučovaly vnitř proti slabé paměti, nervosní závrati, mdlobám, křečím, zvláště hysterickým a proti zástavě čmýry; zevně mnohem více proti slabosti zraku, ochromeninám, křivici a podobným nemocem. V lékárně lze dostati listy k lázním a obkladům, mast, olej a lih rozmarinový k natírání proti zhmožděninám, modřinám neb podlitinám krve, nadmutí neb nadýmání břicha a t. d. Pro lékárnu sbírá se květ v květnu a nať v červnu. —

173.

Rosnička.

Drosera. Sonnenthau.

a) Rosnička okrouhlolistá (Rosnatka, rosa slunečná, bylina slunečná. Drosera rotundifolia. Sonnenthau). Listy skoro okrouhlé, náhle v dlouhý řapík skrojené, rovnovážně rozložené, několikrát kratší stvolu až 10květého. Stvol nahý s konečným lichohroznem, listy s červenými lepkavými žláznatými chlupy. Plátky bílé. Mnoholetá bylina 8 až 20 cm. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste na bařinách, rašelinách, mokrých písčinách. —

Obr. 99.
Rosnička okrouhlolistá.

b) Rosnička dlouholistá (Drosera longifolia) a *c) rosnička obvejčitá* (Drosera obovata) jsou podobny předešlé, liší se hlavně tím, že mají listy klínovité, v dlouhý řapík poznenáhla súžené, přímo odstálé, jen 2krát kratší stvolu namnoze 4—6květého. Rostou na podobných místech často pohromadě. — Před časy byly rostliny tyto v lékařství velmi váženy a chváleny, zvláště proti kašli, chraptivosti, dušnosti, souchotinám a při skleslosti sil neb chřadnutí. Novějšího času neužívají se, poněvadž jejich jindy vychválená moc se nepotvrdila, kdežto Arnoldus de Villanora svého času vypravoval, že by člověk ani

nikterak umříti nemohl, který by každé ráno kventlík této rostliny užíval. Nejspíš jako veliký ctitel rosničky, tak činil s důvěrou sám, avšak předce zemřel. —

174.

Routa.

Ruta. Raute.

Routa obecná (routa domácí neb zahradní. Ruta graveolens. Raute). Listy sivozelené, umáleně 2—3krát peřenodílné, úkrojků klínovito-podlouhlých až čárkovitých. Vrcholík vidličnatý, pak jednoramenný. Koruny žluté. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete od června do srpna. Roste na stráních, vinicích, kopcích výslunných, suchoparných. —

Obr. 100. Routa obecná.

Nať zapáchá silně a nepříjemně, v dřívějších časech byla v lékařství velmi vážená co lék pot a větry vypuzující, na moč ženoucí a křeče utišující. Zvláště odporučovala se proti hysterii a zástavě čmýry, v nálevu 10—20 grm. na 200 grm. vody. — Zevně upotřebovala se proti zlým vředům na obklady, ke kloktadlům, k napáření a vystřikování. — Pára z nálevu vpouštěla se do očí, při slabosti zraku, od mnoho čtení povstalé. Listy routové posud v lékárně jsou v zásobě, sbírají se v květnu a červnu. — V starých herbářích je o routě a její báječné moci pojednáno na několika velkých stranách a sám Mathioli psal, že routa skoro proti všem neduhům dobrá jest. —

175.

Rozchodník.

Sedum. Fetthenne.

Rozchodník ostrý (tučný mužík, netřesk nejmenší. Sedum acre. Mauerpfeffer). Listy vejčité, na líci ploché, na hřbetě vypouklé, dole uťaté a jen krátce povytažené. Květenství ze 2—3 více květých lichoklasů, květů žlutých skoro přisedlých. Kališní lístky vejčité, na zpodu povytáhlé. Tobolky uvnitř hrbolaté. Semena hladká. Bylina mnoholetá $^1/_2$—$1^1/_4$ m. Kvete v červnu a červenci. Roste na suchých kopcích, cestách, mezích, zdech a skalách. —

Celá rostlina má chuť ostrou a pevnou; zpruzuje kůži. Šťáva z natě a listů, ku konci května neb v červnu vytlačená, užívala se dříve proti padoucnici, kurdějím a zimnici studené po 1—2 grm. třikrát za den; usušených listů s natí spaří se též tolik a pije se jako thé. —

Jak čerstvé šťávy, tak i odvaru upotřebuje lid proti rozličným nemocem kožním, popáleninám, kurdějím, zesnětivělým a rakovitým vředům, bradavicím a kuřím očím. —

176.

Rozrazil.

Veronica. Ehrenpreis.

a) Rozrazil lékařský (přítržník, tržník, přítržné koření, veronika, čistec, rozrazil a úložník, Veronica officinalis. Ehrenpreis). Lodyha položená, kořenující, kolkolem srstnatá až huňatá. Listy vejčité až podlouhlé, drobně pilovité, v krátký řapík skrojené.

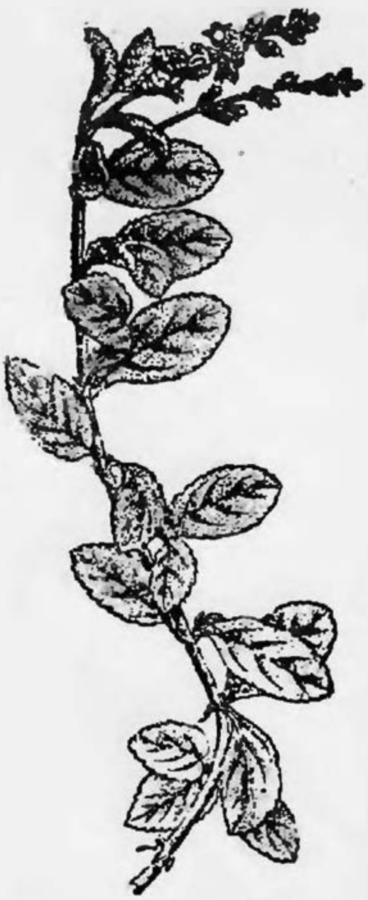
Obr. 101. Rozchodník ostrý.

Stopky s tobolkou k ose hroznu přitisklé. Tobolka delší než kalich. Hrozny mnohokvěté, namnoze vstříčné. Koruny světle modré, lilákové neb bílé. Bylina mnoholetá. Kvete v červnu až do srpna. Roste na vřešovištích, v suchých lesích, na pastvinách a suchých lukách.

Nahořklá, přítrpká a kořenná nať odporučovala se dříve proti nemocem prsním, proti počasnému kataru plic, dušnosti, souchotinám a proti všem nemocem plic s lepkostí spojeným. K odvaru neb nálevu se bralo 20 grm. na 200 grm. zcezeniny, od které se pilo za tři hodiny půl šálku jako thé. Druhdy se nať potřebovala pod jménem „čaje evropského" na místo čínského. Sbírá se pro lékárnu v červnu.

b) Rozrazil potoční (rozrazilka. Veronica beccabunga. Bachbungen, Wasserbungen). Lodyha skoro oblá. Listy vejčité neb podlouhlé, nepravidelně vroubkovano-pilovité až skoro celokrajné, všecky v krátký řapík súžené. Stopky za plodu namnoze zdélí listenů. Tobolka velmi mělce tupě vykrojená, okrouhlá, naduřelá. Koruny modré, zřídka růžové. Hrozny nejčastěji vstříčné, v úžlabích obou vstříčných listů. Bylina mnoholetá 15—46 cm. Kvete v květnu až do srpna. Roste v potocích, příkopech i stojatých vodách.

Listy šťavnaté, slané, zahořklé, pojídá lid v salátu proti kurdějím. —

Obr. 102. Rozrazil lékařský.

177.

Růže.

Rosa. Rose.

a) Růže nízká (růže plazivá. Rosa gallica neb pumila.) Ostny jehlicovité, silnější, z nich někdy i přísrpovité, z velké části žlázonosné, na hořeních větvích husté neb roztroušené nebo žádné. Listy namnoze 2jařmé (1 až 3jařmé); lístky vejčité až podlouhlo-eliptičné, namnoze příkožovitě tuhé, tmavozelené, vezpod sivozelené, zubů mělkých, plochých, jichž druhořadé co pouhé žlázky. Palisty na kvetoucích větévkách skoro stejně úzké jak nekvetoucích. Plod vejčito-kulovitý. Plátky velké, tmavonachové, pořídku světle růžové neb bílé. Keř. Kmen plazivý, větve $^1/_3$—1 m. vysoké. Kvete v červnu. Roste na okrajích lesních, na mezích, keřnatých stráních. — Listy květu slouží za lék mírně svírající v úlevu po 5—15 grm. co přísada k jiným lékům k užívání, více však jako kloktadlo, na př. při záškrtu, zánětu madlí a j. — Z listů připravuje se voda, med a olej; první dvě se přidávají též zevně k vodičkám na oči, k vyplachování a kloktání úst. Olej růžový nejvíce slouží za voňadlo a jedna kapka stojí 6 krejcarů.

b) Růže stolistá (Rosa centifolia) všude v zahradách pěstována a každému známa, upotřebuje se týmž spůsobem. — Pro lékárnu sbírají se květy v červnu. —

178.

Sadec.

Eupatorium. Wasserdost.

Sadec konopáč (Sadec konopěnec. Sv. Kunigundy traňk, ranné koření. Eupatorium cannabinum. Wasserdosten). Listy vstříčné, krátko-

řapičné, ve 3—5 lístků peřenosečně rozdělené, řídčeji nedělené; lístky vejčito- až prodlouženě kopinaté, hrubě pilovité, vezpod jak lodyha drobně žlázkovité a vonné. Úbory svazčité, v chocholičnaté latě. Květy brunátné neb bílé, 5—6 v zákrovu. Bylina mnoholetá 1 až $1^1/_2$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste ve vlhkém křoví, mýtinách a na lesních stráních. Kořen a nať chuti hořké, byly za starých časů ve vážnosti i v lékařství se užívaly, zvláště jako lék krev pročišťující a na moč pudící. Odvar konopáče s vínem nebo vodou odporučoval se proti zácpě sleziny a jater, žloutenici, vodnatelnosti, zastavené čmýře, dlouhotrvajícím zimnicím a t. d.

Šťáva z čerstvých listů se pila k umoření (červů) hlístů; šťávou s octem a soli smíšenou natíralo se tělo při svrabu a chrastech. Konopáč hojil rány, ku kterému cíli se nejen na rány přikládal, ale i v odvaru pil. —

Obr. 103. Sadec konopáč.

179.

Sedmikrása.

Bellis. Maaslieb.

Sedmikrása ozimá (Chudobka, sedmikráska, matečník menší, kakuška, zapomenutka, cikánka. Bellis perennis. Gänseblume, Maaslieb). Listy v rozetce kopisťovité, vroubkované. Stvol namnoze bezlistý, 1úborný. Květy krajní paprskující, bílé, vně často červené. Bylina mnoholetá $2^1/_2$—8 cm. Kvete v dubnu až do listopadu. Roste na trávnících, lukách a pastvinách.

Mladé listí jako salát s octem, olejem a soli se jedí, nebo v polévce zavařené odporučují pro lehkou stolici. Čerstvé rozmačkané listí přikládají se na rány, naběhliny a horké otoky. Kvetoucí nať se upotřebuje k napařeninám proti ochromeným údům, jakož i k mastím a flastrům proti dnám a jiným bolestem v údech. Odvar též ke klystérům slouží při nemocech, zvláště zánětu střev. V zahradách pěstují pro okrasu sedmikrásu plnou. —

180.

Sevlák.

Sium. Merk.

Sevlák šírolistý (požír. Sium latifolium. Merk. Wassermerk.) Oddenek výběžkatý s kořínky niťovitými. Lodyha hranato-rýhovaná. Listy jednou zpeřené, lístky podlouhlo-kopinaté až čárkovito-kopinaté na dolejšku šikmé, ostrými jemnohrotitými zuby jednoduše pilovité, listů ponořených hřebenitě střihané neb mnohodílné, s úšty čárkovito-štětinovitými. Okolík zřejmě konečný, dlouhostopečný. Obaly i obaličky mnoholisté. Plátky bílé. Keř $^2/_3$—$1^1/_2$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste v stojatých vodách, tůních a příkopech nížin.

Obr. 104. Sevlák šírolistý.

Kořen a nať zapáchají, nahořkle a ostře chutnají, druhdy v lékařství se potřebovaly. Odvar se vnitř užíval proti zástavě čmýry a moče, proti vrtošivosti, temnotě zraku a močnímu kamenu. Semeno na prášek ntlučené s červeným kyselým vínem odporučovalo se proti úplavici červené a všem tokům břicha. Pihy a všechny skvrny prý s obličeje zmizí, když se na noc obličej rozmačkanými čerstvými listy nebo šťávou z nich natře, ráno pak ječnými otrubami a vodou omyje.

181.

Slėz.

Malva. Malve.

a) Sléz okrouhlolistý (Sléz zaječí, syrečky. Malva rotundifolia. Malve, Käspappel). Stopky plodní rovnovážně odstalé nebo sehnuté, s kalichem přímým. Lístky kalíško-čárkovito-kopinaté. Květy a plátky dosti malé. Listy okrouhlo-srdčité, mělce laločnaté. Bylina položená, větevnatá. Kališní úšty dlouze zakončité, na kraji ploché, s brvami ku předu namířenými. Plátky hluboce vykrojené, 2—3krát delší kalicha, bledorůžové. Terč podčnělkový skoro zšíří tvrdek;

tyto hladké, po krajích zoblené, na postranních plochách bez žeber. Bylina dvou- neb mnoholetá. Květe od května až do října. Roste na návsích, u silnic, podle cest a zdích.

Květy slezu mají stejný účinek jako proskurník lékařský a také se v těchže nemocech odporučují. Květy však málo kdy samy pro sebe se vaří, obyčejně jako thé ještě s jinými, eibišem, podbělem a j. po 10—20 grm. — Listy k mokrým, obměkčujícím záhřivkám a košičkám. Jak květy tak i listy lze dostati i v lékárně. — Sbírá se v květnu, červnu, červenci a srpnu. —

V zahradách se pěstuje *b) Slez zahradní* neb *římský* (topolovka, topolovka růžová. Malva arborea, Alcea neb althea rosea. Baummalve, Pappelrose, Stockmalve). Krasné červené květy pro lékárnu sbírají se i s kalichem i bez kalichu v červenci a srpnu. Užívá se jich jako předešlých. —

Obr. 105. Sléz okrouhlolistý.

182.

Smetanka.

Taraxacum. Butterblume.

Smetanka obecná (Pampeliška, pampališka, pleška obecná. Taraxacum officinale. Leontodon taraxacum. Löwenzahn, Pfaffenröhrlein). Vnější lístky zákrovu dolů sehnuté neb rovnovážně odstálé. Nažky častěji červené, s ostenci četnými, špičatými. Listy kracovitě protišečné neb stříhaně peřenodílné. Bylina mnoholetá $2^1/_2$—30 cm. Kvete v dubnu, květnu a červnu, pak zas na podzim. Roste na lukách, trávnících. —

Kořen a nať odporučují se proti zácpě jater, sleziny, žláz okružních a proti rozličným z toho povstávajícím nemocem, jako žloutenici, vodnatelnosti, zádumčivosti, úbytu, zlaté žíle atd. — Na jaře se podává čerstvé šťávy z celé rostliny vymačkané 10 až 20 grm. v hovězí polévce, neb s jinými šťávami. Obyčejně však užívá se odvaru suchého a rozkrájeného kořene po 40—60 grm. na 200—300 grm. vody. V lékárně je též extrakt, kterého se užívá 10—20 grm. za den buď v pilulkách neb rozpuštěného s jinými léky. — Pro lékárnu sbírá se kořen v březnu, září a říjnu, v dubnu pak i s natí květoucí. —

183.

Smldník.

Peucedanum. Haarstrang.

a) Smldník jelení (Srník, srní kořen, libeček jelení. Peucedanum cervaria. Haarstrang, Hirschwurz). Lodyha oblá, rýhovaná. Listy přízemní 2krát zpeřené; lístky většinou přisedlé, podlouhlo-vejčité, ostře pichlavě pilovité, jen nejdoleji zastřihované. Pochvy velké, nadmuté, hoření skoro bezčepelné. Plátky bílé neb zprvu červenavé. Obaličky mnoholistečné. Bylina mnoholetá 1—4. Kvete v červenci a srpnu. Roste v suchých světlých lesích, na lesních lukách, stráních.

Obr. 106. Smetanka obecná.

b) Smldník alsatský (smldník obecný, jelení kořen. Peucedanum alsaticum neb officinale) má květy žluté.

Kořen zapáchá a chutná nepříjemně, tak též i nať; druhdy se potřebovaly v lékařství. Šťávu z nati s vejcem užívají někde proti kašli, nevolnému neb obtižnému dýchání, větrům a hryzení v břiše, naduřelé slezině, křečím, bolestem v slezině a měchýři. Místo šťávy může se užívati odvar z kořene, který prý ale je o něco slabší. — Šťávu z nati, smíšenou s růžovým olejem a octem natírají na tělo proti bolestem hlavy, závrati, padúcnici, hysterickým a jiným křečím, spanlivosti. Šťávu s růžovým olejem vkládají teplou k utišení bolestí do ucha a kotlavých zubů. — Kořen upražený a roztlučený sypají na staré, nečisté, hnisající vředy atd. — Posud se užívá ještě ve zvěrolékařství. —

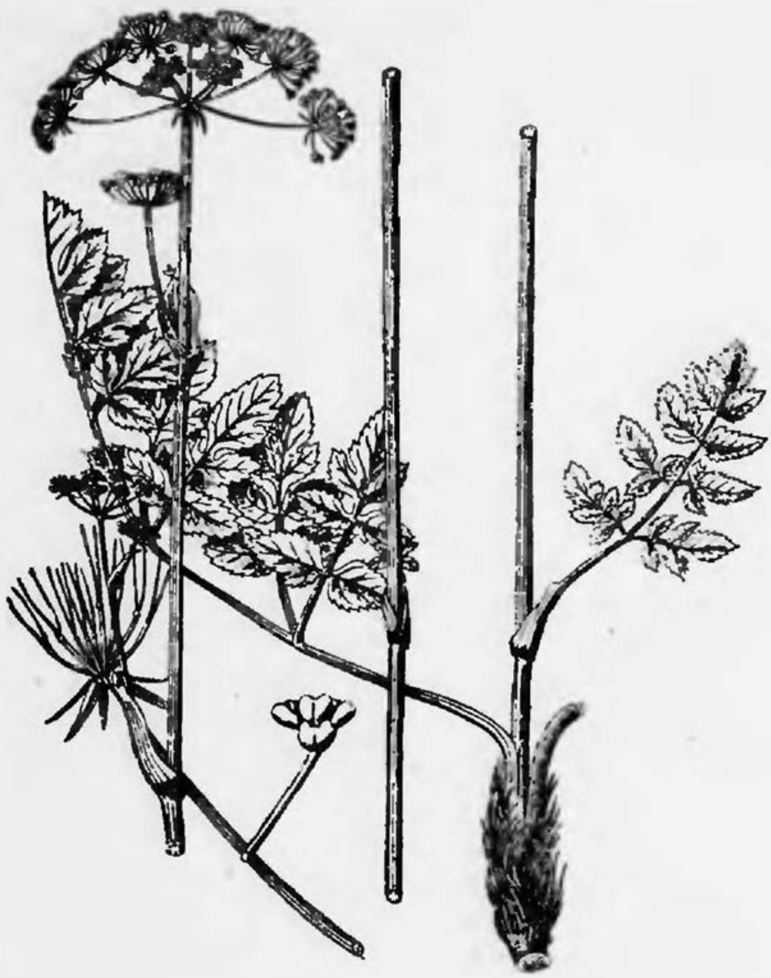
184.

Sporýš.

Verbena. Eisenkraut.

Sporýš lékařský (železník. Verbena officinalis. Eisenkraut, Eisenhart). Lodyha 4-hranná. Listy prostřední k dolejšku klínovité,

3-klané s velkým středním úštem, tupě střihano-pilovité, hořejší nedělené, přisedlé. Klasy latnatě sestavené. Koruny bledolilákové. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v červnu až do září. Roste na návsích, u silnic a cest, příkopů. Květoucí nať byla druhdy v lé-

Obr. 107. Smldník jelení.

kařství vážena a odporučovala se v nálevu jako thé proti katarům plicním, chrlení krve, souchotinám, hostci kloubnímu a pakostnici, proti nemocem soustavy nervové atd. Zkrátka byl to lék pro všechny nemoce, který však z lékařství úplně zmizel a jedině na některých místech v domácnosti posud platnosti má. —

185.

Srdečník.

Leonurus. Herzgespann.

Srdečník obecný (srdečník. Leonurus cardiaca. Herzgespann). Listy řapíkaté, vezpod hustěji než na líci tmavozeleném pýřité, dolení na zpodu srdčité, 5—7-klané, hoření k dolejšku klínovité,

3-klané, nejhořejší též jednoduché pilovité. Koruny malé, růžové. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_2$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na návsích, plotech, u silnic. Nať zapáchá a chutná hořce; jindá se

Obr. 108. Sporýš lékařský.

Obr. 109. Srpek barvířský.

s vínem vařená odporučovala proti třesení a bušení srdce, proti padúcnici a jiným křečím, ochromení údů, zástavě čmýry a moče. Odvar se několik dni pil a spolu i teplý na patřičná místa přikládal.

186.

Srpek.

Serratula. Scharte.

Srpek barvířský (Srpek, jelení traňk. Serratula tinctoria. Scharte, Färberscharte). Lodyha nahoře chocholičnatá neb chocholičnato-latnatá. Listy vejčito-podlouhlé, jemně ostnitě až stříhanozubaté, hoření přisedlé často protisečné, dolení dlouhořapičné. Zákrovy válcovité. Květy nachově lilákové, zřídka bílé. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Květe v červenci a srpnu. Roste na lesních lukách, ve světlých hájích. — Víno s natí vařené dává se někdy píti lidem, kteří z výše spadli a se pohmoždili. Červené víno s natí

vařené přikládají na fíky a oduřelé žíly kolem řitě, také ním vymývají rány, aby nehnisaly a snadno se zahojily; též připravují z nati flastr neb náplasť na průtrže a napuchliny. —

Listí barví pěkně na žluto. —

187.

Starček.

Senecio. Kreuzkraut.

Starček obecný (Lomihnát, přímětné koření menší. Senecio vulgaris. Kreuzkraut). Lysý neb pavučinato-vlnatý. Úkrojky listů vejčité neb podlouhlé. Vnější lístky zákrovu velmi krátké, na konci jak zuhelně černé, namnoze 10. Nažky spoře chlupaté. Květy žluté, stejné. Bylina jednoletá $1^1/_2$—30 cm. Květe od dubna až do podzimku. Roste na rolích, záhonech, cestách, rumištích. —

Vůbec známý je větší, $^1/_3$—1 m. vysoký *b). Starček přímětník* (Přímětník, přímětné koření větší, květ sv. Jakuba. Senecio Jacobaea. St. Jakobsblume), který na suchých lukách, mezích, kopcích a v lesích roste, v červenci a srpnu žlutě květe. —

Obě rostliny chuti nahořklé byly před časy v lékařství vážené, zvláště proti bolení, svírání a křeči v žaludku; obyčejně se pila nať s vodou a vínem svařená. — Roztlučená čerstvá nať s práškem kadidla neb s octem smíšená, přikládala se na všechny bolestné a horké otoky, nádory a napuchliny. —

Obr. 110. Starček obecný.

188.

Stračka.

Delphinium. Rittersporn.

Stračka polní (Ostrožka polní, svalník královský, kozí bradka, rytířská ostruha. Delphinium consolida. Rittersporn). Listy mnohodílné s úkrojky čárkovitými. Plátek 1, vykrojený, 2-křídlý, 1-ostružný. Semeník 1, řídko 2—3. Hrozen chudokvětý; stopky květní nítovité, delší listenu. Květ tmavě modrofialový, zřídka bílý. Měchýřky lysé, náhle v dlouhou čnělku ztenčené. Bylina jednoletá 30—46 cm. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste na rolích mezi osením.

Kořen a nať nemá patrné chuti; semena jsou hořká. U starých byla stračka velmi vážena. Květům připisuje se moc proti kamenu. Květy v růžové vodě močené přikládá lid na zanícené oči.

Nať pudí na moč, rozpouští kámen v měchýři, usnadňuje čmýru a stolici, vypuzuje hlísty a zahání vši z hlavy; — zvláště

ašak jí bylo přičítáno, že rány hojí. Při tom všem pozorovati sluší, zby vnitř jen v malých dávkách se užívala; před ostatními druhy, vláště před stračkou znamenanou (Delphinium ajacis), která v zahradách se pěstuje, náhodou i zdivočelá někde roste a k bylinám jedovatým náleží, sluší se varovati. —

Ovce, kozy a koně žerou stračku polní, skot ale a prasata se jí nedotýkají. — Šťává z květů poskytuje cukrářům barvu zelenou; s kamencem vařena stane se modrou, kterouž se může psáti. —

Obr. 111. Stračka polní.

189.

Střemcha.

Padus. Traubenkirsche.

Střemcha obecná (střemcha, trpka. Padus vulgaris, Prunus padus. Ahlkirsche, Traubenkirsche). Listy podlouhlo-opakvejčité neb eliptičné drobně pilovité, vezpod nasivělé; řapíky se 2 žlázkami. Květy na konci listnaté větve v hroznu prodlouženém, vzpříměném neb šikmo převislém, po vývinu listů se rozvíjející. Plátky bílé, opakvejčité, zapáchají hořkými mandlemi. Plody zvící hráchu, namnoze černé. Keř často strom 6—12 m. Květe v květnu. Roste ve vlhkých lesích, pobřežních křovištích, na skalách horských. — Plody neb střemšalky jsou zasládlé, kyselé a hořké, nejedlé, užívaly se proti úplavici. Kůra větví a listy jsou trpké. hořké, ženou na pot a na moč. Kůra se užívala též místo chiny proti zimnici a list co thé proti souchotinám plicním. — Pro lékárnu sbírá se kůra v březnu. —

Z střemšalek pálí na severu kořalku. Dříví je lehké a dělají se z něho pažby pro ručnice, z větví bičiště a trubky k dýmkám. Květ prý zahání myši a štěnice. —

190.

Stulík.

Nuphar. Nixblume.

Stulík žlutý (štulík žlutý, lekno žluté, lekuta žlutá, vodní růže žlutá, taška žlutá. Nuphar luteum. Gelbe Seerose, gelbe Seeblume). Řapíky listů srdčito-vejčitých 3-hranné. Plátky as 3-krát kratší než kalich. Prašník podlouhle čárkovitý, vícekrát delší než širší. Blizna nálevkovitá, celokrajná neb vykrajovaná, 10—20 paprsečná, s paprsky

plochými, kraje nedosahujícími. Květ žlutý. Mnoholetá bylina. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Roste ve vodách stojatých, bahnitých, v kalužinách a rybnících. V ohledu lékařském srovnávají se jeho účinky s leknínem bělostným, v mnohých případech dávala se mu i přednost, jelikož mnohem více prvku svraskujícího, třísloviny obsahuje. Stulík žlutý odporučuje se v těchže nemocech a v tomtéž spůsobu, jak u leknínu bělostném bylo udáno. Listy čerstvé přikládaly se na prsy kojících, k zahnání mléka jakož i na vředy a rány, k jich zahojení. — Též v ohledu řemeslnickém platí vše, co bylo u leknínu bělostného udáno, jedině s podotknutím, že listy a kořen stulíka ještě více třísloviny a kyseliny duběnkové uzavírajíce tím lépe k vydělávání koží se hodí. V některých krajinách dávají listy sušené dobytku vyjma ovce místo píce. Kořen mlékem rozetřený moří šváby a cvrčky. K rozmnožování stulíka žlutého radí někteří, aby zralé plody se sbíraly a do vody uvrhly, kam se chtí přesaditi, jiní opět zasazují na určitém místě kořeny do mastného bahna, které stále vodou přeplaveno jest. — Na ten spůsob rozmnožuje se též leknín bělostný. — Za naší doby však sotva tyto krásné a v řemeslnickém ohledu užitečné rostliny se rozmnoží, neb na rybnících, kde rybářství přednost má, vypleňnjí se všechny více méně bující rostliny na př.: rákos, skřípina, orobinec, kosatec, a s nimi i rostliny zplývající. —

Obr. 112. Světlice barvířská.

191.

Světlice.

Carthamus. Saflor.

Světlice barvířská (šafrán planý. Carthamus tinctorius. Saflor, wilder Safran). Lysá. Listy tuhé, žilnaté, podlouhlo-vejčité, trnitě zubaté. Úbory velké, s květy šefránovými. Nažky bez chmýru. Bylina jednoletá

$^2/_3$—$1^1/_5$ m. Kvete v červenci a srpnu. Někde se pěstuje v zahradách. Květy byly druhdy v lékařství užívány jako lék pročišťující a posud někde suché květy svářejí v polévku pro lehkou stolici. Stejný účinek má i semeno na prášek roztlučené. — Za naší doby sází se světlice pro ozdobu v zahradách a pro květy, ježto k barvení hedvábí a dělání červeného líčidla slouží.

Obr. 113. Světlík lékařský.

192.

Světlík.

Euphrasia. Augentrost.

Světlík lékařský (ambrožka, potěšení očí. Euphrasia officinalis. Augentrost). Lodyha jak listy pýřitá a odstále žláznato-chlupatá. Listy vejčité neb vejčito-podlouhlé, se zuby kratčeji hrotitými.

Květy v hořejších úžlabích. Koruny hluboce vykrojené neb 2-klané, bíle a žlutě malované s fialovými pruhy. Tobolky podlouhle klínovité. Bylina jednoletá 5—20 cm.

Kvete v červenci a srpnu. Roste na lukách, pastvinách.

Nať zahořklá a zatrpkalá druhdy se počítala k lékům očním velmi váženým; nyní se v lékařství zapoměla a pouze u lidu posud odvarem bolavé oči se vymývají. Pro lékárnu sbírá se nať v červenci. —

193.

Svízel.

Galium. Klebekraut.

a) Svízel obecný (přítula, deryzka. Galium aparine. Klebekraut). Listy po 6—9, široce opakkopinaté neb čárkovito-kopinaté. Vrcholíky delší podpůrního listů, na konci lodyhy často v jedno květenství splývající. Stopky za plodu rovné, rozevřené. Plody namnoze s hákovitými štětinami, zřídka bez štětin. Květy bílé. Bylina jednoletá $^1/_3$—$1^1/_5$ m. Kvete od června do září. Roste na polích, v plotech a křovištích.

Šťáva z nati druhdy se užívala proti vodnatelnosti a voleti; odvar nati proti tuhé stolici a žloutenici. Šťáva se kapala do uší k utišení bolesti. Nať s máslem neb sádlem rozetřená natírala se na vole. Listy přikládaly se na rány, k zastavení krve. —

b) Svízel syřišťový (syřišťová bylina. Galium verum. Labkraut). Lodyha přioblá, 4-žebrá, nejdoleji též často 4-stranná, pýřitá neb srstnatá. Listy nejvíce po 8 (6—12) čárkovité, ku konci širší, namnoze silně ohrnuté, vezpod pýřím hustším našedivěle třpytivé. Úšty korunní s krátkou špičkou. Koruny citronově žluté neb bledožluté, namnoze medově vonné. Bylina mnoholetá $^1/_3$ až 1 m. Kvete v červnu až do podzimku. Roste na suchých lukách, mezích, cestách.

Obr. 114. Svízel syřišťový.

Roztlučené květy přikládali dříve na snět, opáleniny a opařeniny; vkládali je do nosu a jiných otvorů, k zastavení krve; svářeli je ke koupeli dětem proti chrastům a jiným kožním vyrážkám, též umývali tím nohy, unavením sesláblé, neb na ně přikládali mast z květů svízelových, z bílého vosku a růžového oleje připravenou. —

Kořen svízele obecného barví na červeno, kořen syřišťového na žluto. Nať kvetoucí svízele syřišťového sráží mléko a proto se potřebuje u připravování sýra. —

194.

Svlačec.

Convolvulus. Winde.

a) Svlačec rolní (svlačec, sladčec. Convolvulus arvensis. Ackerwinde). Listy vejčité až čárkovité, dole střelovité neb hrálovité, od květu oddělené. Tobolka 2-chlopná. Koruny bílé neb narůžovělé. Bylina mnoholetá; lodyhy, několik z jednoho kořene, jsou točivé nebo po zemi plazivé, rozličně dlouhé. Kvete od května po celé leto až do října. Roste na rolích, mezích, cestách a písčinách.

Před časy byl kořen v lékařství co lék počišťující vážen, také nať k tomu cíli byla užívána. Nať třena vydává šťávu mléčnou více méně ostrou, také kořen tak chutná. Dle starých zaceluje nať také

rány a semeno svlačce bylo chváleno proti kapání moče. — Nať je dobrá píce pro ovce. —

b) Svlačec větší (svlačec plotní, opletník, opletník plotní. Convulvulus sepium. Zaunwinde). Listy vejčité, srdčito-střelovité s oušky úhlatě uťatými. Květy úžlabní jednotlivé. Listence velké, srdčito-vejčité, pod samým kalichem. Tobolka nepravidelně pukající. Koruny velké, bílé. Mnoholetá bylina. Kvete v červenci, srpnu a září. V křoví poříčném a potočním, v plotech vlhkých.

Obr. 115. Svlačec rolní.

Kořen jest maličko prudký a celá rostlina jest naplněná mléčnatou šťávou, která mírně a bez hryzení počišťuje a též při vodnatelnosti dobře působí. Šťávy zhuštěné dávalo se vzrostlým po 1—1½ grm. a dětem po 35—70 ctgr. Též listy rozmačkané a zpařené i sušené a na prášek utlučené se podávaly k počišťování. Před časy připisovali bylině této moc, že kámen v měchýři rozmělčuje, obrlení a hrbatost léčí. — Listy s olejem na kaši rozetřené a na kůži přiložené rozhánějí prý otoky. —

195.

Šalvěj.

Salvia. Salbei.

Šalvěj lékařská (Šalvěj obecná. Salvia officinalis. Salbei). Lodyha dole dřevnatá, křovitá; větévky a mladé listy šedoplstnaté. Listy podlouhlé, drobně vroubkované. Hoření pysk kalicha 3-zubý. Kratší rameno spojidla nerozšířené s malým pytlíčkem. Koruny fialové. Keř 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. V zahradách pěstovaná, zřídka zdivočelá.

List má vůni silnou, pronikavou, chuť zahořklou, trpkou, obsahuje silici a tříslovinu a upotřebuje se zvláště proti velkým, tělo vysilujícím potům, které při mořivých zimnicích neb po těžkých nemocech povstávají, též proti bělotoku. Mnohem více však se upotřebuje nálevu co kloktadla proti kurdějím dásní, žábrám, moučníku, rozličným vředům ústním, ochablému típku, nadušení a zánětu mandlí atd.

K nálevu se béře 10 grm. listů na 200 grm. vody nebo červeného vína. V lékárně lze dostati též extrakt, vodu a olej šalvějový. — Sbírá se koncem května a v červnu. — List potřebuje se též v kuchyních, za příchuť k jídlům. —

196.

Šípatka.

Sagittaria. Pfeilkraut.

Šípatka vodní (šípěnka obecná, hadí jazyk. Sagittaria sagittaefolia. Gemeines Pfeilkraut). Listy dlouhořapičné, hluboce střelovité, ponořené čárkovité. Přesleny 3-květé na konci stvolu. Plátky útlé, bílé, s nehtem načervenalým. Mnoholetá bylina $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu, červenci a srpnu. V stojatých vodách, kalužinách nepříliš hlubokých.

Z kořene může se připraviti škrobovitá moučka, která prospívá slabým a krtičnatým dětem, připravená s dobrým mlékem neb hovězí polévkou. Nyní sotva kdo ji bude sám dělati, neb pod jménem Arrow-root je mnohem lepší škrobová moučka k dostání, která se z rozličných rostlin i z brambor vyrábí a do obchodu přichází. — Ostatně zaslouží šípatka vodní, aby pro pěkný květ a zvláštní tvar svých listů byla sázena, zvláště na místech příhodných v libosadech. —

Obr. 116.
Šalvěj lékařská.

197.

Šišvorec.

Acorus. Kalmus.

Šišvorec obecný. (Puškvorec, prustovec, prstvorec. Acorus calamus). Listy z rovnovážného oddenku čárkovitomečovité. Stvol smáčknutý, po jedné straně ostrý, na druhé žlabovitý, mečovitým listenem ukončený. Palice válcovitě kuželovitá, šikmo stranou odstála. Bylina mnoholetá; $^1/_3$—1 m. Roste všude v bařinách, příkopech a na krajích rybníků. Kvete v červnu a červenci.

Celá bylina, zvláště její kořen jest hořký. Dříve byl šišvorec velmi vážen zvláště pro svůj etherický olej, spojený s ostrou a hořkou látkou, která mocně působí na zaživadla, nyní však od lékařů málo se předpisuje. Užívá se při zašlemování žaludku, nezáživnosti, nadýmání a blednici, dříve se odporučoval i při zimnici střídavé, vodnatelnosti, rheumatismu, křivici, při krticích a kurdějích. — Kořen na kousky rozkrájený a ocukrovaný prodává a jí se u nás jakož i v Indii, kde jim i jídla koření. Tatarové pijíce drží kousek v ústech, aby voda špatná se napravila. V lékárnách je k dostání extrakt, kořen a prášek z něho. S prospěchem dává se co přísada k těžko záživným, nepříjemným lékům jako k železu, chininu a j. — Sbírá se v březnu, dubnu, pak v září a říjnu. —

198.

Šrucha.

Portulaca. Portulak.

Šrucha obecná (Kuří noha, Portulák. Portulaca oleracea. Portulak, Burtzel). Lodyha větevnatá, rozprostřená. Listy skoro vstřičné, podlouhle opakvejčité, dužnaté. Květy po 1—5 v svazečkách konečných a vidlových, žluté. Bylina jednoletá 15 až 30 cm. Kvete od července do září. Roste na vzdělávané a pusté půdě, pořídku zdomácnělá.

Obr. 117. Šišvorec obecný.

Šrucha jest chuti trochu slané, jídá se jako salát též v polévkách. Za starých časů se k jídlu odporučoval salát, vařena šrucha nebo i šťáva z čerstvé rostliny proti pálení žáhy, palčivosti moče, horkým nemocem ledvin a měchýře, proti chrlení krve, úplavici červené, krvotoku, zlaté žíle, kapačce a hlistům.

Roztlučená nať smíšená s ječnou moukou přikládá se na zanícené oči, na čelo proti hlavy bolení a nepokojnému spaní. Stejný účinek má prý i šťáva z listů vymačkaná, do očí vkapaná neb na čelo natřená, čímž prý i krvácení nosu se zastaví. Šrucha s růžovým medem smíšená přikládala se na prsy naběhlé po porodu a na nohy dnavé. Nať a semena jindá se potřebovala též proti kurdějům. —

199.

Šťovík.

Rumex. Ampfer.

Šťovík tupolistý (šťovík koňský, pletich. Rumex obtusifolius. Waldampfer, Grindwurzel). Větve přímo odstálé. Listy dolejší a prostřední vejčité neb podlouhlé, u zpodu srdčité neb zaokrouhlené. Lichopřesleny dolejší oddálené, listnaté, hořejší bezlisté, přiblížené. Krovky 3-hranně podlouhlé, tupounké, na dolejšku s několika

3-hrannými, někdy jen slabými zuby. Bylina mnoholetá $^1/_3$—$1^1/_4$ m. Květe v červenci a srpnu. Roste na lukách, okolo vesnic, na návsí i v houštinách lesních.

Kořen se sbírá v březnu a říjnu, ačkoliv v lékárnách po něm malá poptávka jest. Dříve se odvar kořene užíval jako lék krev čistící a mírně projímající, zvláště při zácpě a žloutenici. Odvarem se omývalo tělo při chrastech, lišeji, svrabu a jiných nemocech kožních. Nyní v lékařství takřka úplně jest zapomenut. —

200.

Tamaryšek.

Myricaria. Mirikarie.

Tamaryšek obecný (Tamaryšk pravý, židovinník tuhý. Tamarix neb Myricaria germanica. Mirikarie, Tamarischken). Větve prutovité. Listy malé, vřesovité, šedozelené, podlouhle čárkovité, střechovitě se kryjící. Květy v konečných, dosti hustých, dlouhých hroznech; plátky růžové, dlouho vytrvalé. Keř 1—2 m. Kvete v červnu. Roste podle potoků i řek.

Odvar z kůry nebo i z plodů odporučoval se k pití proti chrlení krve, přílišné čmýře, zimnici, žloutenici a uštknutí hadem. Odvar listí s vínem užíval se proti oduření sleziny. — Zevně přikládaly se plody na opuchliny a nádory, odvar sloužil k vyplakování úst proti bolení zubů a k sedací lázni k zastavení přílišné čmýry. Malé větvičky v octě vařené přikládaly se na oduřelou slezinu. Popel z dříví tamaryškového zasýpal se na hnisající a mokvající vředy, k jich vysušení a zahojení. Luhem tamaryškovým umývala se hlava, aby vši a hnidy pošly. — Tamaryšek potřeboval se za starých časů též v lékářství, nyní přišel však úplně k zapomenutí.

Z větví rovných zhotovují se trubky k dýmkám; kůru možno upotřebiti k vydělávání koží; rozhy listnaté dávají někde do piva místo chmele. —

201.

Tykev.

Cucurbita. Kürbis.

a) Tykev obecná (turek. Cucurbita pepo. Kürbis). Listy srdčité, mělce uhlatě 5-laločné. Úponky rozvětvené. Plod kulatý neb elipsoidický, hladký. Květy velké, žloutkové. Bylina jednoletá. Kvete od června do září. Pěstuje se.

Semena ze slupek vyloupaná v ječmenové vodě někde vaří, odvar pak pijí proti nemocem jater a ledvin, jakož i proti všem palčivým nemocem vnitřním. Šťáva cukrem oslazená užívá se pro lehkou stolici a proti kašli. — Dužnina plodu přikládá se na zanícené oči a nohy dnavé, horké nádory a opuchliny, i na čelo při bolestech hlavy. Práškem ze semene zasýpají se rány a popelem z kůrky plodu vydobytým snětivé vředy. —

Stejným spůsobem upotřebuje se dužniny a semen *b) melounů* (Cucumis melo. Melone) a *c) okurek* (Cucumis sativa. Gurke). — Tykev obecná čili turek slouží chudšímu lidu rozličně připravená za potravu. K vykrmení vepřového dobytka je velmi prospěšná. — Melouny se jedí u nás surové s cukrem, v jižních zemích také s pepřem, solí nebo vínem. Z jader melounů jako i turků připravuje se jako z mandlí mléko. — Okurky jak známo slouží za potravu oblíbenou buď surové na salát neb rozličným způsobem nakládané. —

Obr. 118. Tolita lékařská.

202.

Tolita.

Vincetoxicum. Schwalbenwurz.

Tolita lékařská (vlaštovičník. Vincetoxicum officinale. Schwalbenwurz. Gottesgabwurzel). Listy vstříčné, zřídka po 3, vejčité neb vejčito-kopinaté, často přísrdčité, zakončité. Latky skoro okolíkovitě stažené, dlouze stopkaté, mimoúžlabní vedle listů. Koruny žlutavě nazelenale bílé. Bylina mnoholetá 30—46 cm. Kvete v červnu až do září. Roste v lesích, na kamenitých, keřnatých stráních.

Kořen čerstvý zapáchá silně a nepříjemně, chutná zasládle a potom hořce, působí vrhnutí a průjem, žene na pot a na moč; druhdy se odporučoval proti vodnatelnosti, krticím, zástavě čmýry a jiným nemocem, usušený buď v prášku nebo odvaru po 36 ctgr. až 1 grm. dvakrát neb třikrát za den. —

203.

Topol.

Populus. Pappel.

a) Topol balšámový (Populus balsamifera. Basampappel). Větve hnědé, přioblé. Listy vejčité neb eliptičné, tupě zubaté, vezpod bělavé se zřetelnou tmavší síťkou žílkovou. Řapíky přioblé, nahoře žlábkovité. Pupeny a mladé listy pryskyřicí lepkavé. Strom kvete v dubnu. Roste v sadech a sází se u silnic, potoků.

Pupeny se sbírají v březnu a dubnu pro lékárnu, kde se z nich připravuje mast. Na některých místech užívá jich lid jak

vnitř tak i zevně proti souchotinám, rheumatismu a pakostnici; někde z nich připravují pomádu na vlasy.

K tomu cíli slouží i pupeny jiných našich topolů na př. *b) topolu černého* (Populus nigra), *c) bílého* (alba).

Krom jmenovaných všude známa jest u nás *d) osyka* (populus tremula). Dříví topolů jest měkké, nehodí se k pálení, tím lépe k řezbářství a na lehká prkna; k stavení se málo kdy potřebuje. Uhlí z osykového dříví zvláště spůsobilé jest k přípravě ručničného prachu, a kůra osyková může se potřebovati k vydělávání kůže. — Pro ozdobu často se topole sázejí. —

204.

Toten.

Sanquisorba. Wiesenknopf.

Toten lékařský (toten, tosten, mateří ličko, krvavé koření. Sanquisorba officinalis. Wiesenknopf). Listy lichozpeřené, 4—5-jařmé; lístky srdčito-podlouhlé, hrubě vroubkovano-pilovité. Klasy strboulovité, vejčito-kulovité až podlouhlé. Květy tmavě hnědonachové. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu a červenci. Roste na vlhkých lukách.

Toten druhdy se potřeboval v lékařství proti úplavicím, krvotokům, na rány a vředy, na spůsob jako krvavec obecný, (Poterium sanquisorba). — Ve zvěrolékařství posud se chválí co lék proti hříběcí.

205.

Třemdava.

Dictamnus. Diptam.

Obr. 119. Třemdava bílá.

Třemdava bílá (třevdava, třemdala, jesenka. Dictamnus albus. Diptam). Listy lichozpeřené, 6—3 jařmé; lístky eliptičné neb podlouhlé, drobně zubaté, průsvitavě tečkované. Hrozen prodloužený, doleji složitý, žláznatý. Koruny světle růžové, nachově pruhované, zřídka bílé. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v květnu a červnu. Roste na keřnatých stráních, v hájích.

Květ a celá nať zapáchá silně, dosti příjemně. Kořen její býval druhdy v lékařství oblíben a odporučován zvláště proti křečím a vodnatelnosti, obyčejně v prášku po 1—2 grm. dvakrát neb třikrát za den. — Nyní po něm se nikdo neptá. — Pro ozdobu v zahradách se pěstuje. —

206.

Třezalka.

Hypericum. Hartheu.

a) Třezalka tečkovaná (bylina sv. Jana, zvoneček, zvonec, děravec, křížek, krevníček, třezalka. Hypericum perforatum. Johanniskraut, Hartheu). Lodyha dvouhranná. Listy vejčité až podlouhle čárkovité, okrouhlým zpodkem přisedlé, průsvítavě po kraji černě tečkované. Kališní lístky kopinaté, špičaté. Koruny zlatožluté. Bylina mnoholetá 15—60 cm. Květe v červenci a srpnu. Roste na suchých lukách, mezích, kopcích, v lesních mýtinách.

Nať kvetoucí v prstech rozetřená vydává šťávu červenou a zápach pryškyřičný, nepříjemný; taktéž zabarvuje olej olivový s natí svařený. Jinda nať květoucí v lékařství se potřebovala jako lék mírně svraskující proti souchotinám, úplavici červené, chrlení krve a zlaté žíle. Zevně se přikládala na rány, spáleniny, opařeniny, které se natíraly též olejem, jež se odporučoval zevně i proti bolestem rheumatickým. —

Jí podobná je *b) třezalka čtyrkřídlá* (Hypericum tetrapterum) podle potoků a příkopů lučních rostoucí, pak *c) třezalka čtyrhranná* (Hypericum quadrangulum), která se nachází v hornatějších krajinách na lukách a okrajů lesních. Obě se sbírají s třezalkou tečkovanou k stejnému účelu.

Obr. 120. Třezalka tečkovaná.

207.

Trnka.

Prunus spinosa. Schlehe.

Trnka (trn, trnky. Prunus spinosa. Schlehe, Schlehdorn, Schwarzdorn.) Větévky z mládí pýřité neb plstnaté, v stáří lysé. Listy pilovité, vezpod v úžlabičkách žil vousaté; řapíky listů bezžlázné. Květy ponejvíce jednotlivé, jich stopky nanejvýš 2-krát delší trubky kališní, lysé. Plátky čistě bílé, vejčité, ku krátkému nehtu dole zaokrouhlené. Plod kulatý, přímý, černý, trpký. Keř trnitý 1—2 m. Květe v dubnu a květnu. Roste v křovištích, na krajích lesů, mezích, cestách.

Dříve než list objevuje se na keři květ, který se sbírá pro lékárnu v dubnu za suchého povětří, když se počíná rozvíjeti; co možná nejrychleji se usuší, aby nezčernal a uschová se v plechových nádobkách. Květy se spařují po 7—10 grm. a pijí jako thé, poči-

šťují mírně a nespůsobí bolení při tom jako na př. listy sennesové. — Poptávka v lékárnách je však nyní velmi slabá. — Listy trnkové někde pijí místo čínského thé. — Trpká kůra se jindy užívala proti zimnici střídavé. — Plody neb trnky sušené a vařené jedí se a odporučují proti běhavkám a krvotokům.

Květy se sbírají v dubnu pro lékárnu, kde se pod jménem Flores acaciae prodávají.

Kůra jakož i plody nezralé potřebují se k barvení na černo. Někde připravují z vyzrálých plodů víno. Květy dávají včelám dobrou pastvu. —

208.

Užanka.

Cynoglossum. Hundszunge.

Užanka lékařská (myšinec, psí jazyk. Cynoglossum officinale. Hundszunge, Venusfinger). Listy šedopýřité, podlouhlo-kopinaté, dolení kopisťovité, hoření poloobjímavé. Tvrdky na ztlustlém kraji hustě, na ploše roztroušeně měkkoostenné, bez uzlin mezi ostny. Koruny špinavě krvavé s hrboulky nachovými. Bylina dvouletá 46 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na pahorkách, cestách, pustých místech.

Za starých časů byla nať, zvláště pak kořen v lékařství odporučován jako lék bolesti a křeče utišující, proti kašli, chrlení krve, běhavce, úplavici, bělotoku atd., zevně na obklady proti nádorům krtičnatým, popáleninám, voleti, uštknutí hadem a pokousání zběsilým psem. — Nyní přišla docela v zapomenutí. —

Nať třená zapáchá myšinou a zapuzuje prý také myši. —

Obr. 121. Užanka lékařská.

209.

Vachta.

Menyanthes. Bitterklee.

Vachta třilistá (Trojlistník, třilistník, dětel neb jetel vodní, hořký, trojlistný, trojice vodní, trojan vodní. Menyanthes trifoliata). Listy 2-řadé, střídavé z plazivého oddenku, trojené, dlouze řapikaté; lístky opakvejčité až podlouhle opakvejčité, vykrajované. Stvol bezlistý s konečným hroznem. Koruny bělavě narůžovělé, prašníky fialové. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete

v květnu a červnu. Roste na rašelinných lukách, bařinách. Dospělá nať jest velmi hořká, zápachu poněkud protivného, mladá však méně hořká, proto se sbírá, když byla již odkvětla, zvláště v podzimku. Sušená chuti nepozbývá. Semena hořká.

Dle účinku zdá se býti rostlinám hořcovitým, hořepníkům, přílitům, nostřekům a zeměžluči podobná, toliko že hořkost není tak příjemná. Jako jmenované rostliny povzbuzuje zažívání, čistí krev a oběh její urychluje ve všech nemocech zažívadel od slabosti pocházejících, též hlisty moří, nashromážděnou vodu rozhání a stolici propravuje.

Obr. 122. Vachta trilistá.

Vachta prospívá v slabosti strojů zažívacích a z ní pocházejícím zaslizení, zkyselení a při hlistech. V zacpání jater, v hypochondrii a žloutenici. Proti kurdějím zvláště se vychvaluje. Proti počasným vyraženinám, v zlých vředech. V dnách a pakostnici. V zimnicích studených, střídavých, zvláště v slabosti po nich zustávající, slizotocích, krvotocích a j. — Vně ve vředech nečistých a ocháblých prospěšná jest.

Šťáva vachtová (Succus trifolii fibrini) dělá se vytlačováním z nati čerstvé na jaře, prospívá zvláště proti kurdějím. — Výtah neb extrakt shotovuje se z nati suché jako hořcový, jest hořký, černohnědý, málo lesklý. — Sušené listy slouží za thé, nebo dávají se na jemný prášek utlučené.

Šťáva z čerstvých listů užívá se buď sama o sobě nebo smíšena s jinými šťávami na př. řebříčkovou, pleškovou, kerblíkovou a j., též v polévce masité, syrovátce neb ve vodě některé kořenné, aromatické, po 20—40 grm. — Sušené listy užívají se jako thé spařené neb odvařené po 10—20 grm. Ondy podával se z nich prášek po 1—2 grm. se svařeninou jeho nebo v letkvaři s nějakým dobrým syrupem nebo i medem proti hlistům. Extrakt po 1—5 grm. ve vodě kořenné, na př. mátové, při špatném zažívání a p., s petrželovým neb jalovcovým thé při vodnatelnosti atd. Také se užiti může v pilulkách. —

S prospěchem se dávají listy dobytku špatně zažívajícímu, též ve vodnatelnosti a zácpě jater ovcí. Podává se svařenina ze 40 grm. listů najednou, nebo 15—30 grm. listů na prášek roztlučených, s medem nebo povidly bezovými promíchaných.

Hovězí dobytek pro hořkost tuto rostlinu nerad žere, kozy ji rádi, koně toliko čerstvou, suchotinným ovcím prý jest velmi prospěšna, zajíci ji vyhledávají; včely v květu nacházejí mnoho medu a semena žere drůbež.

V některých zemích, kde není mnoho chmelu, přídávají listy vachty, sbírají je před květením, oddělnjí od řapíků a lodyh, suší, sváří pak a opěňují a po lžících pak přidávají tolik, aby pivo příjemné hořkosti nabylo.

V Laponsku v čas neúrody suší lodyhy, roztlukou, míchají je s trochem mouky obilné a pekou z toho chleb, který jest ovšem hořký. Z listů vařených a vymačkaných možno barvu pro malíře a barvíře učiniti. Tkaniny vismutem močené zbarví se pěkně na žluto i také na zeleno, že ani octem barva se nezmění. —

Čtyry sta grm. nati vydá 70 grm. popele a tento 35 grm. salajky. Vachta jest k vysušení bahen velmi prospěšná, zláště svými tuhými plazivými lodyhami. Na Islandě všechna bahna jsou ní porostla, takže po nich možno choditi. K tomu cíli prospěšno jest na taková místa z jara síti semeno, které snadno klíčí, nebo lodyhy asi 2 palce dlouhé s pěkným okem neboli pupenem do trsu rostlin bažinných zastrčiti a pod zem asi na palec hluboko zasaditi, které pak snadno se ujmou a rozmáhají. —

210.

Violka.

Viola. Veilchen.

a) Violka neb *Fijalka vonná* (Violka vonná, fiola modrá. Viola odorata. Blaues Veilchen). Oddenek s dlouhočlennými, kořenujícími výběžky. Listy okrouhle ledvinkovité až srdčito-vejčité, jemně pýřité. Palisty vejčito-kopinaté, špičaté. Stopky květní as v prostředku se 2 listenci. Přívěsky kališní široké, od stopky volně odstálé. Semeník namnoze hustě pýřitý. Koruny fialové, růžové neb bílé, vonné. Bylina mnoholetá. Kvete v březnu, dubnu a květnu. Roste v křovištích, plotech, na mezích. —

Z květu se připravuje v lékárnách tak zvaný syrup fialkový neb fialový, který se po malých lžičkách dává dětem užívat proti chraptivosti a kašli; také se přidává k jiným mišeninám. — Sbírá se v dubnu i v květnu. —

b) Violka trojbarevná neb *maceška* (violka trojice, trojičná bylina, macoška. Viola tricolor. Dreifaltigkeitsblume. Stiefmütterchen). Lodyha s kůlovým kořenem. Listy vroubkovano-zubaté. Palisty lýrovitě protisečné, jich konečný úkrojek větší, často vroubkovaný, ku zpodu silně zúžený. Kališní lístky kopinaté, poznenáhla zakončité. Bylina jedno- neb dvouletá 8—30 cm. — Kvete od května až

do zimy. Roste na polích, suchých lukách, rumištích, lesních luhách a stráních hornatějších. Od macešky je mnoho odrodků, nejhlavnější jsou: *maceška zahradní, hrubokvětá neb štěpná* a *maceška polní*. Pro ozdobu v zahradách se pěstují. — Nať violek jmenovaných dříve vážena byla jako lék, zvláště na kůži těla, na žlázy mízné a na ledviny působící a odporučovala se proti počasným kožním vyrážkám, zejmena proti chrastům na hlavě u dětí, lyšejím, trudům neb uhrům na tváři, zvláště pak proti úročkům neb oparu tvářnímu.

Prášek ze sušené natě podává se po 70 ctgr. až 1 grm. dvakrát za den buď v mléku neb kaši krupičné; odvar z 6—10 grm. na 200 grm. zcezeniny mléka neb vody, jako thé k pití. V lékárně lze dostati nať i prášek (Herba jaceae). — Sbírá se v květnu a červnu. —

Obr. 123. Vítod hořký.

211.

Vítod.

Polygala. Kreuzblume.

a) Vítod hořký (vítod. Polygala amara. Kreuzblume). Listy nejdolejší velmi veliké, opak vejčito-klínovité, v rozetku směstnané, tamže často s malolistými vedlejšími lodyžkami, nad rozetkou silně zmenšené. Křídla kališní zdélí neb kratší než tobolka, zaokrouhleně tupé, k dolejšku súžené, nervu sotva spojených. Semeník přisedlý. Chuť hořká. Bylina mnoholetá 5—15 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na bařinách, lukách rašelinných.

Všecky částky byliny vyznačují se hořkostí patrnou a odporučují se proti bezsilným nemocem dychadel, počasným katarům, pozůstalé slabosti po zánětu plic a chrlení krve, a souchotinám.

Obyčejně se pije odvar natě jako thé, neb po lžičkách 10—20 grm. na 200 grm. vody. Také se užívá prášku po 1—2 grm. z počátku 2krát, později i víckrát za den, smíšeného buď s cukrem neb nějakým syrubem. — Rostlina se v lékárnách kupuje, sbírá se v červnu. — Stejně účinkuje a upotřebuje se *b) Vítod obecný* (Polygala vulgaris), který roste na lukách suchých, kopcích a pažitech výslunných, lesích řídkých a kvete od května až do září. — Roste pak u nás od obou druhu několik odrodků, které však vesměs stejnými vlastnostmi se vyznamenávají.

212.

Vlašťovičník.

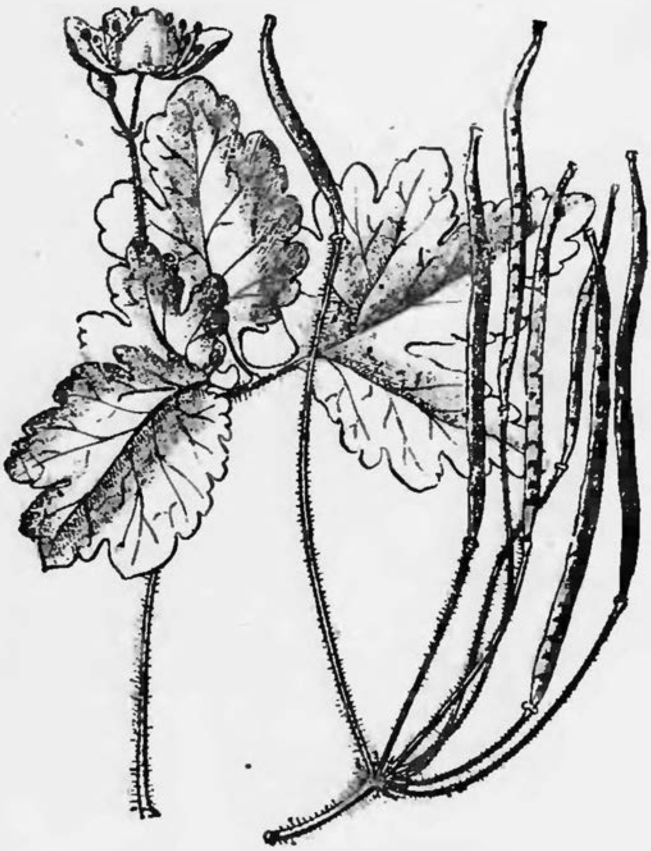
Chelidonium. Schellkraut.

Vlašťovičník větší (vlašťovičník, krvovník, nebeský dar, celidon, celiston. Chelidonium majus. Schellkraut, Schwalbenkraut, Schell-

wurz). Listy chobotnato-peřenodílné, úkrojků vejčitých, hrubě stříhanozubatých. Květy okoličnaté, žluté. Žlutomléčný. Mnoholetá bylina 30—60 cm. Roste na rumištích, zdích, skalách, v houštinách.

Upotřeben bývá kořen, nať a šťáva. Kořen a nať, čerstvé, vydávají zápach hnusný; chuť mají ostrou, nepříjemnou. Šťáva jest hustá, pomorančově žlutá, hořká, leptavá, smradlavá, palčivě ostrá, prsty stále barvící. Sušením kořen, nať i šťáva nazvíce ostroty své pozbývají.

Za čerstva svou těkavou a ostrou dráždivostí zvláště na nervy břišní působí, ústroje břišní k větší čilosti popuzuje, moč a pot vyvádí. Příliš dlouho neb ve větších dávkách užíván chuť a zažívání ochabuje, svaly i pohyb srdce seslabuje, ba i povážlivé příznaky spůsobuje, tak na př. velká lžice vzatá buď průjem buď vrhnutí v zápětí má. Šťáva čerstvá na kůži přiložená zanítí ji a rozbolaví.

Obr. 124. Vlaštovičník větší.

Vlašťovičník odporučoval se při žloutenici a vodnatelnosti neduhem jater pošlé, v zimnici studené, zacpání žláz okružných, v zlaté žíle, v nepořádné čmýře, v dnách, proti kamenu žlučnímu a hlístům. Vně podává se v zánětech očních, okalu očním, proti bradavicím, fíkům, povrchním vředům, lišejům, svrabu a j. Čerstvé šťávy se užívá smíšené s jinými šťávami rostlinnými, nebo stejné částky šťávy, v medu a vody; začne se s kávovou lžičkou znenáhla až k lžici k jídlu polévkové. Do očí se kape pozorně 3—5 kapek šťávy; bradavice, fíky a j. šťávou se potírají. — Šťáva z čerstvé rostliny vymačkaná vaří se za stálého míchání zponenáhla až na hustost syrupu. Od toho syrupu neb výtahu dává se, když není možno čerstvé šťávy dostati, 10 ctgr. až 1 grm. buď v roztoku neb v pilulkách. Také prášek z usušené nati se užívá 14 ctgr. na dvakrát, ráno a večer, s cukrem neb v pilulkách, s kterou dávkou může se vystoupiti až na 70 ctgr.

Pro lékárnu sbírá se v květnu.

Šťáva se též vychvalovala k léčení vředů talovitých u koní. K tomu cíli se míchala kamencem a přikládala na vlnu natřená na vředy. Také se vymývají podobné vředy odvarem kořene, aby červi v nich bydlící umořeni byli. —

Šťávou možno látky na žluto barviti. Někteří knihaři prý šťávu potřebují, když k pozlacování půdu kladou. Též šlupky šešulek dávají stálou barvu slámovou, s kamencem ale pomerančovou. — Nať s kamencem dává prý jako boryt barvu modrou, toliko musí břečka déle státi. — Ze semen může se tlačiti olej, tak sladký jako mandlový. —

213.

Vraní nožka.

Coronopus. Krähenfuss.

Vraní nožka (vraní noha, kolocír. Coronopus Ruellii, Senebiera coronopus. Krähenfuss). Lodyhy četné, rozvětvené, položené. Listy peřenodílné, úkrojků čarkovitých neb podlouhle kyjovitých. Hrozny krátké, protilistné, přisedlé; květy krátce stopkaté, malé, plátky bílé. Šešuka ledvinkovitá, čnělkou jehlancovitou špičkatá, síťnatě svraskalá, na kraji hřebenitě žebrnatá a zubatá. Bylina jednoletá $2^1/_2$—16 cm. Kvete od června do konce srpna. Roste na průhonech, kolem cest, příkopů.

Jí se v salátu a odporučována byla dříve proti běsnosti; také nať i s kořenem vařená proti chrlení krve, bělo- a krvotoku; šťáva z čerstvých listí dávala se píti uštknutým od hada. Kořen s bílým vínem vařený radil se proti vodnatelnosti, při čemž nemocný několik dní po sobě vždy ráno koflík vína toho měl vypíti a na to se vypotiti. Teplý odvar natě s červeným vínem neb octem, v ústech držány utiší prý i velké bolesti zubů. —

214.

Vrátič.

Tanacetum. Wurmfarrn.

Vrátič obecný (vrátyč. Tanacetum vulgare. Chrysanthemum tanacetum. Wurmfarrn, Wurmkraut, Rainfarrn). Koruny krajní nítkovitotrubkovité, nejvíce třizubé, v terči s válcovitou oblou trubkou korunní. Květenství směstnané, krátkovětevné. Vřeteno listů ku konci rozšířené a zubaté. Úkrojky listů na líci žláznato-tečkovaných kopinaté, stříhano-pilovité neb protisečné. Nažky 5-žeberné. Květy zlatožluté. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červenci až do října. Roste na mezích, cestách, v mýtinách, poříčí. —

Květoucí nať zapáchá silně a nepříjemně, chutná hořce a odporučuje se proti křečím a škrkavkám, buď v nálevu po 10—20 grm. na 200 grm. vody, buď v prášku po 60 ctgr. až 1 grm. za den. — Nať posud v lékárnách je na skladě, avšak málo kdo se po ní

shání. Dříve se z nati připravovala též voda a olej vratičový, kterých se upotřebovalo obyčejně jako přísady k jiným mixturám, na př. oleje 2—3 kapky proti křečím hysterickým. — Nať se pro lékárnu sbírá v červnu a červenci. — Nať zahání prý blechy a štěnice. —

215.

Vratička.

Botrychium. Mondraute.

Vratička obecná (Vrať se zase, zasevratec. Botrychium lunaria. Mondraute). Řapík neplodného listu až po čepel téměř s řapíkem plodního dílu srostlý. Čepel neplodná ze širšího zpodu vejčito-podlouhlá, jednou peřenodílná, úkrojky z klínovitého dolejšku poloměsíčité, s žilami vějířovitě rozvětvenými, zpředu celokrajné, vroubkované neb prstnatě stříhané. Bylina mnoholetá 8—24 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na lesních lukách, vlhkých písčinách. —

Nať slabě svraskující a sleznatá jindy v lékařství se potřebovala. Nať vařená neb prášek z ní s červeným kyselým vínem dával se k pití proti chrlení krve, běhavce, úplavici červené, bělotoku a kapavce. Čerstvá nať roztlučená, šťáva z ní, neb ze suché nati prášek sloužily k zahojení vředů. —

216.

V r b a.

Salix. Weide.

Vrba bílá (bělice, potočnice. Salix alba. Sahlweide, Silberweide). Listy podlouhle kopinaté, dlouze zakončité, na líci mdlé, vezpod sivozelené, tamtéž a někdy obak hedbávité. Šupiny velmi tenkých jehněd podlouhlé, zpředu nejvíce lysé. Stopka pestíka kratší než žlázka. Strom kvete v dubnu a květnu. Roste na březích řek, potoků i vod stojatých. —

Upotřebuje se kůry z větví oloupané, mnoho třísloviny a hořké látky obsahující proti bezsilným, nervosním zimnicím, krvo- a slizotokům, nezáživnosti z ocháblosti žaludku pocházející, zvláště po těžkých a dlouho trvajících nemocech.

V některých krajinách užívají prášku z kůry vrbové místo chiny proti zimnici studené, zvláště lid chudší na drahý chinin peněz nemající. — Prášku se užívá po $1^1/_2$—5 grm., obyčejně však v odvaru 20—40 grm. na 200 grm. vody. — Také se připravuje z kůry extrakt, jehož se může 2—10 grm. denně užiti buď v roztoku neb pilulkách. — Nyní se v lékárnách předpisuje z kůry vyráběný: Salicin. — Kůra pro lékárnu sbírá se v březnu a dubnu.

Vrb je více druhů. Vrba bílá je velmi rozšířena, z klestů dělají se otepky i starší dříví slouží k pálení. — *Vrba žlutá* je houževnatější a slouží k pletení rozličného nářadí, k vázání, zvláště ve

vinicích. *Vrba křehká* obsahuje v kůře mnoho tříslovíny a potřebuje se proto v koželužství, kořen její barví též na červeno. *Vrba mandlová* hodí se nejlépe k upevňování břehů a pruty její k pletení košíků, stejně tak dobře jako *vrba košařská.* — V sadech pro ozdobu a hřbitovech sází se *vrba smutková* neb *babylonská.* — K vrbám náleží též *jíva* (Salix caprea), která nejvíce v našich lesích roste a jejíž dříví nejen k pálení ale i k zhotovování drobnějších prací slouží. —

Obr. 125. Vrbina penízková.

217.

Vrbina.

Lysimachia. Weiderich.

a) Vrbina penízková (Penízková bylina, penízek vinutý. Lysimachia nummularia. Pfennigkraut, Weiderich, Lysimachie). Lodyha šlahounovitá, kořenující. Listy okrouhlovejčité, slabě srdčité, tupé neb krátce zašpičatěné, žláznato-tečkované. Úšty kališní srdčité. Nítky dole rozšířené a krátce srostlé. Koruny větší, zlatožluté, hnědě tečkované. Bylina mnoholetá. Lodyhy $^1/_3$—1 m. dlouhé. Kvete v červnu a červenci. Roste na vlhkých lukách, lesích, poříčí.

Nať je chuti zakyslé, hořké a trpké, druhdy se užívala proti průjmu, kurdějím a vředům. Posud někde pijí šťávu z listí vymačkanou neb s vínem vařené listy proti chrlení krve a úplavici červené; nať přikládají na rány neb na nos k zastavení krve. —

Podobně se potřebuje *b) Vrbina obecná* (Lysimachia vulgaris), která v křoví u řek, potoků a rybníků roste. — Nať její slouží k barvení na žluto. —

218.

Vstavač.

Orchis. Stendelwurz.

a) Vstavač obecný (vstavač, nuďatka, žežhulka. Orchis morio. Stendelwurz, Ragwurz). Listy dolení podlouhle kopinaté, hoření kornoutovité. Klas vejčitý neb podlouhlý, dosti volný. Lístky vejčité lebky nachové, zeleně žebernaté, zaokrouhleně tupé. Pysk nachový;

3-laločný; jeho laloky široké, krátké, přiokrouhlé. Ostruha zdélí semeníka, válcovitá, vystoupavá. Zřídka květ bílý neb pletní. Bylina mnoholetá 8—26 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na suchých lesních lukách. —

b) Vstavač mužský (vstavač samčí. Orchis mascula). Lístky okvetní špičaté neb vláskovitě přišpičatěné. Listeny blánovité, 1—3 žilné. Listy nejhořejší kopinaté neb čárkovito-kopinaté; lodyha nad nimi nahá. Hlízky podlouhlé, vždy nedělené. Klas podlouhlý, posléz prodloužený. Pysk hluboce 3-laločný, úštů širokých zoubkatých. Okv. nachové, zřídka lilákové neb bílé. Bylina mnoholetá 20—46 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na lesních a horních lukách. —

Obr. 126. Vstavač obecný.

Kořen obou vstavačů obsahuje mnoho škrobu, slizu a klovatiny, způsobilých to látek k oživování, obměkčování, zaobalování a zkrocování. Odporučuje je proti chraptivosti, kašli, souchotinám, průjmu, úplavici a úbytu (mze), kořen sestává ze dvou bambulin, pod jménem „Salep“ známých, užitečnější je bambulina mladší, nesoucí příští lodyhy, jelikož druhá vypustivši lodyhu květoucí jest vyčerpána. Očištěné bambuly náleží na několik minut ve vřelé vodě močiti, pak na niti navléknouti a co možná čerstvě usušiti, tím stvrdnou a nabudou barvy šedé nebo žlutavě bílé. — V lékárně se prodává kořen a prášek z něho. — Obyčejně se užívá prášek v odvaru s vodou, mlékem, polévkou hovězí nebo vínem, 1—$1^1/_2$ grm. na 200 grm. tekutiny. —

219.

Všedobr.

Imperatoria. Meisterwurz.

Všedobr horní (Všedobr. Imperatoria ostruthium. Meisterwurz, Meisterwurzel). Listy jednou (neb přízemní 2-krát) trojené; lístky široce vejčité, konečný často 3-laločný, postranní 2-laločné, hrubě pilovité; listy lodyžní menší s pošvami nadmutými. Lístky obalíčku nitkovité, nehojné. Plátky bílé. Bylina mnoholetá $^1/_3$—1 m. Kvete v červnu a červenci. Roste na horních lukách, blíž obydlí lidských.

Kořen byl dříve co lék pot vzbuzující, větry vypuzující a čmýru vyvodící odporučován. Podněcuje mocně činnost nervů a cév, odměšování kůže, ledvin a plic a je prospěšný jak v náhlých tak

i počasných nemocech oslabujících, na př. v tyfu, zimnici studené a j. Kořen čerstvý na jaře je plný šťávy zahořklé, ostré, bělavé na vzduchu žloutnoucí, účinkuje podobně jako anjelikový, obzvláště ve zvěrolékařství. K nálevu se béře 10—20 grm. na 200 grm. vody, za 2 hodiny 2 lžice k užívání; prášku z kořene se užívá 70 ctgr. až 1 grm. dvakrát neb třikrát za den. — Nyni přišel v lékařství k zapomenutí, v lékárnách však posud se chová kořen, který se sbírá v březnu a říjnu. —

Obr. 127.
Ysop lékařský.

220.

Y s o p.

Hyssopus. Ysop.

Ysop lékařský (Hysop. Hyssopus officinalis. Ysop). Lodyha polokřovitá, nejdoleji větevnatá. Listy krátkořapičné, kopinaté až čárkovito-kopinaté, lesklými žlázkami tečkované. Lichopřesleny v hrozen sestavené, jednostranné, s listenci čárkovito-šidlovitými. Koruny modré, růžové neb bílé. Rostlina mnoholetá 30 cm. Květe v srpnu a září. Pro ozdobu v zahradách obyčejný, na skalách a zděch různě zdivočelý.

Vršky kvetoucí mají obzvláštní, pronikavou, kořennou vůni, chutnají zahořkle a podávaly se v nálevu jako thé proti občasným nemocem dychadel, katarům plicním a dýchavičnosti.

Lékárníci jich upotřebují pouze k některým jiným připraveninám jako přísady. —

221.

Z á b ě l n í k.

Comarum. Blutauge.

Záběluík bahenní (Pětilístek červený. Comarum palustre. Blutauge, rothes Fünffingerkraut). Listy zpeřené, 5-četné, někdy 7-četné, nejhořejší 3-četné; lístky podlouhlé, ostře pilovité, vezpod sivé, na žilách plstnaté. Kalich krvavě naběhlý, jeho úšty vejčito-kopinaté, za plodu zveličelé, plátků hnědonachových mnohem větší. Bylina mnoholetá 30—60 cm. Kvete v červnu a červenci. Roste na bařinách, rašelinách rybničných a horských poloh.

Šťáva z mladého kořene užívala se proti chorobám plic a jater, jakož i co protijed při otrávení. Vino s kořenem vařené se odporoučelo píti proti žloutenici; odvar s vodou neb kyselým vínem proti úplavici červené, chrlení krve a krvotokům rozličným; odvar listů proti zimnici studené a psotníků. — Proti uvedeným nemocem připravovala se z kořene též pálená voda a extrakt. — Voda s ko-

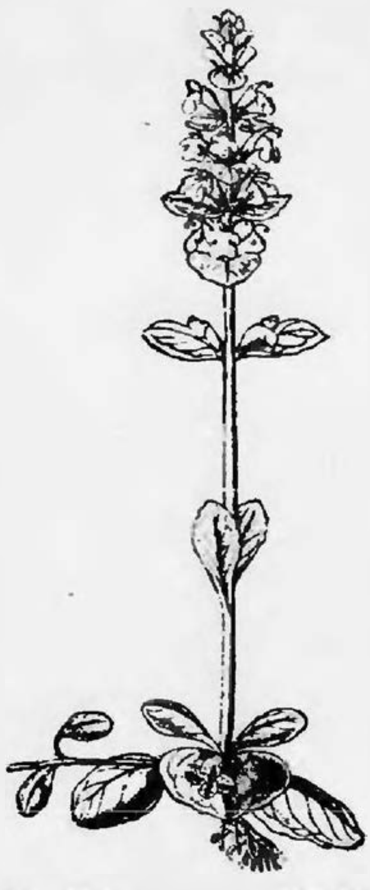
řenem vařená sloužila za kloktadlo proti zubů bolení, chraptivosti, vředům a poranění v ústech a krku. Kořen v octě vařený přikládal se na vole, tvrdé nádory a prašiviny. Listy s medem a solí smíšené dávaly se na rány, píštele hnisající a mokvající vředy. — Víno, ve kterém nať v měděné nádobě močena byla, natíralo se před spaním kolem krhavých očí. Pálenou vodou natíraly se třesoucí se údy a čelo při krvácení z nosu. Kořen s octem vařený přikládal se na rakovité vředy. —

Zábělník může se potřebovati k vydělání kůže; kořen dává též barvu červenou, avšak méně dobrou. —

222.

Zběhovec.

Ajuga. Günsel.

Obr. 128. Zběhovec plazivý.

Zběhovec plazivý (svalník prostřední, ranník, zběhový nebo drábský traňk. Ajuga reptans, Günsel). Lodyha 2-řadě chlupatá, jinak lysá neb skoro lysá, s velkými přízemními, podlouhlo-opakvejčitými listy, nad těmito oddáleně listnatá, bez postranních lodyh, leč s výběžky listnatými, plazivými. Listeny oddálené, nejhořejší kratčí neb zdélí květů. Koruny s širší trubkou. Koruny modré. Semeno tupými lištami síťovité. Bylina mnoholetá 1—10 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste na vlhkých lukách, pastvinách. okrajích lesů. — Nať jest zahořklá a trpká, druhdy se užívala proti úplavici a krvotoku, proti zácpě jater a sleziny, žloutenici. Nať roztlučená neb šťáva z ní přikládala se na hnisající a rozžírající se vředy. Ostatně se jí připisovala skoro stejná moc jako černohlávku obecnému, který též „svalník menší“ jmenovali. —

223.

Zemědým. (Routička).

Fumaria. Erdrauch.

Zemědým lékařský (routička, rutka polní, zemská pára, routička pospolitá. Fumaria officinalis. Gemeiner Erdrauch). Kališní lístky vejčito-kopinaté, 3-krát kratší než koruna, uzší než trubka korunní. Vnější lístky korunní tupé. Plod na příč širší, hruškovitý, zpředu uťatý a povykrojený, se 2 okrouhlýma jamkama. Bylina jednoletá 15—30 cm. Kvete v květnu po celé leto. Roste na rolích, rumištích a v houštích. Nať čerstvá má chuť hořkou, trochu ostrou, suchá nabývá

k tomu ještě slanosti. Až posud se užívá, ačkoliv zřídka, v lékařství co lék rozhánivý při zácpě a žloutenici. Dříve byl zemědým velmi odporučován při zácpě jater, sleziny a žláz okružných, v žloutenici a vodnatelnosti od toho povstalých. Dále se chválil v zimnici studené a slizné, zlaté žíle, hypochondrii neb těžkomyslnosti, nemocech ledvin, dnách a rozličných vyrážkách kožních. — Vně se podával v klistérech v nemocech břišních dříve jmenovaných. Spařeninou nati myla se kůže, aby byla hladkou jako i tenkráte, když lišejem neb jinou vyrážkou podobnou pokryta byla. — Nejlépe účinkuje šťáva z čerstvé nati, která se podává za den po 70—100 grm. pro sebe, nebo s jinými šťávami, na př. smetankovou, řebříčkovou, kerblíkovou, lžičnikovou, krešovou a j., též s polévkou masitou, syrovátkou nebo s vodou zaječickou, selterskou a j. — Výtah se dobude, když se šťáva z čerstvé nati nad mírným ohněm na hustost povidel svaří; podává se denně po 5 grm, buď v pilulkách nebo v nějaké vodě kořenné rozpuštěný. — Od suché nati béře se k odvaru 20—40 grm. na 200 grm. vody, od kterého pak za 3 hodiny 2 lžíce se užiti mohou. — Pro lékárnu sbírá se nať v květnu a červnu. — Z nati vydobyti lze barvu žlutou, stálejší než z rytu.

Obr. 129. Zemědým lékařský.

Zemědým slouží mezi jinými rostlinami dobytku za píci.

224.

Zeměžluč.

Erythrea. Tausendguldenkraut.

Zeměžluč obecná (zeměžluč lékařská, zeměžluč, zeměžluč menší, hlístník. Erythrea centaurium. Tausendguldenkraut). Listy zpodní sblížené, v rosetce, často vedlejší lodyhy vyhánějící. Květy na konci prodloužené lodyhy a větví ve vidličnatých, nejprv dosti hustých vrcholících. Kraj koruny ploše rozprostřený, s úšty nejvíce přítupými. — Listy tak jako lodyha na plochách a na kraji hladké, podlouhlovejčité až kopinaté. Vrcholík hojnokvětý, větviček skoro stejně vysokých. Kalich v čas rozkvětu o polovic kratší růžově pletní, zřídka bílé koruny; tato pod krajem sotva zaškrcená. Bylina jedno- a dvouletá 15—46 cm. Kvete v červenci, srpnu a září. Roste na lesních lukách, pasekách,

vřesovištích. Sbírá se květoucí nať, která má chuť nepříjemnou, zatrpklou, jež sušením mizí; účinkuje podobně jako hořec, jest toliko slabší a nezahřívá tak silně; užívá se skoro ve všech nemocech jako onen, zvláště v slabosti ústrojů zažívacích, v zimnici střídavé, v žloutenici, vodnatelnosti, pakostnici, proti krticím, slizotokům, vzteklině, zlaté žíle, rýmám počasným a hlistům. Neradí se podávati při zánětech, krvotoku a zimnici horké. Staří mnohem více užívali zeměžluče zevně; natí svařenou zaháněli všeliké neštovice, uhry, píhy, vši a prašivinu hlavy. Šťávu z byliny přikládali proti zácpě jater a sleziny proti hlístům, na rány a vředy; s medem smíšenou vpouštěli do očí při zákalu a povlaku. — Při bolesti kyčelní a břišní dávaly se klistéry. — Až posud se v lékařství užívá proti slabému zažívání, zácpě útrob břišních a odtud pocházejících nemocech. V lékárnách se chová nať a extrakt pod jménem: Herba et Extractum centaurii minoris. K nálevu se béře 5—10 grm. na 200 grm. vody; Extraktu 50 ctgr. až $1^1/_2$ grm. v míšenině neb v pilulkách. Ke klistéru zvaří se 70 grm. natě se 400 grm. vody až na polovičku totiž 200 grm. — Pro lékárnu se sbírá nať v červnu a červenci.

Obr 130. Zeměžluč obecná.

— Zeměžluč jest k barvení velmi užitečná. Pouhá svařenina rostliny této barví plátno zelenavě-žlutě. Břečka se stejným množstvím solí kuchyňské nasycená dává tmavou šedohnědou barvu, s kamencem ale místo soli poskytuje tmavo-citronovou žlutosť, se skalicí zelenou však barvu zahnědlou do zelené spadající. Vlnu možno na červenožluto barviti, jestli tkaniny dříve v roztoku cínovém byly močeny; barvu ale pleťovou do žluta padající přijímají, jestli roztokem vizmutovým se připravily. — Květoucí rostlina může se upotřebiti k vydělávání kůže. — Včely mnoho medu z květů sbírají. Dobytek rád žere suchou nať a dobře mu slouží. Sládci, šibalové, dávají zeměžluč do piva místo chmele. —

225.

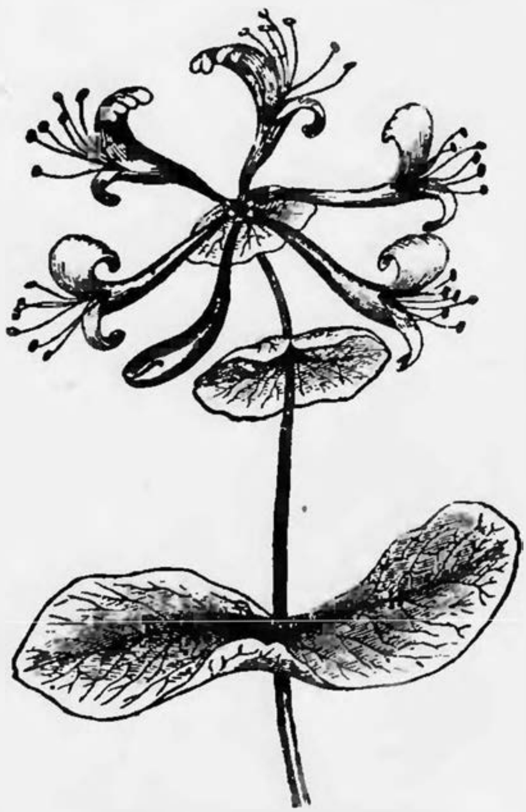
Zimoléz neb kozí list.

Lonicera. Heckenkirsche. Geissblatt.

a) Kozí list obecný. (Růže z Jericha, lilium lesní. Lonicera caprifolium. Geissblatt, Jelängerjelieber, durchwachsene Lonicere).

Kmen popínavý a opletavý. Vrcholíčky 3—2květé v úžlabí vstříčných listů přisedlé, tudíž květy jako v přeslenech neb strbouli. Kraj kališní na plodu stálý. — Listy okrouhlé eliptičné, vezpod nasivělé, na kvetoucích větévkách hoření po 2 srostlé; v jich paždích květy jako přeslenaté, nejhořejší strboulovitě nahloučené. Koruny nejprv nachové, pak růžové a žlutavobílé, lysé, vonné. Bobule šarlatové. Keř, 3—6 m. vysoký. Kvete v květnu a červnu. Roste na keřnatých kopcích, zvlášť na vápně, v křovích a plotech, krom toho v zahradách pěstován. —

b) Kozí list německý (kozí list, růže z Jericha. Lonicera periclymenum, Caprifolium periclymenum. Deutsche Lonicere, Geissblatt). Podobný předešlému. Listy však jsou všecky oddělené, řapíkaté. Vrcholičky v úžlabí listenů v konečný strboul sestavené. Koruny žlutavobílé a listeny silně žláznato-srstnaté. Kvete v červnu, červenci a srpnu. Bývá v sadech pěstován. —

Obr. 181. Kozí list obecný.

Listy jsou chuti perné a ostré. Dříví, listy, květy a bobule pudí na moč, tak že někdy i krev se objeví. Dříve se odporučovaly proti dýchavičnosti. — Šťáva z listí vytlačená na rány přiložená prý je čistí a zaceluje. Svařenina z nich slouží ke kloktání proti zánětu mandlí. Voda přes květy pálená má se za užitečnou proti zánětům očí. — V posledních 3 spůsobech až posud lid na venkově velmi často kozího listu upotřebuje.

c) Zimolez obecný (zimolýz, zimolejz, zimoláz. Lonicera xylosteum. Gemeine Lonicere, Hundskirsche, Brechweide, Beinholz). Stopka květonosná asi zdélí květů. Listeny čárkovito-šídlovité, zdélí neb delší semeníka. Listy vejčité neb eliptičné, špičaté neb zašpičatěné, po obou stranách jak stopky květní roztroušeně pýřité, vezpod bledší. Kališní úšty vejčité. Koruny žlutavě bílé. Bobule červené neb žlutavé. Keř do 8 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste ve světlých hájích, na obrostlých stráních, v plotech a křovištích podle lesů.

Rusové z dříví zimolezu obecného sestupujícím puzením vydobývají přiboudlinu neboli olej černý, hustý, kterým studené otoky natírají a velmi jej chválí. Také proti jakýmkoli znečistění krve vnitř užitý za prospěšný mají, též v rozličných případech příjice v kurdějích a ve svrabu za působilý lék ho vydávají. — Bobule po

čišťují a vrhnoutí spůsobují. — Kozí list obecný a německý zvláště oblíben jest u zahradníků; ohebné a dlouhé větve jejich dají se proplétati a pnouti po besídkách, zdích, stromech atd. Ku konci květnu a v červnu vynikají ozdobné květy, které zvláště času večerního líbeznou vůni vydávají. Ten čas není radno v besídkách spáti nebo květy ve světnici přes noc míti, neb silnou vůní svou pitomost, mrákoty a mdloby spůsobiti mohou. — Oba keře rozmnožují se velmi snadno odnožemi, hřízenicemi; vyžadují půdu ani příliš výslunnou ani velmi stinnou; zimu snášejí dobře, a třebas kmeny zmrzly, zůstávají kořeny neporušeny. —

Dříví zimolezu obecného je velmi tvrdé a pevné, krásně žilnato-žíhané, zažloutlé, avšak málokdy dosti silné. Z prutů dělají se nabijáky, cvočky a jiné menší věci. Uhlí k přípravě střelního prachu má býti výborné. — Včely z květu mnoho medu sbírají. —

226.

Zlatobýl.

Solidago. Goldruthe.

Zlatobýl obecný (celík, žlutá metla. Solidago virga aurea. Goldruthe). Úbory v přímé, všestranné, jehlancovité latě. Koruny žluté, krajní úzké, čárkovito-podlouhlé, delší zákrovu. Listy v křídlatý řapík sbíhavé, dolení eliptičné neb eliptičnokopinaté, drobně pilovité. Bylina mnoholetá 9 až 30 cm. Kvete v červenci a srpnu. Roste v lesích, pasekách, na horních a lesních stráních.

Obr. 132.
Zlatobýl obecný.

Květoucí nať byla za starodávna velmi hledána a zvláště proti nemocem ledvin, měchýře, močidel, kamenu a písku v moči odporučována. Užívalo se nálevu z 2—5 grm. nebo tinktury, ze šťávy čerstvé rostliny a lihu zhotovené, po 20—30 kapkách několikrát za den. — Pro lékárnu sbírá se květoucí nať v srpnu. —

227.

Žabník.

Alisma. Froschlöffel.

Žabník jitrocelový (jitrocel vodní. Alisma plantago. Gemeiner Froschlöffel, Wasserwegerich). Listy všecky z oddenku, řapikaté, namnoze vynořené, vejčité, trochu srdčité, neb kopinaté až čárkovito-kopinaté, řídčeji ve vodě ponořené, čárkovité, trávovité, průsvitavé, některé s kopisťovitou, vzplývající čepelí. Lata na pohled přeslínkatá. Nažky smáčknuté, tupé, bezhrotné, na hřbetě 1 až 2rýhé,

v strboulek tupě 3-hranný sestavené. Plátky bílé neb narůžovělé. Bylina mnoholetá 9—60 cm. Kvete v červenci a srpnu. V stojaté vodě, v blátech, v příkopech a kalužinách. —

Dříve byla upotřebena nať a kořen, který se ku konci srpna sbíral, vodou umyl a ve stínu sušil. Kořen na prášek roztlučený s jahodovou vodou pitý, odporučoval se proti písku neb sutému kamenu v měchýři. Svařenina kořene dávala se proti kurdějím a vodnatelnosti. Ještě na začátku toho století byl žabník proslaven co lék proti vzteklině, jak u lidí tak i u zvířat. Pokousaným osobám dávalo se hned po leptání rány, jakož i později, když běsnost vypukla 1—1 1/2 grm. kořene v prášku, která dávka za 2 hodiny se opakovala. Pokousaným psům i v největším záchvatu vztekliny dával se prášek z jednoho neb dvou kořenů s máslem smíšený a na chleb natřený, jednou, dva- neb třikrát denně, což prý k vyléčení postačilo. —

Listy roztlučené přikládaly se na nohy vodou oteklé, aby puchýřky a úlevu spůsobily. Nať se dávala na nežidy a vředy, také na prsy, aby mléko zmizelo. — Šťávou žabníku vymývaly se rány od psů a hadů spůsobené. —

Včely z květu mnoho medu a vosku vybírají. —

228.

Žindava.

Sanicula. Sanikel.

Obr. 133. Žindava europská.

Žindava europská (žanykl, zanykl, ženiklejt, ráček živý nebo černý. Sanicula europaea. Sanikel, Bruchkraut). — Listy přízemní dlanito 5-dílné; úkrojky zaokrouhleně klínovité, 2 až 3 laločné, nestejně 2-krát pilovité; listy lodyžní 1—2 malé, přisedlé. —

Okolíčky strboulovité z květů obojakých přisedlých, prašníkových stopkatých, vrcholíkovitě sestavené. Plátky malé, bílé neb načervenalé.

Bylina mnoholetá 30—46 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v stinných lesích hornatějších. Kořen a nať, chuti nahořklé druhdy v lékařství velmi váženy byly. —

Listy žindavy posud sem a tam lid jako thé užívá proti všemožným nemocem dychadel, plic a prsou; také zevně jako kašiček, obkladů a omývání při zhmožděninách, ranách, zlomeninách kostí a t. d. —

229.

Žlutucha.

Thalictrum. Wiesenraute.

a) Žlutucha menší (Žlutucha. Thalictrum minus. Kleinere Wiesenraute). Lodyha a listy lysé. Hlavní úkrojky listů ostrými úhly odstálé; lístků mělčeji vroubkovaných, vezpod trávo- neb sivo-zelených. Nažky eliptičné neb podlouhle eliptičné, málo smáčknuté, 8—10 žebré, s bliznou široce 3-hranně hrálovitou, málo nazpět ohnutou a nezubatou. Rostlina mnoholetá $^1/_3$—$1^1/_4$ m. Květy zažloutlé uprostřed bledě zelené. Kvete v červnu a červenci. Roste roztroušeně na skalnatých a keřnatých stráních, na mezích, lukách, na př. na Smíchovské louce u Prahy, u Kel v Boleslavsku atd.

Jsou pak známy ještě jiné podobné druhy jako: *b) Žlutucha orličkolistá* (Th. aquilegiaefolium) v horních lesích, skalách, u lesních potoků; *c) Žtutucha smrdutá* (Th. foetidum) na vápených skalách, u sv. Ivana, sv. Prokopa a Závistě blíže Prahy; *d) Žlutucha jednoduchá* (Th. simplex) na lukách, v huštinách u Žatce; *c) Žlutucha luční* (Th. flavum) na vlhkých lukách v Polabí; *f) Žlutucha úzkolistá* (Th. angustifolium). Sem tam roztroušena na vlhkých lukách a v křovinách. —

Staří lékařové připisovali všem žlutuchám povahy mírně zahřívající a vysušující s nějakým svráskováním. —

Obr. 134. Žlutucha jednoduchá.

Listy mladé s jinými zelinami požívané obměkčují břicho, a činí řídké neb volné stolice. Tutéž vlastnost avšak mnohem silnější připisovali kořenu a užívali ho místo rhebarbory co léku počišťujícího, s prospěchem zvláště při žloutenici. Nati a hlavně kořenu roztlučenému připisovali moc proti kamenu v ledvinách a proti všem neduhům ledvin a močového měchýře, an na moč žene a kámen vyvádí. —

Šťáva z nati a květu, které se dává po 70 grm., slouží v krvotoku, bělotoku, přílišné čmýře a zlaté žíly.

Semena tentýž mají účinek.

Zevnitř potřebovalo se nati k hojení ran, jakožto výborného prostředku. —

Svařeným kořenem v luhu mořily se vši a zákožky svrabové; prášek z kořene byl šňupán k zaražení krvácení z nosu a na vředy sypán, aby se čistily a vysušily. —

Čerstvé listy a kořeny zvláště žlutuchy menší a luční s kamencem močené barví tkaniny na žluto, skoro šafránovo; salmiakem nabývá se bledší barvy. —

Rostliny nebezpečné.

K rostlinám prudkým, neb jak lid vůbec říká jedovatým, patří několik, z kterých i v lékárnách zhotovují se rozličné připraveniny, jichž však jedině lékař, za všechny následky zodpovědný, smí použiti. Velice by si uškodil na zdraví, kdo by jich co domácího léku upotřebil, neb již pouhé sbírání těchto bylin vyžaduje opatrnosti. Tak na příklad šťáva oměje, při vázání kytek, do rány na prstu, třebas i nepatrné, vniklá, způsobí bolesť, zánět, tlučení srdce, mdloby a jiné příznaky. Proto dlužno připomenouti, aby byliny podobné pro lékárnu nikdo nesbíral, kdo od materialisty neb lékárníka k tomu nebyl vybídnut a patřičně poučen, jak s rostlinami těmi zacházeti má. — Za naší doby sáhne málo kdy lékař k připraveninám těchto rostlin, tím méně by se měl osměliti jiný, zvláště když má po ruce byliny neškodné, které podobně účinkují. — Mnohem hůř by pochodil, kdo by chtěl ve zlém úmyslu bylin následujících použiti, aby se otrávil, neb smrť nenásleduje vždy a když, tedy po dlouhém trápení a velkých mukách. Pro odstrašující příklad jsou níže některé účinky těchto rostlin uvedeny.

Obr. 1. Oměj šalamúnek.

Rostliny zdraví lidskému škodlivé neb jedovaté, jsou hlavně:

1. *Oměj.* (Aconitum. Eisenhut), mezi lidem obyčejně „šalamounek, zlý mníšek neb mordovník“ jmenován. Roste na vysokých horách, v zahradách, pak se pro ozdobu všude pěstuje a každému známý je květem obyčejně modrým, přilbici podobným, který na konci $^1/_2$—1 m. vysoké, tlusté, po celé délce tmavozelenými listy porostlé lodyze v jednoduchý hrozen upraven je. Známé druhy oměje u nás jsou:

Oměj šalamúnek, (šalamounek, zlý mníšek, mordovník. Aconitum napellus). Lodyha ztuha přímá; listy tuhé, přitloustlé, trochu leské. Květ modrý, tmavě fialový, pořídku světlý neb bílý.

Oměj modrý. (Jména prostonárodní předešlého. Aconitum variegatum neb camarum). Lodyha přímá neb popínavá; listy neleské, dosti hebké. Hrozen doleji listnatý. Přilba vysoko klenutá. Plátky na nehtu rovném přímé neb šikmo nakloněné, stropu přilbového namnoze nedosahující, ostruha silně hákovitá. Květy modré.

Oměj pravý. (Svolina, ostatní jména prostonárodní prvního. Aconitum Stoerkianum.) Listy leské. Hrozen sotva listnatý. Přilba nížeji klenutá, širší a kratší než u předešlého. Plátky na obloukovitém nehtu nahnuté, stropu přilbového dosahující; ostruha slaběji hákovitá. Květy modré.

Oměj žlutý. Hrozen dosti hustý. Přilba kališní válcovito-kuželovitá. Ostruha z kápovitých plátků spirálně stočená. Květy bledožluté.

Jmenované byliny jsou vesměs mnoholeté, $^1/_3$—$1^1/_2$ m. vysoké. Kvetou v červenci a srpnu, rostou ve světlých hájích, na horských stráních a bývají v zahradách pro okrasu pěstovány.

Užije-li někdo oměje, objeví se následující příznaky: palčivé bolesti v celém zažívacím kanálu, zvláště škubání a řezání v životě, necitelnost kůže, vrhnutí, krvavé stolice, ku konci ztráta řeči, křeče, strnutí, blouznění, šílenosť, studené poty, ochrnutí, a konečně po dlouhých bolestech smrť.

Tytéž úkazy vyvádí kýchavice bílá.

2. *Kýchavice bílá.* (Kýchavka, ellebor bílý. Veratrum album. Germer). Lodyha jak listy pýřitá, nahoře latnatá. Listy obloučně žebernaté, dolení široce eliptičné, nejhořejší kopinaté. Úšty okvětní zoubkaté. U nás jen odruda s květy zelenavými. Bylina mnoholetá $^2/_3$—$1^1/_4$ m. Kvete v červenci a srpnu. Roste na lesních, též mokrých lukách horských.

3. *Rulík jedovatý* (rulík zlomocný, rulík, lilík, němnice, nadragula. Atropa belladonna. Tollkirsche). Lodyha větevnatá. Listy vejčité neb eliptičné, v řapík sbíhající, v květenství po 2 vedle sebe. Květy namnoze nící; koruny špinavě hnědofialové; bobule černé. Bylina mnoholetá 1—$1^1/_2$ m. Kvete v červnu a červenci. Roste v pasekách horních lesů.

Příznaky požití rulíku jsou: Obličej je naduřelý, nachovité barvy, očí červených a rtů modrých; zorničky očí jsou nápadně rozšířeny neb zvětšeny; silná horečka, blbé usmívání, ospalost, škrcení v krku, nesmírná žízeň, obtížné močení, mrtvice.

Podobné úkazy objevují se při následujících:

4. *Náprstník červený.* (Digitalis purpurea. Fingerhut). Lodyha a rub listů vejčitých až vejčito-kopinatých, vroubkovaných hedvábitě šedoplsťnaté. Úšty kališní vejčité, tupé, hrotité. Koruny nachové neb bílé. Bylina dvouletá $^1/_3$—$1^1/_2$ m. Kvete v červnu až do října. Pěstuje se v zahradách.

5. *Bolehlav blámatý* (bolehlav. Conium maculatum. Schierling). Lodyha mělce rýhovaná, sivě ojiněná, lysá, dole nachově skvrnitá.

Listy 2—3krát zpeřené, úštů podlouhlých, celých neb střihanopilovitých. Obal a obaličky 3—6 listečné, ohrnuté. Plátky bílé. Zápach protivný myšinou. Bylina dvouletá 1—2 m. Kvete v červnu a červenci. Roste v plotech, křovích, na návsi.

6. *Blín černý* (blín, blén. Hyosciamus niger. Bilsenkraut). Bylina lepkavě chlupatá. Listy vejčité neb podlouhlé, chobotnaté až vykrajované, dolení řapikaté, hoření poloobjímavé. Lichoklas jednostranný, listnatý. Koruna bledě špinavožlutá, fialově žilkovaná. Bylina

Obr. 2. Rulík jedovatý.

jedno- a dvouletá 30—60 cm. Kvete v červnu až do září. Roste na rumištích, cestách, návsích.

7. *Chvojka.* (Klašterská chvojka, chvojka rajska, rýnská, netáta, možucha, břinka. Juniperus sabina. Sadebaum). Kmen položený, větve přímé. Listy přitisklé, tupé. Šišky kulaté, na stopce kratší nazpět ohnuté, keř nebo strom $1^1/_2$—3 m. Kvete v dubnu a květnu. V sadech v zahradách sázená.

8. *Ocún jesenní* (ocún, naháč, ocoun, luční matečník, jeseňka, naháček, popovo moudí, zimovít. Colchicum autumnale. Zeitlose). Lodyha nejdoleji napuchlá ve hlízu vejcovitou, v hnědé slupky zaobalenou. Listy v čas květu ještě nevyvinuté, pod zemí, s plodem pak na lodyze povyneslé, široce kopinaté. Okvětí pletní, lilákové

do růžova, neb bílé. Bylina mnoholetá 15 cm. Kvete v září a říjnu; plody na to v květnu; opozděné květy někdy až z jara. Roste na lukách zvláště hornatějších.

9. *Vraní oko.* (Vranovec čtyrlistý. Paris quadrifolia. Einbeere). Lodyha toliko se 4 (řídko 3—6) listy široce vejčitými neb eliptičnými, zašpičatěnými v přeslenu. Květ konečný, přímý. Lístky kališní kopinaté, zelené. Bobule černomodrá. Bylina mnoholetá 15—30 cm. Kvete v květnu a červnu. Roste v stinných lesích, zvláště horních.

10. *Mák vlčí* (pleskanec, ohníček, tleskanec. panenka. Papaver rhoeas. Wilder Mohn, Klapperrose). Úkrojky listů vícekrát stříhano zubaté. Stopky květní s odstálými chlupy. Blizna nízko kuželovitá, se 7—14 po krajích se kryjícími laloky. Nitky tyčinek nitkovité. Paprsky bliznové nízké, úzké, v prostřed terče bliznového nesplývající. Tobolky 3lysé, opakvejčité. Květ šarlatový. Bylina dvouletá, ozimá 30 až 60 cm. Kvete v květnu, červnu a červenci. Roste na rolech, cestách a rumištích.

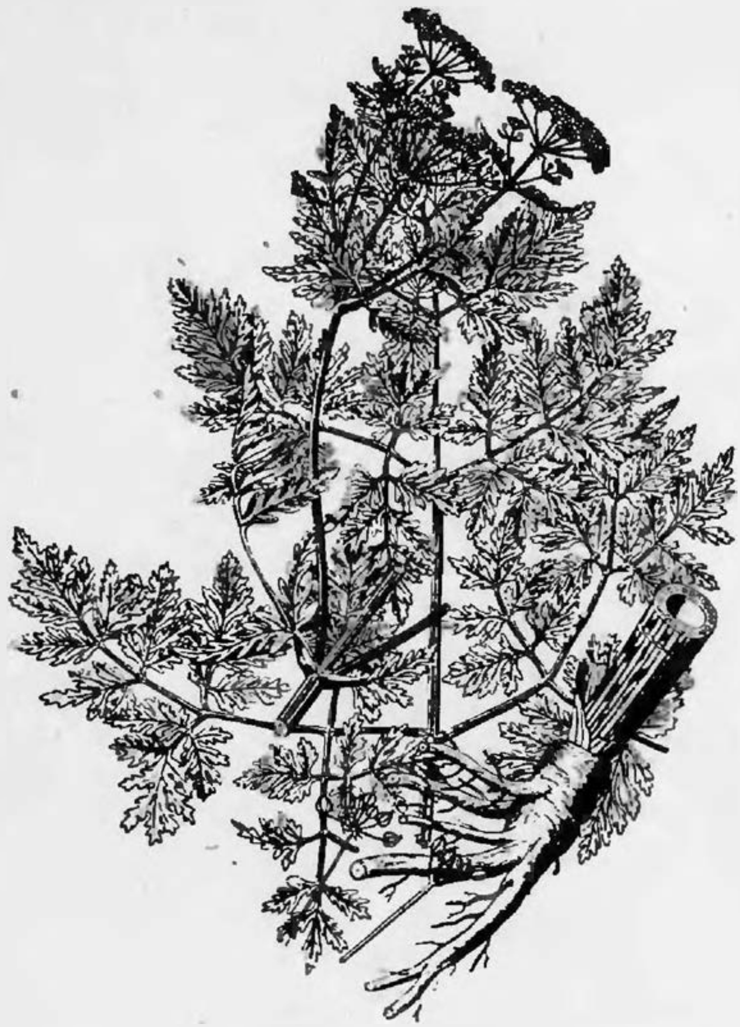

Obr. 3. Náprstník červený.

Nať a vesměs celá rostlina mezi prsty třená vydává nepříjemný zápach makový. Od dávna se má za rostlinu omamující, bolesti utišující a kašel usnadňující. Z té příčiny dává lid květy jako thé nebo syrup z nich připravený nemocným. Dosti často nerozumné matky a chůvy svařují makovice dětem křiklavým, aby spaly, čímž však děti zpitomí a často i po celý věk zvláště na duchu chory zůstanou. Makovice jsou mnohem mocnější a škodlivější nežli květ a nať. Květy máku vlčího sbírají se pro lékárnu v červnu; makovice v červenci.

Pod stejnými prostonárodními jmeny jako mák vlčí, znám je také *mák polní* neb *rolní* (papaver argemone) s květy vodnatě krvavými a *mák pochybný* neb *malokvětý*, (papaver dubium) s květem šarlatovým. Oba rostou na polích, kopcích a ladách písečných, mají slabší, tenší lodyhy a menší květy i makovice. Květy účinkují tak jako květ máku vlčího.

Mnohem silnější a nebezpečnější jako lék jest *mák setý* neb *snodárný* (papaver somniferum), který se u nás seje, a v ohledu hospodářském i řemeslnickém velmi užitečný jest. Vůbec známo, že mák k nádivkám do buchet a koláčů se tluče, tře s mlékem, cukrem, syrupem nebo medem míchá, na vdolky, housky, rohlíky surový se sype a k rozličným moučným pokrmům pro chuť se přidává. Olej

Obr. 4. Bolehlav blámatý.

z máku dobře upravený je lepší nežli olej olivový nebo dřevěný a slouží k omaštění jidel.

Z máku bílého, černého i šedého vydobytý olej má tu dobrou vlastnost, že zimou nestydne; hoře čadí sice víc než jiné oleje, zato však zápachem méně obtěžuje, ostatně se k pálení málo užívá, proto že je mnohem dražší. Tím více slouží k malování, k připravování pokostů mastných, k černidlu tiskařskému, tmelům čili kytům vodou neproniknutelným. Pro malíře s olejovými barvami obzvláště se hodí, proto že rychle schne a nežloutne. Rmut neboli záboj usušený a roztlučený dává vodou navlhčen velmi pevný tmel.

Rmut po vytlačení oleje zůstávající slouží též ke krmení dobytka. — Ptáci rádi semeno makové žerou. Prázdné makovice a nať suchá k pálení a ke stlaní užitečné jsou, ku stelivu však se rozsekávají, aby tím lépe hnily. —

V lékařství potřebuje se květ máku, nať, makovice nezralé, šťáva z nati a makovic zelených (opium). Z nich se připravují roz-

Obr. 5. Blín černý.

Obr. 6. Chvojka.

ličné léky, kterými však jedině zkušený a opatrný lékař může prospěti, kdežto nikdo jiný by se neměl osměliti makovinu vůbec podávati.

Právě jsem dopsal tyto řádky a čtu „Národní listy“ ze dne 6. července 1886, kde o máku příhodný článek následující: *Zakázané užívání odvaru z makovic.* V některých krajinách bledí nezkušené matky nemluvňátka ukonejšiti tím, že jim dávají napíti se odvaru z makovic (capita papaveris somniferi). Dítko po tomto léku sice usne, avšak některé více se neprobudí, poněvadž odvar tento zvláště na slabší organismy rozrušeně působí. Za příčinou tou upozorňují se lékaři, lékárníci a majitelé závodů materialních a obecní starostové na škodlivý druh tohoto odvaru s doložením, že před úplným dozráním posbírané, zavité a nezralým mákem naplněné makovice nesmějí se snešené ani samotné, ani k jinému thé přimí-

sené prodávati, poněvadž nápoj z nich připravovaný jest silně omamující. Lék tento smí býti prodáván jedině a výhradně na předpis oprávněného lékaře, a v tomto případě smí ho prodati jedině lékárník a žádný jiný obchodník neb materialista. Obmezení prodeje tohoto bude při příští revisi lékárnické taxy vyznačeno † na znamení, že jest lék tento jedovatým. Zároveň upozorňují se pomocnice ku porodu, aby nejen nikdy neradily k užívání odvaru takového, nýbrž aby nezkušené matky před užíváním léku toho varovaly."

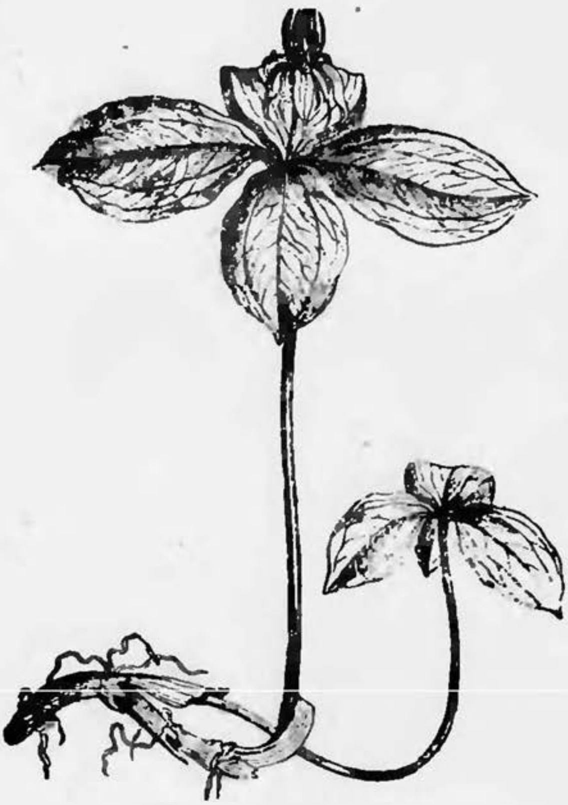
Krásný, vábivý je květ oměje, náprstníka i ocúnu, který růžovými kališky, nejposlednější ze všech květin naše louky ozdobuje, ačkoliv všemožně k jeho vyplenění se pracuje. — Pěkná je mnohosemenná, černá, třešni podobná a růžovou šťávou naplněná bobule rulíka zlomocného a často již nezkušený lid, obzvláště děti krásným na pohled ovocem tímto k jídlu svedeny byly a povážlivě onemocněly. Ještě častěji se najedí děti bobulí vranovce čtyrlistého neb vraního oka, borůvkám (černým jahodám) podobných, ačkoliv snadno jsou k poznání, zvláště dle toho, že vranovec má jen jednu bobuli, která uprostřed 4 širokých, na konci lodyhy vodorovně roztažených listů se nachází. — Nať bolehlava blámatého snadno se může pomíchati s petrželí a kerblíkem, který omyl již mnoho neštěstí způsobil atd. — Kdyžby někdo jakýmkoliv spůsobem jmenovaných rostlin byl požil a otravující, dříve udané příznaky se objevily, sluší mu dáti protiléku a sice *tříslovíny*, která by v každé domácnosti měla býti.

Obr. 7. Ocún jesenní.

Tříslovina (kyselina tříslová, tannin. Acidum tannicum) v nejnovější době oblíbený lék dobývá se nejvíce z duběnek, ve kterých se z větší části nachází. V přírodě je velmi rozšířena a nalezá se zvláště v kořínkách mnoha bylin, ve větvích keřů a nejvíce v kůře stromů. Tříslovina tvoří zažloutlý prášek, který se ve vodě rozpouští, má chuť trpkou, stahující a jest lacino všude u materialistů

a v lékárnách k dostání. — Když se tedy onemocnění neb otrávení uvedenými rostlinami stalo, když se krev do hlavy hrne a mrtvice hrozí, dají se nejdříve studené ledové obklady na čelo; napotom se zjedná vrhnutí buď lehtáním čípku neb davidlem z kořene davivého. Co odjed podá se tříslovina a sice každou čtvrt hodiny plná špička velkého nože, buď v oplatce nebo na lžíci s vodou rozmíšená tak dlouho, dokud povážlivé úkazy nadržují. V dalším průběhu

Obr. 8. Vraní oko.

Obr. 9. Mák vlčí.

se položí do týla, mezi lopatky a na lýtka křenové placky a dají se klystéry z octa. Při ochrnutí podá se k pití černá káva.

Když by tříslovina nebyla při ruce, tedy ji nahradí částečně kůra z dubů, ve které tříslovina též u velkém množství se nachází. Vezmou se dva loty dubové kůry na jeden žejdlík vody, půl hodiny se nechá povařit, pak odcedí; při otrávení se užívá z toho odvaru každou čtvrt hodiny 2—3 lžíce. —

Seznam rostlin léčivých.

Strana

Seznam rostlin nebezpečných.

Seznam nemocí.

Číslice naznačuje vždy rostlinu, která proti jmenované nemoci se užívá; na př. proti běhavce pod číslem 12 dle abecedního pořádku najde se 12. Brusnice borůvka, proti blednici pod č. 145c. Pelyněk dřevinka atd.

Seznam některých soujmen nemoci, u lidu obvyklých.

Apostema, apostila viz hlíza.
Bakule, boule viz nádor.
Běhavka prudká viz průjem.
Bělmo viz oči zakalené.
Běsnost viz vzteklina.
Bílý tok, bílý květ viz bělotok.
Bílková moč viz močení bílkovinné.
Bledá nemoc, bledníčka viz blednice.
Boláky, bolavé nohy viz vředy.
Bolesti v údech viz nemoce údů.
Boule krvavá viz nežit.
Božec viz psotník.
Boží moc viz padúcnice.
Bradavky prs rozprýskané, bolavé viz podlomky bradavek.
Cecek, cic zapálený viz podlomky bradavek.
Čas nebo běh ženský, žen viz čmýra.
Červenka, červený tok, čevená nemoc viz úplavice.
Červi ve střevách viz hlísty.
Dýchání obtížné, krátký dech viz dušnost.
Dýchavice, dýchavost, dušení na prsou viz dýchavičnost.
Dýmnost viz hysterie.
Fistule viz píštěl.
Francouzská nemoc, francouzi viz příjice.
Gicht, gift viz dna.
Hypochondrie to jest zádumčivost, těžkomyslnost viz nemoce duševní.
Honeček bolavý viz podlomky bradavek.
Hoř viz žáha.
Hosti neb věci dostati viz čmýra.
Houby v ústech viz moučník.
Chrapot, chraptivý neb sípavý hlas viz chraptivost.
Chřadnutí viz slabost těla.
Chronická nemoc tolik co počasná, dlouho trvající.
Chvístačka viz běhavka.
Jahody na těle viz skvrny kožní.
Kámen v měchýři viz kámen močni.
Kámen sutý v moči viz písek močový.
Kapačka viz kapavka.
Kašel záduěný, dávní viz kašel dušný.
Kašlání, plivání neb chrkání krve viz chrlení krve.
Křeče od matky viz hysterie.
Křepčivost viz posunčina.
Kvítek viz čmýra.
Lichodárka viz zimnice.
Maso vojenské, vojské, plíné viz maso divoké.
Měsíčky viz čmýra.
Městky v zadku viz zlaté žíly nádorky.
Moč vyháněјící, na moč ženoucí věci viz moč vypuzující léky.
Mze viz úbytě.
Nemoc sv. Valentina viz padúcnice.
Nemoce matky, matěrníku, matečníku, dětince viz nemoce dělohy.
Nemoc tajná, ženská viz čmýra.
Nemoc vnitřní horečnatá, palčivá, zánětná viz horečka.
Neštovice krevné viz zlatá žíla odu-řelá, nádorky.
Obměk viz běhavka.
Oblak černý viz oči zakalené.
Oči lojdavé viz oči krhavé.
Oheň svatý viz růže.
Ohnipera, ohnipara viz chrasty.
Omdlení, padnutí do mdlob viz mdloba.
Opálení, opáleniny viz spáleniny.
Opar viz chrasty.
Opaření od potu, tepla viz opruzení.
Padoucí nemoc viz padúcnice.
Pakostnice viz dna.

Kalendář ku sbírání rostlin pro lékárnu.

Leden.

V lednu se nesbírá nic.

Únor.

Kořen. Čemeřice černá. — Jmélí obecné; ochmet europský.

Březen.

Kůra krušiny obecné, kaštanu, lýkovce obecného, střemchy, dubu, vrby, jilmu. *Kořen* anjeliky větší, proskurníku lékařského a lopuchu pavučinatého (2letý), aronu skvrnatého, prhy chlumní, šišvorce, kostivalu lékařského, omanu pravého, pýru plazivého, všedobru horního, libečku lékařského, jehlice trnité, pivoňky lék., petržele kuchyňské, osladiče obecného, smetanky obecné, mochny lesní, kozlíku lék. *Větvičky* lilku sladkohořkého.

Duben.

Kůra dubu, vrby. *Květ* trnky, podběle obecného, violky vonné. *List* medvědice lékařské. *Nať* jaterníku trojlaločného, plícníku obecného, koniklece, smetanky obecné i s kořenem. *Kořen* prhy chlumní, lopuchu pavučinatého, šišvorce čekanky obecné, kostivalu lék., omanu pravého, pýru plazivého, libečku lék., jehlice trnité, pivoňky lék., smetanky i s natí, mochny lesní.

Květen.

Květ konvalinky, hluchavky bílé, lilie, broskve, prvosenky neb petrklíče, rosmariny, violky vonné. *List* plícníku. *Nať* medvědice, vlaštovičníku, křenu, bolehlava, podběle, zemědýmu, oponce, macešky, slezu, plícníku, řebříčku, routy, šalvěje, vrátiče.

Červen.

Květ proskurníka, prhy, brutnáka, měsíčka, heřmánku, chrpy, slézu, máku, růže, bezu, lípy. *List* čekanky, dubu, medvědice. — Jahody červené. — *Nať* pelyňky, prhy, brutnáku, konopě, zeměžluče, plaménku, podběle, zemědýmu, konitrudu, ysopu, rojovníku, slézu, jablečníku, heřmánku, melisy, máty, bažanky, řebříčku, vítodu, rosmariny, routy, šalvěje, mydlice, chrastavce, bindase, ožanky, doušky, rozrazilu, maceśky.

Červenec.

Plod meruzalky červené, malinníka, černé jahody, makovice. *Květ* světlice, heřmánku, třezalky, levandule, lilie, slézu zahradního, lípy, divizny. *List* ořechu a nezralé ořechy. — *Nať* pelyňky, proskurníka, zeměžluče, merlíku, čekanky, světlíku, konopice, třezalky, locíky, lnice, jablečníku, marjánky, komonice, máty, dobromyslu, poleje, saturije, ožanky, chrastavce, vratiče, divizny.

Srpen.

Plod moruše, černé jahody, malinníku, bezu, kaštany, žaludy. *Květ* proskurníku, levandule, slézu zahradního, komonice. *Nať* pelyňky, černobýla, konitrudu, komonice, čibru, zlatobýlu. *Kořen* prhy, čemeřice. *Semeno* lnu, plavuně, haluchy, maku, hořčice.

Září.

Plod dřišťálu, chebdí, jalovce, bezu, chmele; zelené šlupky ořechu. Crocus. *Kůra* ořechu. *Kořen* prhy, pelyňky, šišvorce, čekanky, omanu, kapradě samce, hořce, osladiče, mařiny barvířské, mydlice, pampelišky, mochny, kozlíku. *Semeno* anýzu, petržele, hořčice černé; větvičky lilku sladkohořkého.

Říjen.

Plod dřišťálu, chebdí, jalovce, bezu, chmele; zelené slupky ořechu; Crocus. *Kůra* ořechu. *Kořen* prhy, proskurníku, aronu, pelyňky, chřestu, posedu, šišvorce, čekanky, omanu, kapradě samce, hořce, pýru plazivého, konitrudu, všedobru, kosatce, osladiče, mařiny barvířské, mydlice, pampelišky, mochny, kozlíku. *Semeno* anýzu, petržele, hořčice černé. *Větvičky* lilku sladkohořkého.

Listopad.

Listopad nemá rostlin ku sbírání jako i následující měsíc

Prosinec.

Seznam hospodářsko-průmyslový.

Číslice naznačuje rostlinu dle abecedního pořádku v jmenované věci potřebnou.

Seznam hlavních druhů rostlin

dle číslic a pořádku abecedního.

1. *Anjelika* větší.
2. *Aron* skvrnatý.
3. *Bazalika* obecná.
4. *Bažanka* polní.
5. *Bedrník* anýz, a bedrník obecný.
6. *Bez* černý; bez chebd.
7. *Blatouch* bahní.
8. *Brambořík* obecný.
9. *Břečtan* obecný.
10. *Bříza* obecná.
11. *Brukev* obecná; kerlubna, karfiol, zelí hlavaté, kapusta, jarmuz.
12. *Brusnice* borůvka.
13. *Brutnák* obecný.
14. *Bukvice* lékařská.
15. *Cvikla.*
16. *Čekanka* obecná; štěrbák.
17. *Čemeřice* černá; čem. zelená.
18. *Černohlávek* obecný.
19. *Černucha* rolní; čer. setá a zahr.
20. *Čertkus* luční.
21. *Česnek* kuchyňský, pažitka, pór zahradní, cibule ocecná.
22. *Čibr* obecný.
23. *Ďáblík* bahenní.
24. *Dejvorec* mrkvovitý.
25. *Denivka* žlutá; den. plavá.
26. *Dymnivka* dutá; dym. prstnatá a bobovitá.
27. *Divizna* velkokvětá a malokvětá.
28. *Dobromysl* obecná a voněkras.
29. *Douška* úskolistá a vlašská.
30. *Drchnička* rolní.
31. *Dřín.*
32. *Dřišťál* obecný.
33. *Drnavec* lékařský.
34. *Dub* zimní, šipák a letní.
35. *Fenykl* obecný.
36. *Hadí jazyk* obecný.
37. *Hadí mord* španělský a nízký.
38. *Hadinec* obecný.
39. *Halucha* kmín vodní.
40. *Heřmánek* pravý a římský.
41. *Hlaváček* jarní.
42. *Hloh* obecný, ostrolistý, červcový a leskutý.
43. *Hluchavka* bílá.
44. *Hořčice* bílá a černá.
45. *Hořec* šumavský, tolitový, brvitý, křížatý a obecný.
46. *Hruštička* menší, prostřední a okrouhlolistá.
47. *Hvozdík* lesní a zahradní.
48. *Chmel* obecný.
49. *Chrastavec* polní.
50. *Chřest* obecný.
51. *Chrpa* polní
52. *Jablečník* obecný.
53. *Jahodník* obecný.
54. *Jalovec* obecný.
55. *Janovec* vítečník.
56. *Jasan* ztepilý a manový.
57. *Jasmín* obecný.
58. *Jaterník* trojlaločný.
59. *Ječmen* obecný, dvouřadý, rýžový, nahý, čtyrřádkový, zimní, himalajský, jeruzalemský.
60. *Jedle*, modřín, smrk, borovice.
61. *Jehlice* trnitá.
62. *Jeřáb* obecný.
63. *Jestřábník* okoličnatý, zední, chlupáček a myší ouško.
64. *Jilm* polní.
65. *Jitrocel* kopinatý, prostřední a větší.
66. *Jmélí* obecné.
67. *Kakost* smrdutý, luční a krvavý.
68. *Kamejka* lékařská.
69. *Kamzičník* rakouský.
70. *Kapraď* samec.
71. *Kaštan* koňský.
72. *Kerblík* setý.
73. *Kyprej* obecný.

74. *Kyvor* lékařský.
75. *Kmín* luční.
76. *Kokořík* obecný a mnohokvětý.
77. *Kokoška* pastuší tobolka.
78. *Kokotice* větší a menší.
79. *Komonice* lékařská.
80. *Koniklec* luční a obecný.
81. *Konitrud* lékařský.
82. *Konopě* setá, poskonná a hlavatá.
83. *Konopice* huňatá.
84. *Kontryhel* obecný.
85. *Konvalinka* vonná.
86. *Kopytník* obecný.
87. *Kopr* zahradnický.
88. *Kopretina* řimbaba.
89. *Kopřiva* veliká.
90. *Koprník* úzkotistý.
91. *Koryandr* setý.
92. *Kosatec* žlutý a florentinský.
93. *Kostival* lékařský.
94. *Kotvice* vzplývavá.
95. *Kozí brada* luční, východní, větší a fialová.
96. *Kozlík* lékařský.
97. *Křen* polní.
98. *Krtičník* hlíznatý a čtyřkřídlý.
99. *Kručinka* barvířská.
100. *Krušina* obecná.
101. *Krvavec* obecný.
102. *Kuklík* obecný a potočný.
103. *Kustovnice* obecná.
104. *Lavandule* obecná.
105. *Lebeda* lesklá a zahradní.
106. *Leknín* bělostný.
107. *Len* setý, mlatcový a hledivý.
108. *Libeček* lékařský.
109. *Lýkovec* obecný.
110. *Lilek* sladkohořký, obecný, brambor a rajské jablko.
111. *Lilie* zlatohlavá a bílá.
112. *Lípa* malolistá, širolistá, stříbrná a americká.
113. *Lnice* obecná.
114. *Locika* zahradní.
115. *Lomikámen* zrnatý a trojlaločný.
116. *Lopuch* pavučinatý.
117. *Máčka* polní.
118. *Malinník* obecný a ostružník.
119. *Mařina* barvířská.
120. *Mařinka* vonná.
121. *Máta* peprná, kadeřavá a polej.
122. *Meduňka* lékařská.
123. *Medvědice* lékařská.
124. *Merlík* vonný.
125. *Meruzalka* červená, horská, černá a srstka.
126. *Měsíček* zahradní.
127. *Mydlice* lékařská.
128. *Mléč* hladký, ostrý a polní.
129. *Mochyně* boborolka.
130. *Mochna* lesní, husí, stříbrná, plazivá a bílá.
131. *Moruše* černá a bílá.
132. *Narcisek* bílý, žlutý a tulipán.
133. *Netresk* střešní.
134. *Ochmet* evropský.
135. *Olše* lepká.
136. *Oman* pravý.
137. *Oponec* obecný.
138. *Ořešák* královský.
139. *Orlíček* obecný.
140. *Orsej* jarní.
141. *Osladič* obecný.
142. *Ostropestřec* obecný.
143. *Oves* setý a smeták.
144. *Ozanka* čpavá.
145. *Pelyněk* pravý, černobýl a dřevinka.
146. *Petržel* kuchyňská.
147. *Pilát* lékařský.
148. *Pýr* plazivý.
149. *Pivoňka* lékařská.
150. *Pamének* přímý a plotní.
151. *Plavuň* obecná.
152. *Plicník* obecný.
153. *Podběl* obecný.
154. *Podražec* obecný.
155. *Posed* černý.
156. *Počnice* lékařská.
157. *Přeslička* polní, bahenní, lesní a mokřadní.
158. *Prha* chlumní.
159. *Pryšec* obecný a chvojka.
160. *Proskurník* lékařský.
161. *Protěž* písečná
162. *Prvosenka* obecná.
163. *Pšenice* obecná.
164. *Ptačí* zob.
165. *Pupava* bílá
166. *Rdesno* hadí kořen a truskavec.
167. *Rdest* vzplývavý, prorostlý, hřebenitý, hustolistý, dlouhý a špičatolistý.
168. *Řebříček* obecný.
169. *Řepík* lékařský.
170. *Réva* vinná.
171. *Rojovník* bahenní.
172. *Rosmarina* obecná.
173. *Rosnička* okrouhlolistá, dlouholistá a obvejčitá.
174. *Routa* obecná.
175. *Rozchodník* ostrý.
176. *Rozrazil* lékářský a potoční.
177. *Růže* nízká a stolistá.
178. *Sadec* konopáč.
179. *Sedmikrása* ozimá.
180. *Sevlák* širolistý.
181. *Sléz* okrouhlolistý a zahradní.
182. *Smetanka* obecná.
183. *Smldník* jelení a alsatský.
184. *Sporýš* lékařský.

185. *Srdečník* obecný.
186. *Srpek* barvířský.
187. *Starček* obecný a přímětník.
188. *Štračka* polní.
189. *Střemcha* obecná.
190. *Stulík* žlutý.
191. *Světlice* barvířská.
192. *Světlík* lékařský.
193. *Svízel* obecný a syřišťový.
194. *Svlačec* rolní a větší.
195. *Šalvěj* lékařská.
196. *Šípatka* vodní.
197. *Šišvorec* obecný.
198. *Šrucha* obecná.
199. *Štovík* tupolistý.
200. *Tamaryšek* obecný.
201. *Tykev* obecná, meloun a okurka.
202. *Tolita* lékařská.
203. *Topol* balšámový, černý a bílý.
204. *Toten* lékařský.
205. *Třemdava* bílá.
206. *Třezalka* tečkovaná, čtyřkřídlá a čtyřhranná.
207. *Trnka.*
208. *Uzanka* lékařská.
209. *Vachta* trojlistá.
210. *Violka* vonná a trojbarevná.
211. *Vítod* hořký a obecný.
212. *Vlaštovičník* větší.
213. *Vraní nozka.*
214. *Vrátič* obecný.
215. *Vratička* obecná.
216. *Vrba* bílá, žlutá, křehká, mandlová, košařská, smutková a jíva.
217. *Vrbina* penízková a obecná.
218. *Vstavač* obecný a mužský.
219. *Všedobr* horní.
220. *Ysop* lékařský.
221. *Zábělník* bahenní.
222. *Zběhovec* plazivý.
223. *Zemědým* lékařský.
224. *Zemězluč* obecná.
225. *Zimolez* obecný, kozí list německý a obecný.
226. *Zlatobýl* obecný.
227. *Žabník* jitrocelový.
228. *Žindava* evropská.
229. *Žlutucha* menší, orlíčkolistá, smrdutá, jednoduchá, luční a úzkolistá.